

DEDE KORKUT KİTABI'NDA
ANLAM TÜRLERİNE GÖRE NİTELEME SIFATLARI
(BU TEZ BAP BİRİMİ TARAFINDAN DESTEKLENMİŞTİR)

PROJE NO: 2013/TP011

Samet ÇETİN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Uşak

Temmuz, 2015

**DEDE KORKUT KİTABI'NDA ANLAM TÜRLERİNE GÖRE NİTELEME
SIFATLARI**

Samet ÇETİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Uşak

Temmuz, 2015

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

DEDE KORKUT KİTABI'NDA ANLAM TÜRLERİNE GÖRE NİTELEME
SIFATLARI

Samet ÇETİN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz 2015

Danışman: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Sıfat konusu gramer ve dilbilim çalışmalarının en çok tartışılan başlıklarından biridir. Zira sıfat bir sözcük türü müdür yoksa bir işlev midir sorusu araştırmacıların zihnini bu güne kadar meşgul etmiştir.

Biz bu araştırmada sıfatı bir sözcük türü olarak kabul ederek Dede Korkut Kitabı örneği üzerinden niteleme sıfatlarının gösterdiği biçimsel ve sözdizimsel özellikleri anlamsal başlıklar altında değerlendirmeye çalıştık. Yöntem olarak dayanağımız R.M.W. Dixon'un anlam türleri teorisi olmuştur. Dixon'ın bu teorisine göre Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasındaki niteleme sıfatları BOYUT, FİZİKSEL ÖZELLİKLER, RENK, İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER, YAŞ, DEĞER, HIZ anlam türleri altında sınıflandırılmış ve her kategoride anlamsal olarak; niteleme sıfatlarının derin yapıda hangi sözcük türüne ait olduğu ve bunun yüzey yapıda değişip değişmediği veya derin yapıda belirli bir anlam türüne ait olan sıfatın yüzey

yapıda anlam türü bakımından bir değişim geçirip geçirmediği ve bu sıfatların karşıtanlamlılık durumları incelenmiş, biçimsel olarak; sıfatların ad ve ya eylem kökenli olup olmadıkları ve sıfatlardan türetilen sözcük türleri (ad, eylem, sıfat, belirteç) tespit edilmiş, sözdizimsel olarak niteleme sıfatlarının tümce içinde üstlendiği farklı görevler (düşüme uğrama, zarflaşma, eylemleşme vb.) ve kurdukları söz öbekleri ve bunların özellikleri belirlenmiştir.

Eserde geçen niteleme sıfatlarının tespit ederken Saadettin ÖZÇELİK'in 2005 yılında yayımladığı *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin* adlı çalışmadan faydalanılmıştır.

Bu yüksek lisans tezi Uşak Üniversitesi BAP birimi tarafından 2013/TP011 nolu proje olarak desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, Sıfat, Anlam Türleri, Anlam

ABSTRACT**ATTRIBUTIVE ADJECTIVES IN THE BOOK OF DEDE QORQUD IN VIEW OF
SEMANTIC TYPES**

Samet ÇETİN

Department of Turkish Language and Literature

Social Sciences Institute Uşak University, July 2015

Advisor: Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Adjectives are one of the most argued topics of grammar and linguistics. Yet the question of “Is adjective a word class or a function” has kept the researchers minds occupied till today.

In this study we take the adjectives as a word class and tried to evaluate the morphological and syntactic properties of attributive adjectives in Book of Dede Qorqud by a semantical basis.

Method of the study bases upon the semantic types theory by R.M.W. Dixon. Attributive adjectives in the Dresden transcript of The Book of Dede Qorqud are categorized as DIMENSION, PHYSICAL PROPERTIES, COLOUR, HUMAN PROPENSITIES, AGE, VALUE, SPEED according to Dixon’s theory, and in each category, for semantics; which word class or semantic type the adjectives belong in deep level and do these change in surface and oppositional situations of these

adjectives are examined, for morphology; roots of attributive adjectives and the words derived from attributive adjectives are determined, and for syntax; different functions that attributive adjectives under take in a sentence and phrases founded by attributive adjectives and the properties of these phrases are identified. To determine the attributive adjectives in The Book of Dede Qorqud we benefited from the *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin* by Saadettin ÖZÇELİK which is published in 2005.

This master thesis is supported by Uşak University BAP (Scientific Research Projects) department with 2013/TP011 project number.

Key Words: Book of Dede Qorqud, Adjectives, Semantic Types, Meaning

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı 124008005 No'lu öğrencisi Samet ÇETİN'in "Dede Korkut Kitabı'nda Anlam Türlerine Göre Niteleme Sıfatları " adlı tezi 13/ 07 /2015 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Üye (Tez Danışmanı) :Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ
Üye :Yrd. Doç. Dr. Meriç GÜVEN
Üye :Yrd. Doç. Dr. Seleen ÇİFÇİ

(Handwritten signatures of Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ, Yrd. Doç. Dr. Meriç GÜVEN, and Yrd. Doç. Dr. Seleen ÇİFÇİ)

(Handwritten signature of Prof. Dr. Cemil ERUĞLU)
Prof. Dr. Cemil ERUĞLU
Enstitü Müdürü

Not: Tutanak (imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır.

ÖNSÖZ

Anlam, dilbilim çalışmalarının en önemli çıkış noktasıdır. Araştırmacı anlam unsurunu çalışmasında dikkata almadığı sürece eline rastgele dizilmiş harflerden oluşmuş bir yığından başka bir şey geçmez. Eğer dilin temel işlevi canlılar arasındaki iletişimi sağlamaksa anlam bu iletişim sisteminin temel yapı taşını oluşturmaktadır.

Biz de bu çalışmayla anlamın biçimbilim ve sözdizim üzerindeki etkisini Dede Korkut örneği üzerinden açıklamaya çalışarak hem anlam tabanlı çalışmaların dilbilim araştırmalarındaki önemini göstermek hem de tarihi metinler üzerinde dilbilim metodlarıyla yapılan az sayıdaki çalışmaya bir katkı sağlamak istedik.

Bu minvalde tez çalışmam boyunca benden hiçbir yardımı esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ olmak üzere bütün hocalarıma, aileme ve sevgili dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Samet ÇETİN

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Samet ÇETİN

Doğum Yeri ve Tarihi : Bornova 19/12/1986

Lisans Öğretimi : Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : -

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İletişim

E-posta Adresi : samet.cetin@usak.edu.tr

KISALTMALAR

DK: Dede Korkut

DDK: Dede Korkut Kitabı

vb: ve benzeri

vd: ve diğerleri

Ü: Üniversitesi

YÖK: Yükseköğretim Kurulu

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	iv
ABSTRACT	vi
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAY SAYFASI.....	vii
ÖNSÖZ.....	ix
ÖZGEÇMİŞ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
İÇİNDEKİLER.....	xii
1. BÖLÜM: GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	1
1.3. Problem Cümlesi.....	1
1.4. Alt Problemler	2
2. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
2.1 Dede Korkut Kitabı.....	3
2.1.1. Dede Korkut Üzerine Yapılmış Başlıca Okuma Çalışmaları	8
2.1.2. Dede Korkut Üzerine Hazırlanmış Yüksek Lisans Tezleri.....	10
2.1.3. Dede Korkut Üzerine Hazırlanmış Doktora Tezleri.....	14
2.1.Sözcük ve Sözcüğün Tanım.....	15
2.3. Nitelik, Niteleme ve Niteleyiciler.....	20
2.4. Sıfatlar.....	23
2.4.1. Sıfatın Tanımı.....	23
2.4.2. Niteleme Sıfatı.....	25
2.4.3. Niteleme Sıfatlarının Özellikleri.....	26
2.4.3.1. Niteleme Sıfatlarının Biçimsel Özellikleri	26
2.4.3.2. Niteleme Sıfatlarının Anlamsal Özellikleri	27

2.4.3.3. Nitelme Sıfatlarının Sözdizimsel Özellikleri	30
3.BÖLÜM: YÖNTEM	32
3.1. Araştırma Modeli	32
3.1.1. R.M.W. DIXON ve Anlam	32
3.1.2 Sözcük Türleri ve Anlam Türleri.....	34
3.1.3 Normsal ve Uzanımsal Özellikler.....	40
3.1.4 Sıfatlar ve Sıfatların Anlam Türleri.....	43
3.1.5. Betimleme Seviyeleri.....	49
3.2. Evren ve Örneklem	50
3.3. Verilerin Toplanması	53
3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması.....	55
3.4.1. Anlamsal Özellikler	56
3.4.2 Biçimbilimsel Özellikler	57
3.4.3 Sözdizimsel Özellikler	57
4.BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR	59
4.1. BOYUT	59
4.1.1. Anlamsal Özellikler	60
4.1.1.1 Derin ve Yüzey Yapıya dair Özellikler	60
4.1.1.2 Karşıtanamlılık.....	63
4.1.2. Biçimbilimsel Özellikler	65
4.1.2.1 Ad veya Eylemden Türeme	65
4.1.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi	65
4.1.3. Sözdizimsel Özellikler	66
4.1.3.1. Eksilti.....	66
4.1.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım	66
4.1.3.3. Söz Öbeği Oluşturma	67
4.1.3.3.1. İkilemeler	67

4.1.3.3.2. İsnat Grubu.....	68
4.1.3.3.3. Sıfat Tamlaması + {IU}	69
4.2. FİZİKSEL ÖZELLİKLER	69
4.2.1. Anlamsal Özellikler	70
4.2.1.1. Derin ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler.....	70
4.2.1.2. Karşıtanlamlılık.....	72
4.2.2. Biçimbilimsel Özellikler	73
4.2.2.1. Ad veya Eylemden Türeme	73
4.2.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi	77
4.2.3. Sözdizimsel Özellikler	78
4.2.3.1. Eksilti.....	78
4.2.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım	79
4.2.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım.....	81
4.2.3.4. Söz Öbekleri.....	81
4.2.3.4.1. İkilemeler	82
4.2.3.4.2. İsnat Grubu.....	83
4.2.3.4.3. Sıfat Tamlaması + {IU}	83
4.2.3.4.4. Ayrılma Grubu	86
4.3. RENK	86
4.3.1. Anlamsal Özellikler	87
4.3.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler	87
4.3.1.2. Karşıtanlamlılık.....	90
4.3.2. Biçimsel Özellikler	91
4.3.2.1. Ad veya Eylemden Türeme	91
4.3.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi	91
4.3.3. Sözdizimsel Özellikler	93
4.3.3.1. Eksilti.....	93

4.3.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım	93
4.3.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım	94
4.3.3.4. Söz Öbekleri.....	94
4.3.3.4.1. İkileme	94
4.3.3.4.2. İsnat Grubu.....	95
4.3.3.4.3. Sıfat Tamlaması + {IU}	95
4.4. İnsana Özgü Eğilimler	97
4.4.1. Anlamsal Özellikler	97
4.4.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler	97
4.4.1.2. Karşıtanamlılık.....	99
4.4.2. Biçimsel Özellikler	99
4.4.2.1. Ad veya Eylemden Türeme	100
4.4.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi	102
4.4.3. Sözdizimsel Özellikler	103
4.4.3.1. Eksilti.....	103
4.4.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım	104
4.4.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım.....	105
4.4.3.4. Söz Öbekleri.....	105
4.4.3.4.1. İkilemeler	105
4.4.3.4.2.Sıfat Tamlaması + {IU}	105
4.4.3.4.3. Ayrılma Grubu	106
4.4.3.4.4. Birleşik Fiil.....	106
4.5. YAŞ.....	106
4.5.1. Anlamsal Özellikler	107
4.5.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler	107
4.5.1.2. Karşıtanamlılık.....	107
4.5.2. Biçimsel Özellikler	108

4.5.3. Sözdizimsel Özellikler	108
4.6. DEĞER.....	108
4.6.1. Anlamsal Özellikler	109
4.6.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler	109
4.6.1.2. Karşıtanamlılık.....	110
4.6.2. Biçimsel Özellikler	110
4.6.2.1. Ad veya Eylemden Türeme	110
4.6.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi	111
4.6.3. Sözdizimsel Özellikler	111
4.6.3.1. Eksilti.....	111
4.6.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım	111
4.6.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım.....	112
4.6.3.4. Söz Öbekleri.....	113
4.6.3.4.1. İkilemeler	113
4.6.3.4.2. İsnat Grubu.....	114
4.6.3.4.3. Sıfat Tamlaması +{IU}	114
4.6.3.4.4. Ayrılma grubu	114
4.6.3.4.5. Birleşik Eylem.....	115
4.7.HIZ	115
4.7.1. Anlamsal Özellikler	115
4.7.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler	115
4.7.2. Biçimsel Özellikler	115
4.7.3. Sözdizimsel Özellikler	115
4.7.3.1. Eksilti.....	116
4.7.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım	116
4.7.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım.....	116
4.7.3.4. Söz Öbekleri.....	116

4.7.3.4.1. Ayrılma Grubu	116
5. BÖLÜM: SONUÇ	117
KAYNAKÇA	121
EKLER	124
EK-1: Dede Korkut Kitabı'ndaki Niteleme Sıfatlarının Anlam Türleri ve Niteledikleri Adlara Göre Eserde Dağılımı	124

1. BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasındaki nitelme sıfatlarını tespit edip bu sıfatları anlam tabanlı bir sınıflandırmaya tabi tutmak ve tespit edilen sıfatların biçimbilimsel ve sözdizimsel özelliklerini tespit etmektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Türkiye'de son yıllarda dilbilimle ilgili yapılan çalışmalarda gözle görülür bir artışın olduğu görülmektedir. Araştırmacılarımız modern dilbilimin sağladığı yöntemleri Türkçenin aydınlatılması için layıkıyla kullanmaktadırlar. Ne yazık ki yapılan bu çalışmaların çoğu Türkiye Türkçesi ve çağdaş Türk lehçeleri ile kısıtlı kalmaktadır. Tarihi metinlerin araştırılmasındaysa klasik Türkoloji'nin yapısalcı modelinin hala en çok kullanılan yöntem olduğu aşıkardır. Dilbilim çalışmalarını tarihi dilbilim (diachronic) ve eşzamanlı dilbilim (synchronic) olarak ikiye ayırabiliriz. Dolayısıyla dilbilimi genel-geçer kuralları olan determinist bir bilim dalı olarak kabul ettirmek istiyorsak, dilbilim teorilerin sadece modern metinler üzerinde değil tarihi metinler üzerinde de sağlamasını yapabilmemiz gerekmektedir. Bu nedenle araştırmamızın örneklemini tarihi Oğuz Türkçesinin en kıymetli eserlerinden olan Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshası oluşturmaktadır.

1.3. Problem Cümlesi

a) Dede Korkut örneği üzerinden Eski Anadolu Türkçesi'nde sıfat türünü karşılayan bir sözcük türü var mıdır?

b) Dede Korkut örneği üzerinden niteleme sıfatlarını anlam tabanlı bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkün müdür?

c) Tespit edilen bu sıfatların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

1.4. Alt Problemler

a) Dede Korkut Kitabı'nda BOYUT anlam türüne ait niteleme sıfatları hangileridir ve bunların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

b) Dede Korkut Kitabı'nda FİZİKSEL ÖZELLİKLER anlam türüne ait niteleme sıfatları hangileridir ve bunların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

c) Dede Korkut Kitabı'nda RENK anlam türüne ait niteleme sıfatları hangileridir ve bunların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

d) Dede Korkut Kitabı'nda İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER anlam türüne ait niteleme sıfatları hangileridir ve bunların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

e) Dede Korkut Kitabı'nda YAŞ anlam türüne ait niteleme sıfatları hangileridir ve bunların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

f) Dede Korkut Kitabı'nda DEĞER anlam türüne ait niteleme sıfatları hangileridir ve bunların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

g) Dede Korkut Kitabı'nda HIZ anlam türüne ait niteleme sıfatları hangileridir ve bunların biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri nelerdir?

2. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tezimizin Kavramsal Çerçeve bölümü iki temel bölümden oluşmaktadır. Dede Korkut ve sıfatlar. Dede Korkut'la ilgili bugüne kadar gerek yurtiçinde gerek yurtdışında- tespitine bir insan ömrünün belki de yetmeyeceği sayıda çalışma yapılmıştır. Bu sebeple bütün Dede Korkut çalışmalarını özetleyecek bir literatür çalışması bir yüksek lisans tezinin amacını da kapsamını da aşacaktır. Bu yüzden bu bölümde biz Dede Korkut'un bulunuşu, içeriği, nüshaları ve coğrafi dağılımını özetleyen bir girişin ardından, Dede Korkut üzerine yapılan başlıca okuma çalışmalarından bahsettik ve Türkiye'deki üniversitelerde Dede Korkut üzerine yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinin listesi verdik. Sıfatları ilgilendiren ikinci bölümdeyse sözcük türlerinin tanımından ve sözcük türlerini belirleme kriterlerinden, sıfatların tanım ve türlerinden, niteleme kavramı ve kavramın içeriğinden ve niteleme sıfatlarının özelliklerinden bahseden kaynaklardan bahsettik.

2.1 Dede Korkut Kitabı

Dede Korkut üzerine kelam etmek özellikle Oğuz Türkçesi üzerine çalışan her araştırmacı için hem bir borç hem de beyhude bir çabadır. Zira Oğuz Türkçesinin bu en güçlü ve en karakteristik eseri üzerine keşfedildiği günden bu yana dilbiliminden halkbilime kadar pek çok çalışma yapılmış buna rağmen eser henüz hakkında hiçbir şey söylenmemiş olduğunu günbegün Türkoloji dünyasına kendi ağzından anlatmaktadır. Tarihi metinlerin en önemli özelliklerinden birisi yazıldıkları toplumun tarihine, siyasi ve içtimai hayatlarına ve yaşam tarzlarına ışık tutmasıdır. Bu bağlamda Dede Korkut, Taife-i Oğuzân'ın tarih sahnesindeki sergüzeştine

kaynaklık eden temel eserdir. Eserden yola çıkarak Oğuzların siyasi teşkilatına, evlilik, ölüm gibi törenlerine, askeri yapılanmalarına ve sosyal yapılanmalarına dair pek çok ayrıntıyı öğrenebilmekteyiz. Bunun da ötesinde Dede Korkut Kitabı'nın Türklerin tarih öncesi dönemlerine ışık tuttuğuyla ilgili çalışmalar vardır.

Süleyman Aliyarlı (2002) Dede Korkut Kitabı'nda Türklerin tarih öncesi yaşantılarını ve içtimai hayatlarını aydınlatacak ipuçları olduğundan bahseder. Aliyarlı özellikle eserde geçen 3 bahs üzerinde görüşlerini tanıklar. Öncelikle Dede Korkut'ta geçen 'kadın ana', 'kadınım ana', 'kadın anam' ifadelerini Köktürk Yazıtları'nda geçen 'ögim katun', 'Umay teg ögim katun' ve Altun Yaruk'ta geçen 'anası katun' ifadeleriyle bağdaştırarak katun, kadın, hatun sözcüklerinin sadece hükümdar eşleri için kullanılmadığından, ataerkil türk toplumunda özellikle 'anne'yi ifade eden bir ünvan olduğundan bahseder. Ek olarak Dede Korkut'ta geçen 'Ana hakkı tanrı hakkı değilmişse' ifadesinin Türklerle beraber diğer medeniyetlerin tarihin eski devirlerinde dişiye atfettikleri kutsiyetin izlerinden olduğunu belirtir. Aliyarlı'nın bir diğer ipucu olarak saydığı noktaysa 'Salur Kazan'ın evi yağmalandığı boy'da geçen 'kurt yüzü mübarektir' ifadesinin ve Kazan Bey'in hikayede karşılaştığı kurtla aralarında geçen saygı dolu diyalogun Türeyiş destanında görülen ve eski Türk topluluklarında da yaygın olan kurttan korkma ve kurda saygı göstermenin devamı olduğu şeklindedir. Son olarak 'Salur Kazan'ın evi yağmalandığı boy'da bir kez gözükken ve kitap boyunca bir daha gözükmeyen Elik Koca oğlu Alp Eren'i ve Topkapı Oğuznamesi'ndeki Etil Alp ve gerçek bir tarihi şahsiyet olan Atilla'yı isimleri, fetih coğrafyaları ve evlilikleri yönünden karşılaştıran Aliyarlı Alp Eren ile Etil Alp'in; Atilla'nın Türk destan geleneğindeki yansımaları olduğu sonucuna varır.

Dede Korkut Kitabı'nı bu kadar önemli kılan bir diğer noktaysa eserin dilsel özellikleridir. Tıpkı destanlar gibi Dede Korkut Kitabı da direk yazıya geçirilmemiş, yazıya geçirilme tarihinden çok daha önce doğmuş ve uzun bir süre sözlü kültürde

yaşamıştır .Bu sebepten gezdiği coğrafyalarda konuşulan Türk dilinin ağızlarının özelliklerini bünyesinde barındırmıştır. Eserin bir diğer dilsel özelliği ise Eski Türkçe dönemine ve belki de daha eski dönemlere ait arkaik özelliklere kaynaklık etmesidir. (Özçelik, 2005, s.9)

Ergin'in (2008) aktardığına göre eserin Dresden nüshası ilk defa H.O. Flerischer tarafından Dresden Kral Kütüphanesi'nin tozlu raflarında keşfedilmiştir. Buna rağmen eseri ilim dünyasına ilk kez tanıtan H.F. Von Diez olmuştur. Diez Tepegöz hikayesini Almanca çevirisiyle beraber yayınlamış ve Homeros'un Odysseia'sındaki Polyphemos ile Tepegözü karşılaştırmıştır. Araştırmacı aynı zamanda eserin bir kopyasını Berlin Kütüphanesi'ne bırakmıştır. Eserin Türkçe literatürdeki ilk okuma denemesi olan Kilisli Rifat neşri de bu Berlin nüshasına dayanmaktadır.

Dede Korkut kitabının bulunan bu ilk nüshası 1 giriş ve 12 boydan oluşmaktadır ve içeriği şöyledir:

1. Mukaddime
2. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu
3. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy
4. Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu
5. Kazan Oğlu Uruz Beg'in Tutsak Olduğu Boy
6. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu
7. Kanlı Koca Oğlu Kanturalı Boyu
8. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu
9. Basat Depegözü Öldürdüğü Boy

10. Begil Oğlu Emren Boyu

11. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu

12. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy

13. İ Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy

Eserin bir diğer nüshası olan Vatikan nüshası 1950 yılında Ettore Rossi tarafından Vatikan Kütüphanesi'nin Türkçe Eserler bölümünde bulunmuştur. Hikayet-i Oğuzname-i Kazan Beg ve Gayri adlı bu eser tek başına değil Hikayet-i Latife-i Ucube ve Mahcube-i Zarife adlı bir eserle beraber ciltlenmiş olarak bulunmuştur ki bu eser de Yöntem bölümünde bahsettiğimiz üzere Vatikan Nüshası'nın dil özelliklerine ışık tutmuştur. Eserin bu nüshası Dresden'den farklı olarak Giriş ve 6 boydan oluşmaktadır. (Ergin, 2008; Özsoy, 2006; Zahidoğlu, 1999)

1. Giriş
2. Hikayet-i Han Oğlu Bugaç Han
3. Hikayet-i Bamsı Beyrek Boz Atlu
4. Hikayet-i Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığıdır
5. Hikayet-i Kazan Beg'ün oğlu Uruz Han Tutsak Olduğudur
6. Hikayet-i Kazılık Koca Oğlu Yegenek Beg
7. Hikayet-i Taş Oğuz İ Oğuz'a Asi Olup Beyrek'in Vefatı

Dede Korkut Kitabı'ndaki boylar birbirinden bağımsız olsalar da hikayelerin geçtiği coğrafya ve karakterler bakımından bir bütünlük gösterir. Ancak bu bütünlük Ergin'in değişiyle epopelerde görülen tarzda bir bütünlük değildir. Zira hikayeler Manas vb. destanlarda olduğu gibi tek bir kahramanın etrafında toplanmaz. Ancak hikayelerin birbirleriyle olan bütünlüğü büyük bir destandan ya da epopeden

koparıldığının ipucunu vermektedir. Ergin'e göre eseri yazanın bütün çabalarına rağmen hikayeleri tamamen bağımsızlaştıramadığı bu destan Oğuz destanıdır. Sonuç olarak boylar her ne kadar birbiriyle tutarlı olarak ilerlese de tek başlarına birer hikaye formatındadırlar. Bu sebeple Ergin'in Dede Korkut Kitabı için önerdiği nevi destansı hikayedir. (Ergin, 2008, s.29)

Dede Korkut kitabında Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki yer isimleri sıkça geçmektedir(Erzurum, Trabzon vb.). Bu da kitaptaki hikayelerin en azından bir kısmının bu coğrafyada teşekkül ettiği fikrini güçlendirmektedir. Lakin Faruk Sümer bu hikayelerin Anadolu coğrafyasında oluşmuş olamayacağına dair sağlam kanıtlar sunmaktadır. Sümer'in öne sürdüğü kanıtlardan birisi kahramanlardan en azından en bilinenlerin hiç birinin tarihi bir karakter olarak gözükmemesidir. Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra Türkmen adıyla anıldığını, DK'da ise sürekli Oğuz adıyla anılmalarına da dikkat çeken Sümer ayrıca Anadolu'ya gelen Türklerin Kıymız içme ve at eti yeme gibi adetleri sürdürmediklerini de söyler. (Ercilasun, 1988, s.88)

Dede Korkut Oğuz toplumundan taşarak Türk Dünyası coğrafyasının ortak bir kültürel unsuru olmuştur. Sadece hikayelerde geçen Azerbaycan ve Doğu Anadolu sahasında değil başta Anadolu olmak üzere Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde Dede Korkut'un hatırasına halen rastlanılmaktadır. Anadolu sahasında Dede Korkut boylarının yaşayan örneklerinden Beyrek, Deli Dumrul ve Tepegöz boylarının varyantlarına rastlanılmaktadır. En sık rastlanan boy olan Beyrek boyu; Bey Böyrek, Bay Bura, Bey Birye gibi adlarla Safranbolu, Erzurum, Bayburt, Erzincan, Beyşehir, Konya, İstanbul gibi yörelerde anlatılmaktadır. (Ergin, 2008, s.49)

Türk Dünyası'nın diğer bölgelerine bakacak olursak Türkmenlerde ve Kazaklar'da Dede Korkut'un ölümüyle olan diyaloguna ve onun kabir izlediğine dair rivayetler yaşamaktadır. Kazakistan'da Korkut Ata'nın kopuz ve tanbura çalgılarının mucidi ve piri olduğuna dair rivayetler vardır. Yine Beyrek hikayesinin Anadolu

dışında Karakalpaklar, Kazaklar, Başkurtlar ve Özbekler arasında hala anlatılagelen varyantları, büyük olasılık Alp Bamsı'dan değişime uğrayarak Alpamış, Alpamsı, Alpamşa gibi adlarla yaşamaktadır.

2.1.1. Dede Korkut Üzerine Yapılmış Başlıca Okuma Çalışmaları

Dede Korkut üzerine yapılmış ve Türkiye'deki Dede Korkut çalışmalarına yön vermiş başlıca beş okuma çalışmasından bahsedebiliriz. Bunlar Kilisli Rıfat, Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, H. Achmed Schmiede ve Semih Tezcan ile Hendrik Boeschoten' e ait olan çalışmalardır.

Bunlar arasından Kilisli Rıfat'ın 1916 yılında hazırladığı çalışma Türkiye' de Dede Korkut üzerine yapılan ilk okuma çalışmasıdır. Kilisli Rıfat eserin H. F. Von Diez tarafından hazırlanan ve Berlin Kütüphanesine bırakılan nüshanın fotoğrafları üzerinde çalışmıştır. Bu nüsha henüz Kilisli Rıfat'ın eline ulaşmadan önce Diez'in yaptığı hatalarla dolu olduğu için Kilisli Rıfat'ın Arap harfli olarak hazırladığı bu neşir Türkiye'de yapılan ilk neşir olmanın ötesine geçememektedir. (Ergin, 2008, s.59)

Kilisli Rıfat'tan sonra eserin bir neşirini hazırlayan Orhan Şaik Gökyay'ın çalışması Ergin'e göre o zamana kadar yapılan en iyi çalışmadır. Bu eserde Gökyay 77 sayfalık bir giriş bölümü yazmış ve Dresden nüshasının tam metniyle birlikte eserin sonuna Topkapı Sarayı Oğuznamesi'nin metnini ve küçük bir sözlüğü eklemiştir. Eserin çok kıymetli olduğunu söyleyen Ergin yine de Kilisli Rıfat'ın çalışmasına dolayısıyla Berlin'deki bozuk nüshaya dayandığı için pek çok hatayla dolu olduğunu belirtir. Gökyay'ın Dresden nüshasının fotoğraflarından hem kendisinin hemde Perv Naili Boratav'ın karşılaştırma yaptığını söylemesine rağmen, Gökyay'ın yaptığı pek çok hatanın asıl metinde var olmadığı gözükmektedir. (Ergin, 2008, s.61)

Bu iki okuma denemesinden sonra gelen ve Türkiye’de akademik olarak yapılan ilk okuma denemesi olan eser Muharrem Ergin’in aynı zamanda doktora tezi olan çalışmasıdır. Ergin’in bu çalışması iki ciltten oluşmaktadır. 1958 yılında yayımlanan ve Dresden nüshasına dayanan *Dede Korkut Kitabı I’de* Ergin önce eserin bulunuşu, Türk dünyası için önemi ve üzerine yapılmış çalışmaları verdiği bir giriş bölümü hazırlamış ve ardından iki nüshayı karşılaştırmış ve aralarındaki farklılıkları dipnotlarda belirterek metni yeniden kurmuştur. . Ayrıca metin içinde yaptığı düzeltmeleri italik harflerle göstermiştir. Sayfa numaralandırmasında ise Dresden nüshasını 1-304, Vatikan nüshasını ise 1-74 arası sayılarla belirtmiştir. İki nüshanın da tıpkıbasımları kitabın sonuna eklenmiştir. *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer* adlı ikinci ciltteyse, ilk kitapta kullandığı numaralandırma sistemiyle eserin indeksini hazırlamış ve metnin gramer özelliklerini anlatmıştır. (Özcelik, 2005, s.11)

2000 yılında H. Achmed Schmiede *Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası* adlı bir çalışma yayımlamıştır. Metin, sözlük ve tıpkıbasımdan oluşan eser için Tezcan (Tezcan-Boeschoten, 2001) ağır eleştirilerde bulunmuş; kitabın çoğunlukla kendinden önceki çalışmaları taklit ettiğini ve bununla da yetinmeyip eserde tahribata sebep olduğundan bahsetmiştir. Kitabın sözlük kısmının filolojik temellerden yoksun olduğunu belirten Tezcan tıpkıbasım bölümünün bilgisayar ortamında hazırlanırken metnin orjinalindeki sayfa çerçevelerinin silinip yerine daha düzgün çizgiler çizildiğinden ve bunun metindeki bazı harfleri tahrip ettiğinden dem vurmıştır.

2001 yılında Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten, Dresden ve Vatikan nüshalarını öncelikle her ikisi ayrı olacak şekilde *Dede Korkut Oğuznameleri* adıyla yayımladılar. Nüshalardaki okuma yanlışlıklarını her boy içinde birden başlayarak dipnotlarla belirtmişler ve bu dipnotları kitabın sonunda transliterasyon ve notlar şeklinde belirtmişlerdir. (Özcelik, 2005, s.13)

Son olarak 2005 yılında bizimde tezimizde faydalandığımız; Saadettin Özçelik'in *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin* adlı çalışması yayımlanmıştır. Bu çalışmanın giriş bölümünde Özçelik kısaca Dede Korkut çalışmalarının tarihinden bahsetmiş ve yapılan okuma denemelerini değerlendirmiştir. Dresden nüshasının varak numaralarını Ergin ve Gökyay'ın çalışmalarındaki sayfa numaralarıyla karşılaştırdığı bir tablo hazırlamıştır. Araştırmalar, Notlar kısmında metinle ilgili düzeltme önerilerinden bahsetmiş ve metinde geçen farklı dil özelliklerini ve kullanımları anlatmıştır. Bu bölümün sonunda düzeltme tekliflerinin bir arada bulunduğu bir dizin kısmı vardır. Son olarak araştırmacı Dresden nüshasının metnini 3a numaralı varağından başlayarak solda transkripsiyon sağda orijinal metin olacak şekilde vermiştir.

2.1.2. Dede Korkut Üzerine Hazırlanmış Yüksek Lisans Tezleri

Dede Korkut Kitabı üzerine hazırlanmış ve bizim YÖK'ün çevrimiçi sitesinden tespit ettiğimiz 33 adet yüksek lisans tezi vardır. Aşağıda bu tezlerin bir listesi verilmiştir.

ADİL, Nevzat, *A Critical Analysis of the theme of the heroic ideal in Beowulf and The Book of Dede Korkut* [Beowulf ve Dede Korkut Kitabındaki Kahramanlık Temi Üzerine Eleştirel Bir Analiz], Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990, 99 s.

AKPINAR, Elif, *Dede Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1997, 95 s.

AKSOY, Evrim, *Dede Korkut Kitabı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*, Ege Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012, 171 s.

AKYÜZ, Vahdettin Yasin, *Dede Korkut Destanlarının Türk Tiyatro Oyunlarında İşleniş*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, 149 s.

BANDEOĞLU, Rezan, *Dede Korkut Destanî Hikâyelerindeki Manzumelerin Biçim ve İçerik Yönünden İncelenmesi*, Dicle Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2005, 283 s.

BEKTAŞ, Nuh, *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Anametsel Dönüşümler*, Gaz, Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, 128 s.

BULDUK, Üçler, *Dede Korkut'ta Devlet Teşkilatına Dair Hususlar*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, 104 s.

ÇATAL, Şirin, *İlköğretim Türkçe Derslerinde Dede Korkut Hikâyeleri'nin Değerlendirilmesi*, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, 164s.

ÇİMEN, Musa, *Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin Türkiye Varyantları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004, 273s.

DENİZER, Faik Utkan, *Tarihî Metinleri Aktarma Problemleri Dede Korkut Oğuznameleri ve Türkiye Türkçesine Yapılmış Aktarmaları Üzerine Kelime Düzeyinde Bir İnceleme*, Muğla, 2007, 164 s.

EKİCİ, Metin, *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikayeleri* Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1989, 192 s.

EMRE, Vildan, *Dede Korkut Hikâyelerindeki Fiillerin Birleşim Değerleri*, Abant İzzet Baysal Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2008, 172 s.

GÜLSOY, Ebru, *Dede Korkut ve Manas'ta Bitki ve Hayvan Kültü*, Balıkesir Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1998, 103 s.

GÜNEY, Sema, *Drama Tekniklerinin İlköğretim 4 ve 5. Sınıflarda Kullanımı (Dede Korkut Hikâyeleri Örneği)*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2009, 336s.

GÜRSES, Reşide, *Dede Korkut Grameri- Fiil*, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, VIII+267 s.

KANBUROĞLU, Salih, *Sabahattin Kalender ve Deli Dumrul Operası*, Mimsa Sinan Güzel Sanatlar Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, 173 s.

KARAŞAH, Zarife Şişman, *Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfat-Fiiller ve Zarf Fiiller*, Kafkas Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2006, 187 s.

OKYAY, Fahriye, *Oğuznâme Metin, (1a-50b Varaklar arası), Dizin*, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, 269 s.

ÖZCAN, Abdullah, *Dede Korkut Hikâyelerinde Sıfat Tamlamaları*, Adnan Menderes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2005, 267s.

ÖZGÜR, Uğur, *Dede Korkut Metinlerinde Geçen Olumsuzluk ve Yokluk Biçimleri*, Celal Bayar Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2013, 133 s.

ÖZKAN, Tuba, *Bey Böyrek Anlatılarının Kahramanın Yolculuğu Açısından İncelenmesi*, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 96 s.

PARLAK, F. Ferhan, *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türk Tarihindeki Yeri*, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1999, 55 s.

TAFLI, Hülya, *A Comparative Study of The Belief Systems in Beowulf* [İnanç Sistemleri Açısından Beowulf ve Dede Korkut Kitabı'nın Karşılaştırılması], Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2006, 114 s.

TEYEK, Süleyman, *Kitâb-ı Dede Korkut'ta Diplomatik Lisân: Halkbilimi Bakımından Bir Anlam İncelemesi*, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, 688 s.

TUNÇDÖKEN, Funda, *Dede Korkut Hikâyeleri ile Beowulf Destanı'nda Yer Alan Toplumsal Hayata Ait Motiflerin Karşılaştırılması*, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2009, 263+XI s.

TUTAR, Adem, *Dede Korkut Kitabı'nda Dini Motifler*, Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1992, 68 s.

ULUKAN, Ayşe, *Dede Korkut Hikâyeleri ve Grimm Masallarında Kültür ve İnançlara Yerleşmiş Renk ve Sayı İmgelemi*, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012, 324 s.

USTA, Nazan, *Oğuznâme Destanı Metin, Dar Mukayeseli Fonetik, Özel İsimlerin İndeksi, Sözlük*, Karadeniz Teknik Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2002, 201s.

UYUMAZ, Gülcan, *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Çocuk Eğitimi*, Dokuz Eylül Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir 2012, 199 s.

YAYLA, Hasan Kağan, *Dede Korkut Kitabı Söz Dizimi Araştırması*, Çanakkale Onsekiz Mart Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2002, 130 s.

YILDIRIM, Muhammet, *Dede Korkut Destanlarının Kültürel Açından İncelenmesi ve Eğitimde Kullanılabilirliği*, Çanakkale Onsekiz Mart Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 91 s.

YILDIZ, Duran, *Dede Korkut Kitabı: Transkripsiyon, Tercüme, Sözlük*, Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1996, 446 s.

YILDIZ, Esra, *Dede Korkut Hikâyeleri ile Oğuz Kağan Destanında Geçen Tarihi Motiflerin Kıyaslanması*, Mimam Sinan Güzel Sanatlar Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, 186 s.

2.1.3. Dede Korkut Üzerine Hazırlanmış Doktora Tezleri

ADİLBEKOVA, Elmira, *Koblandı Batır Destanı ile Dede Korkut Arasındaki İlişkiler*, Ege Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999, 405 s.

AKALIN, L. Sami, *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Folklor Bakımından Değerlendirilmesi*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, İstanbul, 1967, 269 s.

ARVAS, Abdulselam, *Dede Korkut Destanı ve Kıpçak Sahası Epik Destan Geleneği*, Yüzüncü Yıl Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2009, 550 s.

BALYEMEZ, Sedat, *Dede Korkut Hikâyeleri'nin Metin Dil Bilimsel Yapısı*, Gazi Ü. Sosyal Bilimsel Enstitüsü, Ankara, 2011, 372 s.

DAŞDEMİR, Muharrem, *Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*, Atatürk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000, 759 s.

ERDEM, Melek, *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, 826 s.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut*, İstanbul Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1953, 79+456 s.

KIRMAN, Ümral, *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*, Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004, 311 s.

ÖZKARTAL, Mehmet, *İlköğretim Sanat Etkinlikleri Dersinde Dede Korkut Destanı'nın Milli Değerlerin Kazanılmasına Etkisi*, Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, 244 s.

SAVRAN, Hülya, *Kazak Türkçesi Korkut Ata Kitabı (Transkripsiyonlu Metin-Türkiye Türkçesine Çeviri- Dil Özellikleri- Sözlük)*, İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1994, 975 s.

ÜSTÜNOVA, Kerime, *Dede Korkut Hikâyelerinde Cümleden Büyük Birimler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü*, Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1996, 580 s.

2.1. Sözcük ve Sözcüğün Tanımı

Dilbilimin başlıca işlevlerinden birisi de dil evrenselleri dediğimiz ve dünya üzerindeki bütün dillerde varlıkları tespit edilen unsurları belirlemektir. Dil evrenselleri dediğimiz zamansa şüphesiz akla gelen unsurların başında sözcükler gelmektedir.

Her dil binlerce sözcükten oluşmaktadır. Eğer bu sözcüklerin her biri farklı bir gramatikal işlevde kullanılsaydı dil kontrol edilemez bir duruma gelirdi. Ancak durum böyle değildir. Bunun yerine sözcükler *konuşma birimleri(parts of speech)*, *sözcük türleri* veya *sözlüksel kategoriler* denilen daha küçük sınıflar altında toplanırlar. Bu sınıfların hepsi bütün dünya dillerinde bulunmayabilir. Örneğin ad ve eylem gibi türleri bütün diller için evrenselken; sıfat ve prepozisyonlar bütün dillerde var olmayabilir. (Trask, 1999, s.148)

Bir dildeki sözcük türlerinin sayısı dilden dile değişmektedir. İngilizcede bir düzinenin üstünde sözcük türü varken (Trask, 1999) Türkçede 8 adet sözcük türü olduğu en kabul gören görüştür. Bunlar; isim, eylem, sıfat, zarf, zamir, bağlaç, ilgeç, ünlem türlerinden oluşmaktadır.

Yöntem bölümünde de bahsedeceğimiz üzere bir dildeki sözcük türleri kapalı ve açık türler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kapalı türlerin üyeleri bellidir ve dil içinde küçük bir alana sahiptirler. Zamirler ve bağlaçlar bu türden sözcüklerdir. Açık

türlerin ise sayısını belirlemek herhangi bir dil için tam anlamıyla mümkün değildir. Zira ad, eylem gibi sözcüklerden oluşan açık türlerin üyeleri türetim yoluyla çoğaltılabilmektedir. (Dixon, 2010, s.102)

Diller kendi sözcüklerini türetme kapasitesine sahip oldukları gibi, farklı dillerden sözcükleri de ödünç alabilirler. Diller arası sözcük alış-verişi neredeyse insanlık tarihiyle yaşıttır. Öyleki bazı dillerde ödünç alınan sözcüklerin sayısı dilin kendine ait sözcük sayısından fazladır. (İngilizce gibi). Bazı dillerse sömürgesi altında oldukları dil yüzünden asıl söz varlıklarını tamamen kaybetmişlerdir. (Eker, 2009, s.175)

Sözcükler dil birimleri arasında tanımının yapılmasında en çok zorlanılan ve tanımı hakkında araştırmacılar arasında en az fikir birliğine varılmış olan birimlerdendir. Bunun sebebi sözcük üzerine konuşurken göz önünde bulundurulması gereken biçim, anlam, konum ve işlev gibi farklı kıstasların bulunmasıdır. Bu bölümde yerli ve yabancı araştırmacıların bu kıstaslara göre yaptıkları sözcük tanımlarından bahsedilmiştir. Bu araştırmacıların bazıları bu kıstaslardan tek birini benimserken bazıları birden fazla kıstası esas almıştır.

Ergin sözcüğü “mânâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur.” şeklinde tanımlar. (Ergin, 2006, s.95) Yani bir dil biriminin sözcük olarak nitelendirilebilmesi için ya bir nesne veya kavrama gönderimde bulunarak bir anlam kazanması gerekir ya da cümle için de manası olan sözcükler arasında bir ilinti kurarak tümcenin bir anlam ifade etmesine yardımcı olması gerekir.

Manalı sözcükler için “canlı ve cansız varlıkları, hareketleri ve onların hallerini karşılar ve temsil eder.” diyen Ergin sesle nesne arasındaki ilişkinin rastlantısal olduğundan ve “temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli anlaşmalara” dayandığını belirtir. Sözcüklerin yapıları ile mana ve vazifeleri yönünden

incelenebileceğini söyleyen araştırmacı yapı başlığı altında sözcüklerin hece, ek ve kök özelliklerinden mana ve vazife başlığındaysa sözcük türlerinden bahseder. (Ergin, 2006, s.96)

Doğan Günay'a göre (2007) bir dildeki sözcükler üç kriter gere değerlendirilebilir. Biçimsel, anlamsal ve ulamsal. Sözcüğün biçimsel yönü türetim ve çekimle ilgilidir. Bu sayede sözcük yeni bir anlam kazanabilir veya farklı bir işlemden kullanılabilir. Türkçede sözcükler türetim eklerini alarak aynı türde veya farklı türde yeni sözcükler üretebilir veya çekim eklerini alarak cümle içerisinde yeni işlevler kazanabilirler. Anlamsal olarak baktığımızda sözcüklerin tek bir anlamı karşılamadığını görürüz. Bir sözcük sesbirimleri hiçbir değişime uğramadan bambaşka bir kavramı karşılayabilir (eşseslilik) veya farklı sesbirimlerden oluşan sözcükler aynı anlama gelebilir (eşanlamlılık). Bu gibi anlamsal özellikler dillerde en çok ad kategorisinde rastlanmaktadır. Sözcüklerin değerlendirilebileceği bir başka kriter ise ulamdır. Dilde yahut doğadaki diğer unsurlarda birimler her zaman bir üst birimin üyesidirler (işlem) ve kendileri farklı özelliklerde birimlere ayrılabilirler. (kaplam) Sözcükleri de bu şekilde kategorilendirmek mümkündür. Ancak Türkçe de dahil pek çok dilde bu kategoriler değişim göstermektedir. Dil bir dizgeler bütünüdür. Her sözcük dizge içerisindeki kullanımı ve diğer birimlerle olan ilişkisine göre işlev kazanır. Dolayısıyla *sıfat*, *belirteç* vb. kategoriler tümce içinde kullanım şekillerine göre farklı ulamlar altında sınıflandırılabilir.

Ergin'in mana ve vazife şeklinde yaptığı ayırım Günay da dolu ve boş sözcük olarak görünür. Günay'a göre dolu sözcüklerin tek başlarına bir anlamı vardır ve dilin sözlüğünde madde başı olarak yer alırlar. Bu sözcüklerin özerk bir anlamı veya göndergesi bulunur. Boş sözcükler ise dolu sözcüklere "anlam sağlayıcı özellikler" eklerler. (Günay, 2007, s.17)

Nadir Engin Uzun sözcüğü "iki ucuna birer boşluk verilerek yazılan dil birimi" olarak tanımlamaktadır. (Uzun, 1998, s.28)

Bu tanımdan sonra Uzun bağlamın öneminden bahseder ve sözcüklerin bağlamından koparıldığı zaman geriye sadece sözcüğün okunuşunun ve sözlük anlamının kalacağını söyler. İşlevin ve sözcükler arası ilişkilerin etkisini yok eden bu yöntem ikna edici olmaktan uzak ve çelişkilerle dolu olacaktır. Dolayısıyla sözcüğün bütün özelliklerini karşılamaktan ve uzaktır. Bu sebeple sözcük tanımı yapılırken işlevsel ve dizimsel kriterden faydalanmak gerekir. (Uzun, 1998, s.45-46)

Samim Sinanoğlu sözcük türlerinde anlamı esas alarak kavram anlatan sözcükler (ev, insan, hayat, başarı vb) ve kavram anlatmayan sözcükler (oh, elbette, için vb) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Özcan Başkan ise anlam unsurunun zaman zaman sözcükleri nitilemede yetersiz kaldığından bahsetmektedir. Örnek olarak gramerlerde isim için ‘varlıklara ad olan kelime’ ve eylem için ‘bir iş, hareket, veya oluş bildiren kelime’ genel tanımlamaları örnek göstermektedir. Bu tanımlara göre şimşek, tokat, nehir gibi kelimeler bir hareket unsuru taşıdıkları halde ad olarak; durmak, beklemek, dinlenmek gibi kelimelerse aslen bir hareket belirtmedikleri halde fiil olarak geçmektedir. Başkan bu durumu geleneksel gramerin çelişkisi olarak belirtmektedir. (Yılmaz, 2004, s.20)

Yüksel Göknel klasik gramerlerin anlam esaslı sözcük tanımını eksik ve çelişkili bulur. Ona göre klasik gramerler ad türünün tanımını yaparken ‘varlıklara ve kavramlara ad olan sözcüklerdir’ diyerek anlamı esas alırken, zarfın tanımını yaparken ‘bir fiili, sıfatı veya kendi türünden başka bir sözcüğü etkileyerek onların anlamlarına bir şeyler katan sözcüklerdir’ diyerek fonksiyonu esas alırlar. Aynı şekilde şimşek, gülümseme gibi hareket unsuru içeren sözcüklerin ad olarak tanımlandığından bahseden Yüksel bu tarz bir sınıflandırmanın Hint-Avrupa dillerinin gramerlerinin hazırlanmasında kullanılan ve bizim de ödünç aldığımız Yunan-Latin gramer geleneğine bağlamaktadır. Araştırmacıya göre Türkçe’de sözcüğün geçerli bir tanımını yapmak için sözcüklerin ‘cümle içindeki yerlerini ve sonlarına aldıkları örgü eklerini esas alıp’ bir tanımlama yapmak gerekir. Yükselin

bu sınıflandırmasına göre Türkçe’de öncelikle ad ve eylem türleri ve ad türü altında sıfat, zarf, zamir türleri ana sözcük türleriyken; ilgeç, bağlaç ve ünlemler yardımcı sözcük türleridir. (Yüksel, 1974, s.44-46)

Dilbilim okullarının sözcükle ilgili tanımlarına bakarsak bütün sözcük türlerini kapsayacak bir tanım yapmanın güçlüğüne tekrar fark ederiz.

Modern dilbilimin babası sayılan Saussure gösterge kavramının kurucusudur. Saussure göre gösterge kendisinden başka bir şeyi, kavramı veya imgeyi gösteren işaret, durum veya olaydır. Gösterge iki unsurdan oluşur gösteren ve gösterilen. Gösterilen bir nesne veya bir kavramla ilgili zihinde oluşan imgelemidir. Gösteren ise zihindeki imgenin sesbirimlerden (yahut yazıya aktarıldığında harflerden) oluşan ve toplumsal sözleşme gereği imgelemi karşılamak için doğrusal olarak kurulması gereken unsurdur. Göstergenin dil dışında karşıladığı varlıkla (göndergeyle) herhangi bir ilgisi yoktur. O sadece zihindeki imajla alakalıdır. Yine gösterenle gönderge arasındaki ilişki nedensizdir. (Vardar, 1998, s.106-112)

Saussure’ün bu yapısalcı tanımı dizge içinde ve anlam taşıyıcısı olarak sözcüğü kapsamakla birlikte gönderimi dil dışı bir nesneye değil de dil içi bir işleve olan zamir, ilgeç gibi türleri kapsamamaktadır.

Amerikan yapısalcılığının popüler hale getirdiği morfem kavramıysa sözcüğün kapsamını gramatikal işleve sahip sözcükleri de kapsayacak şekilde geliştirir. Buna göre “kelime en az bir morfemi bağımsız olmak üzere bir veya daha fazla morfemden kurulu ve her zaman için aynı anlama sahip bir birlik olarak tanımlanabilir. (Başkan, 2003, s.99)

Martinet farklı dillerde farklı ölçütlerle değerlendirilen sözcüğün bir tanımının yapılabilmesinin zorluğundan bahseder ve sözcük için “Birbirinden ayrılamayan anlam birimlerin oluşturduğu özerk bir dizime genellikle sözcük denir. Ancak, bu adın kapsamı genişletilerek, *hier’dün’ vite*, ‘çabuk, hızlı’ gibi özerk

anlambirimler de, *pour* ‘için’ *avec* ‘ile’ gibi işlevsel olan ve *le* ‘tekil eril tanımlık’, *rouge* ‘kırmızı’ gibi işlevsel olmayan anlam birimler de sözcük diye adlandırılır. Bunların ayrılabilirlikleri kesin değilse de sesbilimsel kişilikleri iyice belirgindir. Burada özellikle unutulmaması gereken bir şey var: Bu da, *homini* ‘insana’ gibi Latince bir biçimin çağcıl dillerdeki eşdeğerliliği olan *for man* (ing.), *pour l’homme* (Fr.), *para el hombre* (isp.) ile paylaştığı özerk dizim özelliği sözcük niteliğinden daha önemlidir.” Der. (Vardar, 1998, 23-24) Martinet’in bu tanımı sadece dil dışı bir göndergeye bağlanmış göstergeleri değil dilbilgisel işlevleri olan birimleri de kapsamı bakımından önemlidir.

Bütün bu tanımları özetleyen ve birleştiren Trask’a göreyse tek bir sözcük tanımı yapmak yerine sözcüğün yapısal, fonolojik, sözlüksel ve gramatikal tanımlarını kapsayan farklı sözcük tanımları yapmak daha doğrudur.

Trask (1999, s.228) sözüğü genellikle morfemden büyük ancak söz öbeğinden küçük dilbirimleri olarak tanımlar. Kabul gören bu tanımın çoğu zaman sözcük için yeterli olmadığını söyleyen Trask’a göre sözcük dört başlık altında açıklar. *Ortografik sözcükler*, başında ve sonunda boşluk bulunan ortasında ise herhangi bir boşluğun bulunmadığı sözcüklerdir. *Fonolojik sözcükler*, tek bir birim halinde seslendirilen sözcüklerdir. *Sözlüksel birimler*(*lexical item, lexeme*) sözlük kelimeleridir ve sözlük de kendi başlığına sahiptir. *Gramatikal sözcük-biçimler* ise *sözlüksel birimlerin* gramatikal amaçlarla aldığı şekillerdir. Trask verdiği örneklerle bu dört başlığı açıklar. Örneğin *ice cream* (*dondurma*) iki ortografik sözcükten bir fonolojik sözcükten (tek bir birim halinde seslendirildiği için), tek bir sözlüksel birimden (sözlükte kendi başlığı vardır) ve tek bir *gramatikal sözcük-biçimden* oluştuğunu söyler. (Zira ice creams gibi çoğul vb. şekilleri bulunmamaktadır.)

2.3. Nitelik, Niteleme ve Niteleyiciler

Türkçede niteleme sözcük kavramının aksine tanımında çok fazla bir itilaf bulunmayan ancak terimsel olarak pek çok farklı sözcükle karşılanan bir kategoridir. Araştırmacıların genellikle benzer tanımlar etrafında nitelik, niteleme, niteleyen, niteleyici terimlerini kullandıkları görülmektedir.

Fatma Erkman Akerson ve Şeyda Özdiil nitelemeyi adla kısıtlayarak “Niteleme, bir adı, belirli özelliklerini göz önüne alarak, aynı kümede yer alan öteki adlardan ayırmaya (yeni bir alt küme oluşturmaya, küme daraltmaya)ya da bu hakkında ek bilgiler vermeye (söz konusu adı yeni bilgilerle donatmaya) yarar” şeklinde tanımlarlar (Erkman-Akerson ve Özdiil, 1998, s.93)

Ad sınıfı soyut bir sınıftır. Dil-söz karşıtlığı içerisinde dil kullanıcısının dili kullanımı genelden özele bir yönelim izler. Bu sebeple ad türü içerisindeki öğeler söz içinde kullanılırken kümenin içindeki diğer elemanlardan ayırt edilmelidir. Belirlenim kümenin belirli bir üyesine dikkat çekmekle birlikte üyenin taşıdığı özelliklere dair pek fazla seçenek sunmamaktadır. Bu noktada niteleme işlevi konuya dahil olur. Nitelemenin dört işlevi vardır: *Küme daraltma, küme donatma, sahip olma ilişkisi, ait olma ilişkisi*. Birinci işlev bir ad kümesi içerisinde bir üyenin belirli bir özelliğiyle ayrılması gereken üyeyi belirtmeye yarar. İkincisi ayrılan üyenin başka özelliklerini belirterek ifadenin zenginleştirilmesinde rol oynar. Üçüncü işlev belirli bir nesneyi, kavramı bünyesinde barındırmayı, dördüncü işlev ise ad kümesinin belirsiz bir üyesinin kümenin bir diğer üyesiyle ilişkilendirmeye yarar. (Akerson ve Özdiil, 1998)

Engin Yılmaz nitelikten bahsederken nitelik ve özellik kavramlarının birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Yılmaz’a göre özellik bir varlığın tözünde sahip olduğu değişmeyen vasıflarken; nitelik nesnenin taşıdığı görece vasıflardır. Elma adından örnek veren Yılmaz, *çekirdekli elma* ya da *kabuklu elma* gibi ifadelerin elma kümesinin bütün elemanlarını kapsadığından elmanın kavramsal varlığına uymak zorunda olduğu için taşıdığı vasıflardan olduğunu söyler. *Ekşi elma,*

sarı elma gibi ifadelerse duyu ve algıya hitap eden ve dil kullanıcısında seçimlik bir sezgi uyandıran vasıflardır. (Yılmaz, 2004)

Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy'un (2011) hazırladığı *Dilbilim Sözlüğü*'nde *niteleme* "Bir birimin özelliklerinin başka bir birim tarafından belirtilmesi", *niteleyen* "Nitelenen ad ya da ad öbeğinin niteliğini gösteren sıfat ya da adları anlatan terim, *niteliyici* ise "Karşılaştırma ve en üstünlük dereceleri bulunan sözcük; örn. *eski* ev, *sağlıklı* yaşam. Türkçe'de niteliyiciler işlev ve anlam bakımından niteleme ve belirtme, yapı bakımından türemiş ve bileşik sıfat biçiminde öbeklere ayrılır." şeklinde tanımlanmaktadır.

Türkçe literatürde kavramın çoğunlukla ad kategorisi içerisinde tanımlandığı görülmektedir. Yani nitelemenin yapıldığı üye her zaman ad sözcük türünden seçilir yabancı literatürdeyse öncelikle *modifier* ve *modification* kavramı etrafında niteliyici ve nitelemeden ve ad/eylem vasıflandırmalarından bahsedilirken, *attribution*, *qualification* kavramlarıyla *ad nitelemesi* anlatılmaktadır.

David Crystal'ın (1992) tanımına göre *niteleme* bir gramer biriminin bir diğerine olan yapısal bağımlılığıdır. *Pre-modifikasyon* ve *post-modifikasyon* olmak üzere iki türü vardır. *Pre-modifikasyonda* niteliyici bir söz öbeğinde kurucu öğeden önce gelir. *Post-modifikasyon* da ise niteliyici; söz öbeğinin kurucu üyesinden sonra gelir.

Trask (1999) niteliyicileri bir tuncenin herhangi bir üyesine anlamsal bilgi yükleyen kategoriler olarak niteler. Sözcük seviyesinde çoğunlukla sıfatlarla ve belirteçlerle karşılanırken, söz öbekleri ve yan tuncelerde niteliyici konumunda bulunabilir.

Dixon (2005) da niteliyicilerin hem adları hem de eylemleri niteleyen gramer birimleri olduğundan bahseder. Sözcük boyutundaki sıfatlar ve belirteçler, söz

öbekleri şeklinde sıfat öbekleri (adjectival phrases) ve belirteç öbekleri(adverbial phrases) kurabilirler.

Bir ad öbeğinde niteliyiciler üç çeşittir. Öncelikle sıfat-öncesi niteliyiciler (pre-adjectival modifiers) gelir. Bunlar mantıksal niteliyiciler(logical qualifiers; *all, some vb.*), belirleyiciler(determiners; *a, the vb.*), iyelik(possesives; *my, John's*), enüstünlük(superlative; *best, cleverest vb.*), sıra sayıları(ordinal numbers; *fourth vb.*), sayma sayıları (cardinal numbers; *four vb.*) ve benzeri yapılarıdır. Bunlardan sonra sıfatlar gelir. Sıfatlardan sonra sıfat-sonrası niteliyiciler (post-adjectival modifiers) gelir. Bunlar menşe ve malzeme bildirenler olmak üzere iki türdürler. Adın gönderimde bulunduğu nesne yada kavramın geldiği yer, yapıldığı malzeme veya yapılış amacı gibi durumları bildirirler. “*büyük altın kapı*”, “*lezzetli kedi maması*” örneklerindeki altın ve kedi sözcükleri bu işlevde kullanılmışlardır. (Dixon, 1982, s.37; 2005, s.86)

2.4. Sıfatlar

Bu bölümde başlıca Türkçe gramer kitaplarında sıfatla ilgili yapılmış tanımlar ve sıfat türlerinden bahsedilecektir.

2.4.1. Sıfatın Tanımı

Muharrem Ergin’e göre “Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. ...sıfatlar nesnelere vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimelerdir.” (Ergin, 2006, s.244) Ergin’in yaptığı bu sınıflandırmaya göre vasıflandırma sıfatları nesnelere özünde taşıdıkları renk, biçim, boy, yapı vb. nitelikleri gösterirler. Tıpkı eylemler için görünüm (*kip, mod*) durumunda olduğu gibi sayısız çeşit tespit edilebileceği gibi, vasıflandırma sıfatlarında da ne kadar vasıf varsa o kadar çeşit vardır. Bu yüzden vasıflandırma sıfatlarını belirli sayıda alt türe ayırmak mümkün değildir. Belirtme sıfatları içinse aynı durum söz konusu değildir. Ergin’ e göre belirtme

sıfatları *işaret sıfatları*, *sayı sıfatları*, *soru sıfatları*, *belirsizlik sıfatları* olmak üzere dört alt kategoriye ayrılabilir.

Tahsin Banguoğlu'ya göre sıfat, “Bir varlığı vasıflayan, veya belirleyen kelime”dir. O'na göre “Sıfatlar iki türlü işleyişlerine göre iki takıma ayrılırlar: *vasıflama sıfatları* (adjectif qualificatif), *belirtme sıfatları* (adjectif déterminatif).” ‘vasıflama sıfatları’, “... bir varlığa ilindiklerinde onun bir vasfını gösterirler: *dar yol, güzel köpek, mor çiçek, ekşi erik* gibi.” ‘belirtme sıfatları’ ise “... nesneye ilindiklerinde onu bir yönünden belirlerler: *bu çayır, hangi sokak?, kimi çiftçiler, üç kavun* gibi.” (Banguoğlu, 2004, s.341)

Banguoğlunun sınıflandırmasının da Ergin'inkiyle paralellik gösterdiği gözümektedir.

Banguoğlu'ya göre “Dört türlü belirtme sıfatı ayırt ederiz: 1. *gösterme sıfatları*, 2. *soru sıfatları*, 3. *belirsiz sıfatlar*, 4. *sayı sıfatları*.” (Banguoğlu, 2004, s. 351)

Banguoğlu'nun belirtme sıfatlarıyla ilgili bu sınıflandırmasında gösterme sıfatları ilgi çekicidir. Zira araştırmacı bunların aslında işaret zamiri olduğunu ancak isimlerden önce gelerek onların zaman veya mekan parçasında kazandıkları konumu tasvir ettiğini söyler. ‘bu ağaç’, ‘şu çiftlik’, ‘o dağlar’ örneklerinde olduğu gibi.

Banguoğlu'ya göre “Sıfatlar ayrı varlıklar olmadıkları, bir varlığa ait bir vasfı, yada bir belirtiyi gösterdikleri için o vasma, o belirtiyeye sahip olanı gerektirirler.” (Banguoğlu, 2004, s. 342) Dolayısıyla sıfatlar dil dışı göndergesi olmayan adlardır. Bu yüzden gönderim de bulunabilmesi için cümlede gönderimin yapılabileceği bir isim mutlaka bulunmalıdır.

Kaya Bilgegil'e göre “Hem bir varlık veya niteliğe hem de onun bir vasfına delâlet eden isim, sıfat adını alır.” (Bilgegil, 2014, s.173) Ona göre sıfatlar iki türe ayrılır: ‘niteleme sıfatları’ ve ‘belirtme sıfatları’. Sınıflandırmada geleneğin ötesine

geçmeyen Bilgegil belirtme sıfatlarını *işaret sıfatları*, *sayı sıfatları*, *belgesiz sıfatlar* ve *soru sıfatları* olmak üzere dörde ayırır.

Zeynep Korkmaz'a göre "... sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözcüklerdir..." (Korkmaz, 2014, 335)

Korkmaz'ın bu tanımı sıfatların sözdizimsel özelliklerini kısıtlayarak önad terimine daha yakın bir sıfat kavramı oluşturmaktadır. Araştırmacı sıfatları kendi içlerinde: I. Kökenlerine, II. Yapılarına, III. İşlevlerine göre, olmak üzere üç türlü sınıflandırır.

Tahir Nejat Gencan'a göre "Varlıkları niteleyen ya da belirten sözcüklere sıfat denir." Yazar bu görevleri bakımından sıfatları ikiye ayırır: 'niteleme sıfatları', 'belirtme sıfatları'. (Gencan, 2001, s.197)

Gencan'a göre 'belirtme sıfatı', "varlıkları türlü yönlerden belirten sözcükler"dir. Ona göre bunlar "Görevleri bakımından bölümlere ayrılır: 1) İm sıfatları, 2) Sayı sıfatları, 3) Belgisiz sıfatlar, 4) Soru sıfatları, 5) Belirtme görevinde kullanılan sözcükler, takımlar."

2.4.2. Niteleme Sıfatı

Ergin'e (2006) göre vasıflandırma sıfatlarının çeşitlerinin renk, biçim, boy, yapı, ağırlık, vb. gibi vasıf çeşitleri kadar fazla olduklarını, bu vasıf çeşitlerinin fonksiyonları arasında hiç bir fark olmadığını, hepsi aynı şekilde nesne vasfı bildirdiği için bu sıfatları karşıladıkları vasıf çeşitlerine göre çeşitlere ayırmaya lüzumun da imkanın da olmadığı söyler ve 'vasıflandırma sıfatları'nı bir cins olarak alıp bu cinsi türlerine ayırmaz.

Bilgegil'e göre 'niteleme sıfatları', "İsmlere ait nitelikleri ifade eden sıfatlar"dır. "Niteleme sıfatları, ya kulaktan öğrenilir, yahut kuralla teşkil olunur. Birinci durumda olanlara "*simâ*", ikinci durumdakilere "*kıyâsi sıfat*" denir. *Boz, iyi*,

ak, küçük, aç, tok sıfatları simâî; *akıllı, bilgisiz, çalgıcı, küskün, çalışkan...* sıfatları, kıyasidir.”(Bilgegil, 2014, s.173-174)

Bilgegil’in burada simâî demekle kastı özü itibariyle bir nitelik kavramına gönderimde bulunan sıfatlar olmalıdır. Kurallarla teşkil edilenler ise ad veya eylem gibi türlerden türetimsel yollarla meydana getirilmiş vasıf isimleridir.

Korkmaz’a göre “Nitelik sıfatları, canlı ve cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır.” (Korkmaz, 2014, s.338)

Gencan ise niteleme sıfatlarını “varlıkları niteleyen, yani varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini, özelliklerini... -kısaca; nasıl olduklarını-gösteren sözcüklerdir” şeklinde tanımlar. (Gencan, 2001, s.197)

Görüldüğü üzere Ergin ve Banguoğlu gibi Gencan da niteleme şekli kadar niteleme sıfatı olacağından ötürü bu sıfatları belirli sayıda tür altında sınıflandırmamıştır. Bunlar dışında rütbe, unvan, sosyal statü bildiren unvan/san sıfatlarını da nitele sıfatları arasında saymıştır.

Süer Eker (2009) niteleme sıfatlarını Korkmaz gibi önad olarak kabul eder ve cümle için de sadece sıfat tamlaması içerisinde tamlayan konumunda olduğunu belirtir. Ona göre niteleme sıfatları gerçek sıfatlar yani gönderimi bir özellik kavramı olan sıfatlar ve sıfat işlevinde kullanılan diğer sözcükler olarak ikiye ayrılır ve bu sıfatlar somut yada soyut adların niteliklerini belirtir.

2.4.3. Niteleme Sıfatlarının Özellikleri

2.4.3.1. Niteleme Sıfatlarının Biçimsel Özellikleri

Niteleme sıfatlarının biçimsel özellikleri bu sıfatların türetimsel süreçleriyle alakalı özellikleridir. Burada da araştırmacılar arasında biçimsel olarak bu sıfatların yalın, türemiş veya birleşik olarak bulunduğu dair bir ortak görüş vardır.

Neşe Atabay vd. (2003) sıfatların biçimsel olarak yalın halde türemiş ve birleşik olarak bulunduğunu belirtirler. Ad ve eylem köklerinden türetilen niteleme sıfatları sıklıkla görünürken araştırmacılar $-\{An\}$, $-\{mAz\}$ gibi eklerle türetilen sıfatların *ortaç(sıfat-fiil)* türü altında ayrı değerlendirilmesi gerektiğini belirtirler. Birleşik sıfatlar ise birleşik adların doğrudan doğruya sıfat işlevinde kullanılmasıyla ya da $+\{II\}/+\{sUZ\}$ eklerini alarak sıfatlaşmalarıyla oluşur.

Göksel'e göre (2005) sıfatların türetimsel süreci iki türdür. 1. $+\{CA\}$, $+\{II\}$, $+\{sAL\}$ gibi türetim ekleriyle ad türü biri sözcükten türetilirler (*düşmanca*, *başarılı*, *bilimsel* gibi). Bu durumda sıfat türetildiği adla doğrudan alakalıdır. 2. İlk hecenin tekrarıyla yoğunluk bildiren niteleme sıfatları oluşturulur (*yepyeni* ve *bambaşka* gibi)

2.4.3.2. Niteleme Sıfatlarının Anlamsal Özellikleri

Anlamsal özellikler niteleme sıfatlarının özünü oluşturmaktadır. Zira niteleme kavramının kendisi doğrudan ada eklenen anlam ayrıntısıyla ilişkilidir. Bizim 'Tartışma ve Yorumlar' bölümünde niteleme sıfatlarının analizi için kullandığımız yöntem de doğrudan anlamla ilişkilidir.

Niteleme sıfatlarının anlamsal özellikleriyle ilgili en ayrıntılı bilgiyi Zeynep Korkmaz vermektedir. Korkmaz bir cins olarak gördüğü niteleme sıfatlarını anlamsal olarak 16 alt tür içerisinde sınıflandırmıştır.

- 1- Adlar önünde renk bildiren sıfatlar: 'ak', 'kara', 'mavi', ... vb. gibi.
- 2- Varlıkların 'iyi', 'kötü', 'güzel', 'çirkin', 'çalışkan', 'tembel', 'kaba', 'zari', ... vb. gibi soyut niteliklerini bildiren sıfatlar: "ağır bir tifo", "cana yakın bir eşya", ... vb. gibi.
- 3- Varlıkların dış görünüşlerini, beden yapılarını veya fiziksel özelliklerini niteleyen 'genç', 'ihtiyar', 'sağır', 'kör', 'şişman', 'zayıf', 'alçak', 'yüksek', 'durgun', 'hareketli', ... vb. gibi sıfatlar.

- 4- Mekânda ve zamanda mesafe niteliği bildiren ‘dar’, ‘geniş’, ‘ırak’, ‘yakın’, ‘sığ’, ‘derin’, ... vb. gibi sıfatlar.
- 5- Varlıkların duyu organları ile algılanan niteliklerini bildiren ‘acı’, ‘tatlı’, ‘buruk’, ‘ekşi’, ‘ılık’, ‘sıcak’, ‘soğuk’, ‘yumuşak’, ‘sert’, ... vb. gibi sıfatlar.
- 6- Ada herhangi bir özelliğe sahip olma, o özelliği taşıma niteliği katan sıfatlar: “akıllı çocuk”, “görgülü insan”, “namuslu adam”, “yelkenli gemi”, ... vb. gibi.
- 7- Bir yerli olmayı, bir yere veya bir şeye mensubiyeti gösteren sıfatlar: “Ankaralı iş adamı”, “İzmirli bir kız”, “üniversiteli öğrenciler”, ... vb. gibi.
- 8- “Bir şey için” anlamındaki veya bir şeyin bollukla bulunduğu yeri gösteren tahsis sıfatları: “elbiselik kumaş”, “kiralık araba”, “yazlık ev”, “aylık dergi”, ... vb. gibi.
- 9- Kişilerde alışkanlığı, nesnelere belirgin özelliği gösteren sıfatlar: “akşamcı adam”, “inatçı keçi”, “yalancı kadın”, “şaşırtıcı başarı”, ... vb. gibi.
- 10- Bir varlık veya nesnede bir niteliğin eksikliğini, yokluğunu gösteren sıfatlar: “anlamsız direniş”, “balıksız göl”, “düzensiz çalışma”, ... vb. gibi.
- 11- Bir nesnenin yapıldığı maddeyi gösteren veya o duyguyu veren sıfatlar: “altın kalem”, “demir kapı”, “tahta sandalye”, ... vb. gibi.
- 12- Bir niteliğin bir varlıkta yoğun olarak bulunduğunu gösteren sıfatlar: ‘alınan’, ‘çalışkan’, ‘doğurgan’, ‘girişken’, ... vb. gibi.
- 13- Adlara anlamca bir bildirme ve pekiştirme niteliği katan sıfatlar: ‘azgın’, ‘bezgin’, ‘coşkun’, ‘dalgın’, ‘durgun’, ... vb. gibi.

14- Yapılmış bitmiş bir oluşu ve kılışı bir varlığa, bir nesneye nitelik olarak veren sıfatlar: ‘açık (kapı)’, ‘bozuk (yol)’, ‘çıkık (kol)’, ‘kısık (ses)’, ... vb. gibi.

15- ‘asma (tavan)’, ‘aşırma (mal)’, basma (kitap)’, ‘besleme (basın)’, ‘dolma (kalem)’, ‘kabartma (resim)’, ‘serpme (badana)’, ‘süzme (bal)’ örneklerinde görüldüğü gibi bir tarzı ve adların yapılış özelliğini bildiren sıfatlar.

16- Nitelikte süreklilik bildiren sıfatlar: “bakıcı kadın”, “bıktırıcı ısrar”, “kalıcı eser”, ... vb. gibi. (Korkmaz, 2014, s.356-362)

Kononov niteleme sıfatlarını anlamsal özelliklerine göre altı sınıfta toplarlar. “1. Renk bildiren sıfatlar (Ak, kara) 2. Kişinin ya da nesnenin en belirgin (değerlendirilmesini) sağlayan sıfatlar (iyi, fena, güzel) 3. Nesnenin duyularımızla anlaşılabilen niteliklerini anlatan sıfatlar (tatlı, tatsız, acı, ekşi) 4. Yüz ölçümü ya da zaman nitelik ve ilgilerini anlatan sözcükler (Uzak, yakın, derin) 5. Fiziksel ya da bedensel nitelikleri anlatan sözcükler (kör, topal) 6. Türlü anlamda sözcükler (yavaş, çabuk, boş) (Yüksel, 2004 , s.67)

Kononov’un bu sınıflandırması Dixon’un anlam türlerine göre yaptığı sınıflandırmayla paralellikler göstermektedir. 1. madde renk RENK türüyle, 2. madde DEĞER türüyle, 3. madde FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüyle, 4. madde de BOYUT türü. Ancak Kononov’un 6. maddesi daha çok sınıflandırma da bir yere ait göremediği sıfatları bir araya getiren bir madde gibi durmaktadır.

Engin Yılmaz (2004) niteleme sıfatlarını anlamsal içeriklerine göre iki cins ayırmıştır. 1. Duyularımıza/algularımıza dayalı nitelikleri bildiren sıfatlar. 2. Bilincimize/sezgisimize dayalı nitelikleri bildiren sıfatlar. Daha sonra bu iki cinsin alt türlerinden bahseder. Duyularımıza/algularımıza dayalı nitelikleri bildiren sıfatlar da;

1. Görme duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatlar: Bunlar iki türdür

1. Renk bildiren niteleme sıfatları: *Kırmızı, mavi* vb.
2. Biçim bildiren niteleme sıfatları: *Sivri, dar, iri* vb.
2. Ta alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatlar: *acı, tatlı, mayhoş* vb.
3. Dokunma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatlar: *sert, yumuşak, ıslak, ılık* vb.
4. Koku alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatlar: *keskin, pis, temiz*.

Bilincimize/sezgimize dayalı nitelikleri bildiren sıfatlar 5 türdür;

1. Ölçü bildiren niteleme sıfatları: *alçak, derin, küçük* vb.
2. Durum bildiren niteleme sıfatları: *çirkin, güzel, fakir* vb.
3. Özgülük (tahsis) bildiren niteleme sıfatları: *adaklı (kurban), dolmalık (biber)* vb.
4. İnsanlara özgü karakter özellikleri bildiren niteleme sıfatları: *ağırbaşlı, alıngan, barışçıl* vb.

İnsanlara/hayvanlara ait fiziksel özellikleri bildiren niteleme sıfatları: *aksak, sağır, şaşlı* vb.

Sıfatların anlamsal özelliklerine dair bir diğer unsur da pekiştirme ve derecelendirme.

2.4.3.3. Niteleme Sıfatlarının Sözdizimsel Özellikleri

Niteleme sıfatların sözdizimsel özelliklerinin iki yönü vardır. Dağılımsal özellikler ve söz öbeği oluşturma.

Dağılımsallık sözcüklerin tümce içinde buldukları konumdan doğan özellikleri belirtir. Niteleme sıfatlarının en belirgin dağılımsal özelliği bir ad öbeğinde addan önce gelerek o adı nitelemesidir. Sıfatın bu yönüyle önad olarak

değerlendirilmesi gerekir. Bu şekilde kurulan ad öbekleri sıfat tamlamaları oluşturur. (Korkmaz, 2014; Eker, 2009)

Sıfatların diğer dağılımsal özellikleri ise cümle içinde ad, belirteç veya yüklemcil işlevlerde kullanılmasıdır.

Göksel'e göre sıfat olarak bilinen pek çok sözlükbirim gerektiğinde çokluk, iyelik, ve hal eklerini alarak tek başına ad olarak kullanılabilir ya da durum belirteçi olarak görev alabilirler. Birinci durum için *küçük kızlar/küçükler*, ikinci duruma ise *kötü araba/kötü yüzmek* örneklerini verebiliriz. (Göksel ve Karlake, 2005, s.50)

Banguoğlu'ya göre (2004) sıfatlar cümlede 'yüklem ismi' olarak ("İstanbul güzeldir.", "İşimiz bu.", ... vb gibi.) veya sıfat takımı olarak ("güzel çocuk", "bu iş", ... vb gibi.) kullanılırlar. Bu durumda sıfatlar i- fiiliyle birlikte kopula işlevinde kullanılırlar.

Niteleme sıfatlarının bir diğer dağılımsal özelliği ise diğе sözcük türleriyle birlikte söz öbekleri kurmalarıdır. Bu söz öbekleri çok çeşitlidir. Örnek vermek gerekirse: sıfat tamlamaları (kara kitap, uzun adam), isnat grubu (sütü bozuk, bahtı kara), bulunma grubu (pahada ağır, geniş çapta), ayrılma grubu (som altından, yarısından kara), sıfat tamlaması +II (sarı saçlı), sıfat tamlaması +IIK (iki litrelik, beş paralık), bulunma grubu +ki (bahçedeki ağaç, evdeki yabancı) vb. gruplarla örnekler çoğaltılabilir. (Korkmaz, 2014; Göksel, 2005)

3.BÖLÜM: YÖNTEM

Tezimizin ikinci bölümü olan yöntem kısmı dört başlıktan oluşmaktadır. Araştırma Modeli başlığında tezimiz için teorilerinden faydalandığımız dilbilimci R.M.W. Dixon'un dile, sıfatlara ve anlam türlerine dair görüşlerinden bahsedilmiş; Evren ve Örneklem kısmında Dede Korkut Kitabı'nın, eserin Dresden nüshasının ve Saadettin Özçelik'in okuma çalışmasının tercih edilme sebepleri anlatılmış; Verilerin Toplanması bölümünde eserdeki sıfatları tespit ederken nasıl bir fişleme sisteminden faydalandığımız, verdiğimiz örneklerin eserdeki yerlerine nasıl atıfta bulunduğumuz ve hangi noktalama ve transkripsiyon işaretlerinden faydalandığımız anlatılmış; son olarak Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması kısmında sıfatları çözümlerken anlamsal, biçimbilimsel ve sözdizimsel özelliklerden hangilerini esas aldığımızı belirtilmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

3.1.1. R.M.W. DİXON ve Anlam

1939 İngiltere doğumlu dilbilimci Robert Malcolm Ward Dixon Queensland/AVUSTRALYA'daki James Cook Üniversitesi, The Cairns Dilbilim Enstitüsü'nde dilbilim profesörü ve Melbourne/AVUSTRALYA'daki La Trobe Üniversitesi Dilbilimsel Tipoloji Araştırmaları Merkezi'nde de müdürdür. Çoğunlukla Avustralya'daki aborjin dilleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan

Dixon Bu dillerden Dyirbal¹ ve Yidiny'nin² gramerlerini hazırlamıştır. Bunun dışında araştırmacının en çok ilgi gösterdiği alanlar anlambilim, anlam ve yapı ilişkileri, Amazon ve Okyanusya dilleri, dil rekonstrüksiyonları ve tipolojileridir.³

Dixon kendi ağzından her zaman sözcüklerin anlamlarını ve bu anlamların sözcüklerin gramer özellikleri üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu merak ettiğini söylemektedir. Anlam ve gramer arasındaki ilişkiyi kestiren araştırmacı bu alanın disiplinler bir bilim dalına da sahip olması gerektiğini düşünür ve dilbilimi keşfeder. Böylece Edinburg Üniversitesi'nde Michael Halliday ve Angus McIntosh'un himayesinde dilbilim prensipleri üzerine çalışmaya başlar. (Dixon, 2005, s.XIV)

Dixon'a göre dil kullanımında anlam başlangıç ve bitiş noktalarını oluşturur. Zihninde bir mesaj bulunan dil kullanıcısı bu mesajı iletmeye uygun anlam içeriğine sahip olan kelimeleri seçer ve bu kelimeleri uygun gramer yapıları olarak bir araya getirir. Kurulan bu yapılar fonetik formlarda kendisini ifade eder ve dinleyiciye ulaşır. Dinleyici fonetik olarak kodlanmış bu mesajı çözümler ve iletişim eylemi başarıya ulaşırsa dinleyici, konuşmacının mesajını algılayabilir. (Dixon, 2005, s.6)

Dolayısıyla Dixon'un anlamla ilgili görüşlerinin temelinde sözcüklerin ve gramer birimlerinin anlamsal özelliklerinden yola çıkarak biçimbilimsel ve sözdizimsel özelliklerine ulaşılabileceği varsayımı vardır. Sözcüklerin yapısıyla ilgilenen biçimbilimde bağımlı ve ya bağımsız her biçimbirimin bir anlamı veya anlam yükü vardır. Kullanılan birim verilmek istenen anlama göre değişir. Örneğin varlık ve yokluk bağlamında baktığımız zaman $\{IU\}/\{sUz\}$ ekleri paradigmatik

¹ R.M.W Dixon, **The Dyirbal Language of North Queensland** (Cambridge Studies in Linguistics 9, Cambridge: Cambridge University Press, 1972)

² R.M.W. Dixon, **A Grammar of Yidiny** (Cambridge Studies in Linguistics 19, Cambridge: Cambridge University Press, 1977)

³ <https://research.jcu.edu.au/lcrc/people/deputy-director/prof.-r.m.w-Dixon> [06 Nisan 2015]

olarak verilen vasfı taşıma yada taşımama anlamlarını vermek için kullanılır. “*yağmurlu gün/yağmursuz gün*” örneğinde olduğu gibi.

Benzer bir şekilde sözdizimindeki değişiklikler de doğrudan anlamı değiştirir, hatta bu amaçla sözdizimsel özellikler değişir. “*köpek adamı ısırıldı/adam köpeği ısırıldı*” örneğinde olduğu gibi dizilimin değişimi hem anlamı değiştirmiş hem de belirtme ekinin bağlandığı nesneyi değiştirmiştir.

Konuyla ilgili dil öğrenimi ve anlam-gramer bağıntısını örnek veren Dixon bir konuşucu yeni bir sözcükle karşılaştığı zaman iki olasılığın meydana geldiğini söyler. Ya konuşmacı sözcüğün anlamını öğrenecek ve benzer anlamlı sözcüklerden yola çıkarak sözcüğün olası biçimsel ve sözdizimsel özelliklerini sezecektir. Yahut sözcüğün gramatikal özelliklerini öğrenip benzer özellikler gösteren sözcüklerle ilişkilendirerek sözcüğün anlamını kavramaya çalışacaktır. Örneğin, çocuk veya yetişkin bir dil öğrencisi *boulder* (iri kaya parçası) sözcüğünü ilk defa duyduğunda sözcüğün büyük bir kaya parçasına gönderimde bulunduğunu öğrenirse, *pebble*(çakıl), *rock*(kaya), *stone*(taş) gibi örneklerden analogi yoluyla sözcüğü +{s} çokluk ekini alabileceğini veya +{en} sıfattan fiil türetme ekini alamayacağını sezgisel olarak kestirebilir. (Dixon, 2005, s.7-8)

3.1.2 Sözcük Türleri ve Anlam Türleri

Diller, gramerlerinin ağırlık verdikleri yönlerine göre birbirlerinden ayrılırlar. Bazıları basit bir biçimbilgisine sahip olmakla birlikte bunu karmaşık bir sözdizim bilgisiyle telafi ederler. Diğerleri ise uzun sözcüklere ve pek çok biçimbirime sahip olmakla birlikte düz ve anlaşılır bir sözdizimine sahip olabilirler. Her dil için sözcük türlerini tespit edebiliriz. Aynı türden sözcük türleri benzer gramatikal özelliklere sahiptirler. Ancak bu özellikler dilin gramatikal profiline göre değişiklikler gösterebilirler. (Dixon, 2005. s.8)

Dixon'un bu yorumuna göre Türkçeyi değerlendirdiğimizde diğer dillere göre söz varlığı açısından nispeten zayıf durumda olan Türkçe bu farkı mecaz ve deyim üretme gibi anlamsal ve sözlüksel yollarla ve sınırsız olasılıklara sahip sözdizimsel özellikleriyle kapatmaktadır.

Sözcük türleri iki türdür. Açık ve kapalı. Kapalı türlerin üyeleri sınırlı sayıdadır ve yeni üyeler kolay kolay eklenmezler. Örneğin İngilizcede kapalı bir sözcük türü olan zamirin yedi üyesi vardır. (me, us, you, him, her, it, them). Türkçede de zamirler kapalı bir tür olmakla birlikte durum çekimi bu türün üyelerinin sayısını arttırmaktadır. (bana, sana, beni, seni vb.). Ancak iki dil içinde bu türe dahil edilecek üyeler kolay kolay türetilmezler. Kapalı türlerin üyeleri türetime çok açık olmamakla birlikte değişim ve ya yok olma eğilimi gösterebilirler. Eski İngilizcedeki teklik ikinci şahıs zamiri *thou* ve Türkçenin tarihi dönemlerinde gözlemleyebildiğimiz *ol* zamirleri buna iyi birer örnektir. Kapalı sözcük türlerinin çoğunun bağımsız gönderimsel bir anlamı yoktur. Daha çok sözcükleri işleme sokma, söz öbeklerini oluşturma, söz öbekleri arası ilişkilendirmeyle tümce kurmaya yararlar. (Dixon, 2005, s.8)

Türkçedeki kapalı sözcük türlerini sayacak olursak: Zamir, ilgeç ve bağlaçları söyleyebiliriz.

Ad, eylem ve sıfat gibi açık sözcük türleri ise çok geniş bir söz varlığına sahiptir ve çeşitli türetim yollarıyla sınırsız üyeye sahip olma potansiyelleri vardır. Dolayısıyla açık sözcük türlerine giren sözcüklerin tam bir listesini vermek çoğu dil için mümkün değildir. (Dixon, 2005, s.8)

Bir dilin gramerini hazırlarken dilbilimci bir takım söz birimlerinin yahut sözcük türlerinin varlığını fark eder. Genellikle belli sayıda kapalı tür – zamir ve ilgeç gibi dar ve sınırlı – ve belli sayıda açık tür – isim fiil, sıfat gibi geniş, ucu açık – vardır. Bir dildeki sözcük türlerinin tanımlanması biçimsel ve sözdizimsel bazı

kriterlere göre yapılır. Dilbilimciler en uygun kriteri belirleme tartışmasına oldukça ilgi gösterirler. Farklı dillerdeki sözcük türleri arasındaki benzerlikleri fark etmek mümkündür. Örneğin ad terimi iki ayrı dilde, biçimsel ve sözdizimsel olarak bir takım farklılıklar göstermekle beraber, açık sözcük türü olarak kullanılabilir. İngilizcede ad, bir artikelle birlikte kullanılabilme potansiyeline göre tanımlanırken Latince ad durum çekimine girebilme olasılığına göre tanımlanır. (Dixon, 1982, s.19)

Yani İngilizce ve Latince için ad sözcük türünün yapısal özellikleri farklılıklar göstermekle birlikte anlamsal olarak aynı işlevlere sahip böyle bir sözcük türünün iki dilde de var olduğu kaçınılmazdır.

Şu bir gerçektir ki sözcük türlerinin diller arası uyumunu belirleyen dayanak noktası sezgiseldir. Bir dilbilimci yeni karşılaştığı bir dil üzerinde çalışırken öncelikle sözcük türlerini belirleyecektir. Bunu yapmanın yolu dilin içkin gramatikal kriterlerinden faydalanmaktır. Dillerde her zaman ad olarak isimlendirilen bir açık tür vardır. Bu geleneksel etiketinin uygunluğuyla ilgili ya da hangi türün ad olarak isimlendirilmesi gerektiğiyle ilgili hiçbir şüphe yoktur. (Dixon 1982, s.20)

Bütün dillerin ad, eylem, sıfat gibi açık türlere sahip olup olmadığının sorgulanması ilginç sonuçlar ortaya çıkarır. Görüldüğü kadarıyla bütün dillerde ad ve eylem türü bulunmaktadır. Bununla birlikte bütün dillerde sıfat açık türü bulunmayabilir. Böyle dillerde ya sıfat türü yoktur ya da sıfat denilebilecek üretken olmayan kapalı bir sınıf vardır. İki durumda da insan bir dilin tam anlamıyla bir sıfat sınıfına sahip olmadan nasıl geçinebildiğini sormadan edemiyor. Bu soru İngilizce gibi sıfat yoluyla karşılanabilecek nitelik kavramlarını kullanmada açık bir sözcük türüne sahip olan diller için geçerliliğini korumaktadır. Bu sorunun basit bir cevabı yoktur. Sıfat eksikliği çeken bazı diller sıfatsal tasavvurları geçişsiz fiiller yardımıyla (Çincenin durumundaki gibi), bazıları adlar aracılığıyla, bazıları fiiller aracılığıyla (örneğin Hausa dili), bazılarıysa çeşitli diğer gramatikal yollarla

karşılar. (Chinook dili sıfat kavramını isimler, fiiller ve bir takım ilgeçler yoluyla ifade eder.) (Dixon, 1982, s.20)

İngilizcedeki pek çok sözcük (diğer dillerde de böyledir aslında) birden fazla sözcük türüne dahil olabilir. Örneğin *laugh*(gül-), hem ad hem de geçişsiz fiildir, tıpkı *rain*(yağmur) gibi; *march*(yürüyüş) ad ve aynı zamanda geçişli ve geçişsiz kullanılabilen bir fiildir. *Narrow*(dar) hem bir sıfat hem de geçişli ve geçişsiz kullanılabilen bir fiildir. Örnekler çoğaltılabilmekle birlikte dil kullanıcılarının *laugh* ve *march*'in 'temelde' (derin yapıda) geçişsiz fiil, *rain*'in temelde bir ad, *narrow*'un da temelde sıfat olduğuna dair güçlü sezgileri vardır.

Sözcük türlerin belirlenmesinde dilin içkin kriterlerinden faydalandığından bahsetmiştik. DİXON bu konuyla ilgili güzel bir örnek sunar. "Her dilde bir takım açık sözcük türünün varlığını içkin gramatikal kriterlere göre ayırt etmek mümkündür. Latince durum ve sayıya göre çekimlenen bir sözcük türü (adına A diyelim) vardır; bir başka sözcük türü de (B) durum, sayı ve cinsiyete göre çekim özellikleri göstermektedir, bir üçüncü türün de (C) üyeleri zaman, görünüş, kiplik, şahıs ve sayıya göre çekime girebilmektedir. Unutmayın ki Latince açık sözcük türlerini tamamen biçimsel kriterler atamak mümkündür. Ancak İngilizce biçimsel olarak çok daha az zenginliğe sahiptir. Bu yüzden kriter biçimsel ve sözdizimsel özellikleri birlikte bulundurmalıdır. İngilizcedeki açık bir sözcük türünün (adına X diyelim) hemen hemen tüm üyeleri *-ed* (veya varyantlarıyla) çekimlenebilmekte. İkinci bir sözcük türüne ait bir başka sözcük (Y) kolaylıkla artikel alabilmekte ve ardından başka bir sözcük eklemeye gerek duymamaktadır. Üçüncü bir açık sözcük türünün üyesiye kolaylıkla artikel alabilmekle beraber sonrasında Y türüne ait bir sözcük almak zorundadır. Bu sözcük türleri için karşılıklı çerçevesinde dillerarası bir tanımlama yaptığımızda A ve Y'ye Ad, B ve Z 'ye sıfat, C ve X'e eylem diyebiliriz.

Bu tanımlama ayrıntılı gramatikal benzerliklerden ötürü değil (zira sözcük türlerini belirlemek için seçilen kriterler iki dil için de farklılık göstermektedir.)

sözcük türlerinin gösterdiği anlamsal uyumdan ötürüdür ve böylece Latincedeki çoğu ad İngilizce'ye yine ad olarak çevrilebilir.” (Dixon, 2005, s.9)

Dixon'un anlam ve sözcükle ilgili görüşlerini özetlediğimize göre artık anlam türlerinin ne demek olduğundan bahsedebiliriz.

Araştırmacının çalışmalarında esas aldığı anlam türleri için tanımı şu şekildedir: “Bir dilde her biri ayrı bir anlama gelen binlerce kelime vardır. Bazılarının arasındaki anlam ayrımları çok bazılarınınnsa azdır. Sözcükler doğal yollarla ortak bir anlam unsuru üzerinden daha büyük sınıflar altında gruplandırılabilir. Ben bu grupları anlam türleri olarak adlandırıyorum. *Başla-*, *başlat-*, (*savaş vb. anlamında*) *aç-*, *bitir-*, *ara ver-*, *dur(dur)-*, *devam et-*, ve diğer benzer fiillerin hepsi bir tür altında toplanabilir.. (Bir anlam türü için kulağa görkemli gelen bir terim üretmektense ben türleri, önemli üyelerinden biriyle adlandırmayı tercih ediyorum-bu tür için BAŞLANGIÇ gibi). *Büyük*, *geniş*, *kısa*, *sığ* gibi sıfatlarsa BOYUT türünü oluştururlar.” (Dixon, 2005, s.7).

Sözcük türleri de aslında farklı anlam türlerine ait sözcüklerin bir araya getirilmesinden oluşur. Örneğin her dilde ad türü SOMUT anlam türünü içermektedir. Yahut HAREKET (koş-, yürü- salla-) türü bütün dillerde eylem türünün içinde değerlendirilir. Bu şekilde dünya dillerinde pek çok anlam türü aynı sözcük türleri içerisinde yer bulurken bazı anlam türleriyse diller arasında farklılık göstermektedir. Örneğin AKRABALIK türü İngilizcede ad sınıfına girerken Yuma dilinde eylem sınıfıyla karşılanmaktadır. (Dixon, 2005, s.9; Dixon, 2005, s.18)

Dixon tespit ettiği anlam türlerinin dilbilim evrenselleri olduğu iddiasındadır. En azından en genel anlam türleri bütün dillerde yer bulur ve bu türlere giren sözcükler temel (yada derin) düzeyde en azından bir sözcük türüyle alakalıdır. Anlam türlerinin ilişkilendirildiği sözcük türleri dilden dile farklılık gösterebilir. Bu

anlam türleri haricinde dilin içkin özelliklerine göre yeni anlam türleri üretilebilir ve bunlar farklı sözcük türleriyle ilişkilendirilebilir.

“Evrensel anlam türleri büyük olasılık HAREKET (git- gibi), ETKİ (vur-, kes-), VERME (ver-, bağışla-, borç ver-), BEDENSEL (gül-, hapşur-), NESNE (taş, ağaç), AKRABALIK (amca, oğul), BOYUT (geniş, derin), RENK, (siyah, beyaz, kırmızı), DEĞER (iyi, kötü) vb. anlam türlerini içermektedir. Her dil anlam türlerini daha az sayıda gruplar içerisinde düzenler. Bu gruplar o dilin açık sözcük türlerini oluşturur. Örneğin HAREKET, ETKİ, VERME, BEDENSEL, ve bazı diğer türler neredeyse her zaman beraber sınıflandırılmaktadır. Bu sınıf bütün dillerde eylem olarak isimlendirilen gruptur. NESNE, AKRABALIK ve diğer bazı gruplar da yine bir arada sınıflandırılır. Bu da bütün dillerde ad olarak isimlendirilen sözcük türüdür. Bu durumun bazı istisnaları vardır. Örneğin AKRABALIK türü bir Hoka dili olan Yuma’da ETKİ ve HAREKET türleriyle birlikte eylem sınıfı içerisinde gruplandırılmaktadır. Yuma dilinde ad kökenli ‘babasının babası’ anlamına gelen ifade en temel fiil köklerinden olan *napaw* ‘başka birinin babasını baba diye çağır-’ fiiliyle gösterilmektedir.. Ancak bu tür istisnalar oldukça nadirdir ve tek başına bir dil içerisinde yaygınlık göstermez. Bir dil için yapılan gruplandırmada hangi ekstra anlam türleri bu gruplara dahil olursa olsun ‘Ad’ sınıfı her zaman bu sınıf için kriter anlam türü olan NESNE’yi ve ‘Eylem’ sınıfı da kriter türler olan HAREKET, ETKİ, VERME anlam türlerini içermektedir.” (Dixon, 1982, s.28-29)

Dixon’ın bu ifadesindeki ‘büyük olasılık’ ve ‘neredeyse her zaman’ gibi ifadeleri doğru anlaşılmalıdır. Araştırmacının şüphesizliğinin sebebi bütün dünya dilleri üzerinde bu tür bir araştırma yapmanın mümkün olmaması ve her dilde gramatikal sebeplerden ötürü az sayıda da olsa farklı kullanım şekillerinin bulunabilecek olmasıdır. Yoksa araştırmacı çeşitli dil ailelerinden diller üzerinde (İngilizce, Fransızca, Almanca, Latince, Dyirbal, Fijian, Mojave, Yuma vb.) yeterince örnekle savını desteklemektedir.

Aynı anlam türü içerisine giren sözcük türü üyeleri benzer biçimsel ve sözdizimsel özellikler gösterir. Örneğin VERME grubuna giren fiiller mutlaka en az bir veren kişi, bir verilen şey ve bir de alıcı içermelidir. “ *John gave a bouquet to Mary/John Mary’ e bir buket verdi.*” yahut “*The Women’s Institutes supplied the soldiers with socks./Kadın enstitüleri askerlere çorap tedarik etti.*” örneklerinde olduğu gibi. Benzer şekilde DİKKAT grubuna giren fiiller her zaman en az bir algılayıcı ve bir izlenim içermelidir. “*I witnessed the accident./Ben kazaya şahit oldum.*” Örneğindeki gibi. (Dixon, 2005, s.10)

3.1.3 Normsal ve Uzanımsal Özellikler

Sözcük türlerinin üyelerinin dahil oldukları anlam türüne göre çeşitli biçimsel ve sözdizimsel özellikler gösterdiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu özellikler normsal ve uzanımsal olmak üzere iki türdür.

Türün bütün üyelerinin gösterdiği özelliklere normsal özellikler denir. Ad sınıfına giren NESNE anlam türüne ait bütün sözcükler +{CI} ekini alıp o nesneyi satan/yapan kişi yada yer anlamında yeni bir sözcük türetebilir. Türetilen bu kelimenin göndergesel olarak bir karşılığı olmayabilir. Yani bir nesne adından +{CI} ekiyle türetilen bir sözcük gerçekten o nesneyi satan bir kişi yada yeri karşılamayabilir. Ancak bunun sebebi dil dışı unsurlardır. Dil kullanıcısı türetilen bu kelimenin sahip olduğu potansiyeli algılayabilir ve gerektiğinde o nesneyi satan kişi veya yer anlamında kullanabilir. Tıpkı galat sözlüklerindeki Arapça bazı sözcüklerin kullanımda görülmesi bile çeşitli vezinlerle potansiyel olarak çekimlenebilmesi gibi.

Birde uzanımsal özellikler vardır ki bir anlam türünün sadece belirli üyelerine uygulanabilir. Anlam türünün bir üyesinin biçimsel ya da sözdizimsel olarak belirgin bir uzanımsal özellik taşıyıp taşımadığını belirleyen en az iki faktör vardır. Birincisi türün sadece belirli bir anlam ayırımına sahip üyelerinin gösterdiği biçimsel ve sözdizimsel özelliklerdir. Bu durumda türün bu özelliğini taşıyan ve taşımayan

üyeleri arasında belirgin bir ayrım vardır. İkincisi türün en sık kullanılan ve anlamsal olarak en genel olan üyelerinin gösterdiği uzanımsal özelliklerdir ki bu durumda türün üyeleri arasında özelliği taşıyıp taşıyama konusunda kesin bir ayrım yapmak zordur. Türün bazı üyeleri şüphesiz bu özelliğe sahipken bazıları yer yer bu özelliği gösterir, bazıları bu özelliği hiç taşıyamazlar. (Dixon, 1982, 25)

Bir anlam türü için norm olan belirli bir özellik; seçilen bir kritere göre farklı bir anlam türünün uzanımsal özelliği olabilir. Hatta aynı özellik birinciden farklı bir kritere göre değerlendirildiğinde üçüncü bir anlam türünün de uzanımsal özelliği olabilir. (Dixon, 1982, 26)

Buraya kadar olan kısımda normalsal özelliklerde anlaşılacak bir durum olmamakla birlikte ‘uzanımsal özellikler’ teriminin belirgin bir anlam ve kavram kargaşasına sebep olduğu açıktır. Bu kargaşayı ortadan kaldırmak için Dixon (1982)’deki bazı İngilizce örneklerden ve bizim tespit ettiğimiz bazı Türkçe örneklerden bahsetmek de fayda var.

Örneğin İngilizcede eylem sınıfı incelendiğinde FOR/TO ilgeçleri ile eyleme bağlanan söz öbeği biçimindeki tümleçlerinin durumu olağandışı bir şekilde düzensizdir. Yani hangi söz öbeklerinin FOR/TO ilgeçleriyle yükleme bağlanacağı belli bir kurala bağlı değil gibi gözükmektedir. Bu yapının görünümü pek çok anlam türü için uzanımsal gözükmektedir. Örneğin LIKING(HOŞLANMA) türü için İYELİK-ING yapısı normalsal gözükmektedir. Bu türün bütün üyeleri-*like, hate, love, dislike, loathe*, vb.- bu yapıyla tümlece bağlanabilmektedir. (*I like John’s drinking beer/John’un bira içişini seviyorum*). Ancak sadece türün en genel üyeleri, uzanımsal olarak, FOR/TO tümlecini alabilmektedir. *Like, hate* ve *love* bu uzanıma sahipken; *dislike* ve *loathe* bu uzanıma taşımamaktadır.

I like (John’s) drinking beer.

I dislike (John's) drinking beer.

I like (John) to drink beer.

*I dislike (John) to drink beer.**

İlk iki örnekte görüldüğü üzere *like* ve *dislike* eylemleri *beer* tümlecine 's+eylem+ing şeklinde bağlanabilmektedir. Ancak FOR/TO ilgeçleriyle nesneye bağlanma *like* fiili için uzanımsal olarak mümkünken *dislike* fiili için dil kullanıcıları arasında bir kabullenmeme durumu vardır.. (Dixon, 1982, 26)

Benzer bir şekilde bazı anlam türleri içerisinde futurity(gelecek) anlam ayrıntısına sahip olan eylemler, ad öbeklerine uzanımsal olarak FOR/TO ilgeçleriyle bağlanabilir. Örnek vermek gerekirse SAYING(SÖYLEME) anlam türüne giren fiiller için normalsal olan özellik ad öbeği tümleçlerine THAT ilgeciyle bağlanmaktadır.

Teacher says THAT homeworks should be ready due Monday

(Öğretmen dedi ki "Ödevler pazartesiye kadar hazır olmalı)

Ancak aynı anlam türü içerisinde 'gelecek' anlam ayrıntısına sahip olan promise(söz ver-) eylemi uzanımsal olarak FOR/TO ilgeçini alabilmektedir. (Dixon, 1982, 26)

I promise kids TO be in their play at weekend

(Çocuklara haftasonu oyunlarını izlemeye geleceğime söz verdim.)

Bu örneklerden çıkarılması gereken sonuç şudur: İngilizcede hangi eylemlerin FOR/TO ilgeçini alarak ad öbeklerine bağlanabileceğini belirlemek biçimsel ve sözdizimsel kurallar çerçevesinde mümkün değildir. Ancak, anlam

tabanlı bir bakış açısıyla hangi eylemlerin hangi ilgeçleri alabileceği sınıflandırılabilir.

Yüksel'in (2004) tespitine göre Türkçede BOYUT türüne giren sıfatlar +{IA} addan eylem türetim ekiyle türetime girip eylem türetebilirler. Bu ekle sıfatlardan da geçişli eylemler türetilir. *şişmanla-*, *darla-*, *incele-* gibi. Ancak bu gruba giren *geniş* sıfatı +{IA} ekini aldığı anda geçişsiz bir eylem türetir. Bu durumda BOYUT anlam türü için +{IA} ekiyle türetime girip geçişsiz eylem türetmek uzanımsal bir özelliktir.

3.1.4 Sıfatlar ve Sıfatların Anlam Türleri

Dixon'ın sıfat tanımı şu şekildedir: "Sıfat tipik olarak bir ismin anlamını niteler ve, ya bir ad öbeği içerisinde niteleyici olarak kullanılır (*That clever man is coming*/Zeki adam geliyor.) ya da ad cümlesinde yüklem olarak kullanılır. (*That man is clever*/Şu adam zeki-dir.)" (Dixon, 2005, s.86)

Görüldüğü üzere bu tanımda Dixon sıfatların adın özünde taşıdığı nitelikleri, sonradan oluşan değişimleri, veya sayı pozisyon gibi durumları tanımlaması gibi ayrıntılara girmeden sadece anlamsal işlevinden ve söz dizimsel olarak sadece isimden önce kullanılmak zorunda olmadığından, yüklemsel işlevler de taşıyabileceğinden bahsetmiştir.

Teorinin iddia ettiği üzere sıfat sözcük sınıfı da belirli anlam türlerinin bir araya gelmesinden oluşur. Dixon'ın ilk tespiti İngilizcede sıfatların yedi anlam türü içerisinde toplanabileceğidir.

1. BOYUT: *büyük, iri, ufak, küçük; uzun, kısa; geniş, dar; kalın, şişman, ince vb.* az sayıda diğer öge.
2. FİZİKSEL ÖZELLİKLER: *sert, yumuşak; ağır, hafif; pürüzlü, pürüzsüz; sıcak, soğuk; tatlı, ekşi vb.* pek çok diğer öge.
3. RENK: *siyah, beyaz, kırmızı* ve diğerleri.

4. İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER: *kıskanç, mutlu, nazik, zeki, cömert, zalim, terbiyesiz, gururlu, sapkın* ve çok sayıda diğer çğeler.
5. YAŞ: *yeni, genç, yaşlı vb.*
6. DEĞER: *iyi, kötü* ve az sayıda diğer öğeler (bu grup; *uygun, mükemmel, saf* gibi ve *enfes, iyi, lezzetli, fena, noksan* gibi iyi ve kötünün altanlamlı türlerini de içermektedir.
7. HIZ: *hızlı, çabuk, yavaş* ve az sayıda diğer örnekler.

Dixon'ın 1982'de yayımladığı "Where Have All The Adjectives Gone" adlı çalışmasında yaptığı bu sınıflandırma anlam türlerinin sadece üst sınıflarını göstermektedir. Araştırmacının daha sonra 1991 yılında yazdığı *A Semantic Approach to English Grammar* adlı çalışmada daha başka anlam türleri de sıfat kategorisine dahil edilmiş ve sıfatlara ait anlam türlerinin alt türleri de verilmiştir. Buna göre yeni sınıflandırma şu şekildedir.

1. BOYUT: *büyük, azametli, kısa, ince, dar, derin*
2. FİZİKSEL ÖZELLİK: *sert, güçlü, temiz, serin, ağır, tatlı, taze, dandik, sessiz, gürültülü*; bu tür VÜCUDA İLİŞKİN alt türünü de içermektedir; *esen, rahatsız, hasta, ölü, güzel, çirkin* gibi
3. HIZ: *çabuk, hızlı, yavaş, seri, ani ...*
4. YAŞ: *yeni, eski, genç, modern...*
5. RENK: *beyaz, siyah, kırmızı, kızıl, ebruli, yaldızlı...*
6. DEĞER: (a) *iyi, kötü, hoş, menfur, mükemmel*; (b) *garip, yabancı, ilginç, elzem, kritik, önemli, uğurlu...*
7. ZORLUK: *kolay, zor, çetin, zahmetli, basit...*
8. İSTEM: *kasten, kazara, bilerek*

9. OLASILIK⁴, belirli sayıda alt türü vardır.
- a) KESİN: Bir olayın gerçeklik niteliğine ilişkin sözcükler. *kesin, olası, doğru, bariz;*
- b) OLASI: Gerçekleşme potansiyeline sahip bir olayla ilgili konuşmacının fikrini belirtme, *mümkün, imkansız.*
- c) OLAĞAN: Konuşmacının bir olayın ne kadar tahmin edilebilir olduğuyla ilgili düşüncesi, *olağan, normal, yaygın.*
- d) MUHTEMEL: Yine bu da bir fikir beyanıdır. Ancak konuşmacının bir olayı kendisinin yapabilmesi potansiyeli üzerine odaklanır, *muhtemel, muhakkak.*
- e) EMİN: d maddesindeki gibi ancak öznenin kontrolüne sıkı bir vurgu vardır, *emin*
- f) DOĞRU: *doğru, haklı, yanlış, münasip, makul.* Bu tür için iki belirgin algı vardır. (i) kanıtlı bir gerçeğin doğruluğu üzerine yorum yapmak (a maddesinde olduğu gibi). *Balınanın balık olmadığı doğrudur.* (ii) Öznenin bir olay veya işi ele alışının doğruluğu veya geçerliliğiyle ilgili yorum yapma. *John istifa etmekte haklı.*
10. İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER: Yine bu türün de pek çok alt kategorileri mevcuttur.
- a) DÜŞKÜNLÜK: SEVME fiillerine benzer bir anlamı vardır, *düşkün.*
- b) KIZGIN: Gerçekleştiği kesin olarak biline bir olaya verilen duygusal tepkinin tanımı. *kızgın, kıskanç, sinirli, üzgün.*

⁴ Bu tür için Dixon'ın kullandığı terim QUALIFICATION terimidir. Sözlüklerde ağırlıklı olarak nitelik, vasıflandırma ve bu sözcüklerin altanamlılarıyla karşılanan bu terim için, araştırmacının yaptığı tanımlardan ve verdiği örneklerden yola çıkarak OLASILIK karşılığını kullanmayı uygun gördük.

- c) MUTLU: Mevcut veya olası bir olaya verilen duygusal tepki. *telaşlı, mutlu, müteşekkir, dikkatli, pişman, memnun; gururlu, mahçup, korkulu.*
- d) GÜVENSİZ: Potansiyel bir olay için konuşmacının değerlendirmesi, *mutlak, emin, emin (olmama), merak (içinde),*
- e) HEVESLİ: İSTEME fiillerine benzer anlamlarla, *istekli, hazır, amade, gönüllü.*
- f) ZEKİ: Bir yeteneğe ya da sosyal ilişkilerle ilgili bir tutuma gönderimde bulunma, *zeki, hünerli, aptal; şanslı; nazik, zalim, cömert.*
- g) DÜRÜST: Bir kişi yada durumun eşit ve adil olmasına yönelik yargı, *dürüst, samimi.*
- h) MEŞGUL: Bir etkinliğe katılıma gönderimde bulunma, *meşgul, dolu, iştigal, tembel.*
11. BENZERLİK: İki şeyi, olayı yada durumu karşılaştırmak, *benzer, benzemez,* (Bu sıfatlar İngilizcede ad öbeğine ilgeç almadan bağlanabilen tek sıfat türüdür.); *(bir şeye) yakın, farklı, eşit, birebir, (bir şeyle)paralel, ayrı,(bir şeyden) bağımsız, (bir şeyle) tutarlı,* (Dixon, 2005, s.84-85)

Dixon'un bu iki sınıflandırmasındaki BOYUT, FİZİKSEL ÖZELLİKLER, HIZ, YAŞ, RENK, DEĞER, İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türleri Türkçe için baktığımızda dil evrenselleri bakımından özellik kavramlarını karşılamakta ve basit anlamda sıfat sözcük türünü oluşturmaktadır. Bunlar dışında kalan ZORLUK, İSTEM, OLASILIK ve BENZERLİK türleri ise daha çok zarflar, fiilimsiler ve ilgeçlerle kurulmuş sözdizimsel yapılar olarak kendini göstermektedir. Örnek vermek gerekirse İSTEM türüne giren *delibirate* sıfatı Türkçede “Çocuk sınavlara bilerek girmiyor.” örneğindeki gibi zarf-fiil aracılığıyla kullanılmıştır. Yine BENZERLİK

grubuna giren *like* gibi sıfatlar Türkçede *gibi* ilgeci ve *benzer* zarf-fiiliyle kurulan söz öbekleriyle karşılanmaktadır. Biz tezimizde yukarda bahsettiğimiz özellik kavramlarını karşılayan yedi anlam türünü sıfatlar çerçevesinde işlemekle birlikte yeri geldikçe ZORLUK, İSTEM, OLASILIK ve BENZERLİK bildiren ancak sıfat olmayan yapılardan da bahsedeceğiz.

Bir ad öbeğinde niteliyiciler üç çeşittir. Öncelikle sıfat-öncesi niteliyiciler (pre-adjectival modifiers) gelir. Bunlar mantıksal niteliyiciler(logical qualifiers; *all, some vb.*), belirleyiciler(determiners; *a, the vb.*), iyelik(possesives; *my, John's*), enüstünlük(superlative; *best, cleverest vb.*), sıra sayıları(ordinal numbers; *fourth vb.*), sayma sayıları (cardinal numbers; *four vb.*) ve benzeri yapılardır. Bunlardan sonra sıfatlar gelir. Eğer bir cümlede birden fazla anlam türüne ait sıfat kullanılırsa sıralama şu şekildedir:

1. BENZERLİK
2. OLASILIK
3. İSTEM
4. ZORLUK
5. DEĞER
6. BOYUT
7. FİZİKSEL ÖZELLİKLER
8. HIZ
9. İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER
10. YAŞ
11. RENK

Sıfatlardan sonra sıfat-sonrası niteliyiciler (post-adjectival modifiers) gelir. Bunlar menşe ve malzeme bildirenler olmak üzere iki türdürler. Adın gönderimde bulunduğu nesne yada kavramın geldiği yer, yapıldığı malzeme veya yapılaş amacı

gibi durumları bildirirler. “büyük altın kapı”, “lezzetli kedi maması” örneklerindeki altın ve kedi sözcükleri bu işlevde kullanılmışlardır. (Dixon, 1982, s.37; 2005, s.86)

Yukarda bahsettiğimiz bütün bu sıfatların nitelediği adlar yine çeşitli anlam türlerine göre sınıflandırılabilir ve bu anlam türlerine göre farklı özellikler gösterirler. Dixon (2005)’ a göre adları 5 anlam türü içerisinde toplamak mümkündür.

1. SOMUT: Bu türe giren adlar dil dışı bir nesneye gönderimde bulunurlar. Çok geniş bir yelpazede örnekler verilebilir; *kız, at, bilek, parça, çimen, ateş, tepe, şehir, masa* vb. Tür kendi içerisinde dört alt-türe ayrılır. İNSAN, CANLI, CANSIZ, AKSAM. Bu grupları da yine kendi içerisinde sınıflandırmak mümkündür. Örneğin CANSIZ türü BİTKİ, GÖK, HAVA (*rüzgar, yağmur*), ÇEVRE (*su, taş, petrol, altın, orman*), YAPI (*bina, market, kapı*) gibi. İNSAN anlam türü kendi içinde RÜTBE (*hanım, teğmen, şef*), SOSYAL GRUP (*millet, ordu, kalabalık, şirket*) ve AKRABALIK (*baba, amca, teyze, koca*) gibi alt-türlere ayrılabilir. Bu türün üyelerinin çoğunluğu basit isim köklerinden oluşmakla birlikte türetimsel olarak oluşturulmuş olanlar da mevcuttur.

2. SOYUT: Bu türe giren sözcüklerin gönderimleri kavramsalıdır. Alt-türleri şu şekildedir: ZAMAN (*zaman* sözcüğünün kendisiyle birlikte zamanda bir konumlandırma bildiren *dün, yarın, gelecek* ve *gün, ay, yıl, gece* gibi zaman birimlerinden oluşur.) MEKAN (*mekan* sözcüğüyle birlikte mekanda konumlandırma ve yön belirten sözcükler örn. *ön, kenar, köşe, kuzey* ve ayrıca *mil, kilometre* gibi mesafe ölçü birimleri.) NİCELİK (*sayı, çokluk, yaş, boyut, genişlik* vb.) ÇEŞİTLİLİK (*tür, karakter, sınıf, şekil* ve şekil bildiren *yuvarlak, düz* gibi sözcükler.) DİL (*ses, sözcük, cümle, ad* vb.) Bunlar dışında *fikir, ünite, problem, metod, sonuç, doğru* gibi genel soyut terimler bu türü oluşturur.

3. DURUM (ve ÖZELLİK): Bu tür hem zihni (*zevk, neşe, onur, yetenek, dirayet*) hem de vücutsal (*ağrı, güç*) sahiplikleri içerir.

4. ETKİNLİK: Bu türe giren adların bazıları basit isim olmakla beraber çoğunluğu eylemlerden türetilmiştir. *Oyun, savaş, toplantı, gezi* vb.

5. SÖZ EDİMİ (SPEECH ACTS): *soru, emir, rapor, tanım, konuşma, söz verme* vb. Bu türün hemen hemen bütün üyeleri için genellikle bilişsel bir eylem örneği de vardır. *sor-, cevapla- anlat-, açıkla-* gibi. (Dixon, 2005, s.83)

Her dilde bu beş türlü sözcük bulunmakla birlikte, bu sözcükler her zaman ad sözcük türüyle özdeşleşmez, bazı dillerde DURUM, ETKİNLİK, SÖZ EDİMİ gibi türler eylem ve sıfatlarla karşılanır. Yine dikkata değer sayıda dilde AKRABALIK belirten sözcükler eylemlerle karşılanır.

3.1.5. Betimleme Seviyeleri

Yani özetleyecek olursak sözcük türlerini, anlam türlerini ve sıfatları birbirine bağlayan üç betimleme seviyesi vardır.

(I) Evrensel Semantik Seviye

Bir dildeki sözlüksel bir öge her şeyden önce evrensel anlam türlerinden birisinin üyesidir. İngilizcede *black* (siyah) sözcüğü RENK türüne, *march* (marş) sözcüğü HAREKET türüne aittir

(II) Temel yahut ‘Derin’ Seviye

Bu ögenin ait olduğu anlam türü o dilde mutlaka normalsal olarak bir sözcük türüyle ilişkilidir. İngilizcede RENK anlam türü açık bir sözcük türü olan sıfata, HAREKET anlam türü ise eylem sözcük türüne aittir. Yani *black* derin yapıda kesinlikle sıfat, *march* ise derin yapıda kesinlikle eylemdir. Dil kullanıcıları arasında bu aitlik için bir fikir birliği oluşmuştur.

(III) Yüzey Seviye

Bu seviyede bir sözcük ait olduğu anlam türündeki üyelerin hepsinin gösterdiği normsal özelliklere sahip olmakla birlikte uzanımsal bazı özellikler de gösterebilir. Bu özelliklerin birisi farklı sözcük türlerine türetimdir. Benzer şekilde farklı anlam türüne dahil olabilme veya tüetime girmeden farklı bir sözcük türü olarak kullanılabilme de bu seviyenin özellikleri arasındadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmamızı hazırlarken kullandığımız teorinin uygulama ve sağlaması için Eski Anadolu Türkçesi'nin en önemli metinlerinden olan Dede Korkut Kitabı'nı seçtik. Bu seçimin elbette çeşitli sebepleri vardır.

Öncelikle Saussure'den beri dilbilim çalışmalarının temel amaçlarından birisi de tarihi metinlerden yola çıkarak bir dilin artzamanlı özelliklerini ortaya çıkarmaktır.(Vardar, 2001, s.34) Artzamanlı ve eş zamanlı çalışmalar birbirinden bağımsız düşünülemez. Saussure'ün de belirttiği gibi bu iki bakış açısı dikey ve yatay düzlemde bakıldığında bir noktada kesişeceklerdir. Bu sebeple tarihi metinler üzerinde çalışmak, o dilin günümüzde dönüştüğü halini anlamamız için yol gösterici konumdadır. (Toklu, 2009, s.17)

Tarihi metinler üzerinde çalışırken karşılaşılan mefhumlardan birisi de sezgiselliktir. Sezgisellik anadili konuşucusunun kendi dilinin gramer kurallarıyla ilgili yaptığı yargılardır ve üretici gramerin başlangıçtan beri dilbilimsel verinin kaynağı olarak önemini vurguladığı bir konudur. (Trask, 1993, s.146)

Dede Korkut Kitabı'nın tercih edilmesinin bir başka sebebi de başta Doğu Anadolu olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, Karakalpak, Başkurt, Kazak, Özbek coğrafyasında hala varyantları anlatılan (Ergin, 2008, s.51) bilinen bu meşhur eserin mekan, karakter, olay ve eşya bakımından oldukça zengin bir varlığa sahip olmasıdır. Bu zenginlik bize, özellikle niteleme sıfatları bakımından fazlasıyla veri

sağlamaktadır. Bu da anlam türleri teorisinin sıfatlarla ilgili konularının uygulanabilmesi için iyi bir fırsat yaratmaktadır.

Dede Korkut'un bilinen iki nüshası vardır. Birisi 12 hikayeden oluşan H.O. Fleisch tarafından bulunan ve bilim dünyasına 1815 yılında Friedrich von Diez'in yayımladığı makaleyle tanıtılan Dresden nüshasıdır. (Ergin, 2008, s.57)

Diğer nüsha ise Vatikan Kütüphanesi Türkçe Eserler kısmında Hikayet-i Latife-i Ucube ve Mahcube-i Zarife adlı eserle birlikte ciltlenmiş şekilde 102 numaralı demirbaş olarak kaydedilmiş olan ve 6 hikayeden oluşan Ettore Rossi tarafından 1950 yılında bilim dünyasına tanıtılan Vatikan nüshasıdır. (Özsoy, 2006; Tezcan ve Boeschoten, 2001)

Bu nüshaların hangisinin asıl nüsha olduğu yada bu nüshaların herhangi birinin esas nüsha olup olmadığıyla ilgili araştırmacıların farklı görüşleri vardır.

Ergin(2008)'e göre nüshaların ikisi de asıl nüsha değildir ve asıl nüsha şu an bilmediğimiz bir yerde hala keşfedilmeyi beklemektedir. Dresden nüshasının asıl olduğu ve Vatikan nüshasının ondan kopyalandığıyla ilgili Ergin; Dresden nüshasının 3b/10 satırını örnek göstererek karşı çıkar. Bu satırda geçen 'kazaguca binmeyince' ifadesi müstensihin muhtemelen diğer satırda geçen 'kıymayınca' sözcüğüne gözünün kayması sebebiyle 'kazaguca kıymayınca' şeklinde yazılmıştır. Bu hatanın Vatikan nüshasında bulunmaması Ergin'e göre bu nüshanın Dresden nüshasından çekilmiş olma ihtimalini güçleştirmektedir.

Bununla birlikte Vatikan nüshasının Dresden'e göre çok kötü bir nüsha olduğundan bahsetmiştir. Harekeleme sisteminin pek çok hatalar içerdiğini özel isimlerin bile çok farklı şekillerde harekelenerek yazıldığını bu yüzden Vatikan nüshasının Dresden nüshasına pek de bir katkısı olmadığını söylemiş ve farklı bir ortak nüshadan çekilen bu iki yazma arasından Dresden nüshasının daha nitelikli olduğunu belirtmiştir. (Ergin, 2008, s. 66)

Vatikan nüshasını keşfeden Ettore Rossi eserin bu nüshasının dil özelliklerinin Dresden nüshasına göre daha eski özellikler gösterdiğini Dresden nüshasının ise Azerbaycan Türkçesine daha yakın olduğunu söyler. (Tezcan ve Boeschoten, 2001)

Zahidoğlu (1999) , Vatikan nüshasındaki harekeleme sisteminin Ergin'in söylediği gibi hatalarla dolu olmadığından, bu tarzın Mısır'da yazılmış Kıpçak dönemi eserlerinde de gözüktüğünden bahseder. Vatikan nüshasının, Mısır'da istinsah edildiği bilinen 16.yy'a ait Hikayet-i Latife-i Ucube ve Mahcube-i Zarife adlı eserle birlikte ciltlenmiş olmasından da yola çıkarak büyük olasılıkla aynı şekilde Mısır'da istinsah edilmiş olabileceğini söyler. Müstensihin Türk dillerine hakim bir kişi olduğunu belirtir ve kendi eklediği sözcüklerin de ya Dresden nüshasındaki denkleminin sinonimi olduğunu yada metinle yakın anlamlı sözcükler olduğunu söyler.

Araştırmacıların hangi nüshanın asıl olduğu yada asıl nüshanın bu ikisinden biri olup olmadığı tartışmaları süredursun; Dresden nüshanın daha hacimli olması, hikaye sayısının daha fazla olması, Oğuz dilinin özelliklerini daha net göstermesi, gibi sebeplerden ötürü daha fazla tercih edildiği kesindir. Bizde bu yüzden çalışmamızda Dresden nüshasını esas aldık.

Dresden nüshası üzerine literatür bölümünde de bahsettiğimiz gibi pek çok okuma çalışması yapılmıştır. Biz Prof. Dr. Saadettin Özçelik'in 2005 yılında yayımladığı *Dede Korkut: Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin* adlı çalışmayı esas aldık. Eserinin giriş kısmında diğer okuma çalışmalarının yanında neden yeni bir çalışma yapılması gerektiğinden bahseden Özçelik'e katılarak bizim bu çalışmayı tercih etmemizi şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Ergin'in çalışması ülkemizde bilimsel metotlarla hazırlanan ilk çalışma olmakla birlikte üzerinden oldukça zaman geçmiş ve bu zaman zarfında

Dede Korkut’la ilgili pek çok yeni çalışma ve düzeltme yapılmıştır. Ergin’in çalışmasını doğrudan kullanmak bütün bu külliyatı yok saymak olacaktır. Ayrıca Özçelik’in de belirttiği gibi “Ergin’in çalışmasının söz dizini büyük ölçüde analitik olarak hazırlanmamıştır ve zaman zaman karışıklıklar, eksiklik ve tutarsızlıklar gözükmemektedir.” (Özçelik, 2005, s.12)

2. Gökyay’ın çalışmasındaysa, transkripsiyon tam yapılmamakla beraber tamir edilen sözcüklerin bazıları metnin genelinde yapıldığı gibi italik ve koyu harflerle yazılmamıştır. Ayrıca Dresden nüshasının sayfa numaralarını vermeyen Gökyay’ın söz dizininde kendi çalışmasının sayfa numaralarını belirtmesi, metinle ilgili okuma çalışmalarını karşılaştırmalı olarak incelemek isteyen araştırmacılar için güçlük çıkartmaktadır.

3. Özçelik çalışmasını hazırlarken Ergin ve Gökyay’ın çalışmasıyla beraber H. Achmed Schmiede, Semih Tezcan ve Hendrik Boeschoten, Talat Tekin gibi eser üzerine çalışmalarıyla bilinen araştırmacıların görüşlerinden bahsetmiş ve kendi düzeltme denemelerinde mutlaka bu araştırmacıların hangi teklifte bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaptığı düzeltmelerin hiç birini (Tezcan ve Boeschoten’de zaman zaman olduğu gibi) açıklamasız bırakmamıştır. Aksine yaptığı her düzeltme denemesinde Tarama Sözlüğü’ne, Derleme Sözlüğü’ne, Türk dilinin diğer tarihi metinlerine ve sözlüklerine gönderimlerde bulunmuştur.

3.3. Verilerin Toplanması

Çalışmamızda Dede Korkut Kitabı’nın Dresden nüshasındaki niteleme sıfatları üzerinde çalıştık. Dede Korkut’la ilgili yapılan çalışmalardan birinin dizini üzerinden sadece sıfatları tespit etmektense, bağlam ve kullanım özelliklerini de verebilmek adına sıfatların geçtiği cümleleri bir bütün olarak vermeyi uygun gördük. Dolayısıyla her örneğin sonunda parantez içerisinde öncelikle Özçelik’in numaralandırdığı şekilde Dresden nüshasındaki sayfa numarası verilmiş ve araya bir taksim işareti konularak, örneğin ilgili sayfadaki satır numarası verilmiştir. Eğer

örnek satır sonuna denk gelmişse ve diğer satırda devam ediyorsa iki satırın numarası da parantez içinde verilmiştir.

Aynı sıfatın farklı adları nitelediği örnekler ilgili bölüm başlıklarında alt alta verilmiştir. Aynı adlarla birlikte tekrar tekrar kullanılmış olan örnekler eğer farklı bir özellik taşıyorsa Tartışma ve Yorumlar bölümüne eklenmemiş tezin sonundaki anlam türlerine göre sıfat tablolarına satır numarasıyla birlikte eklenmiştir.

Örneklerin bağlamsal ve kullanımsal özelliklerini gösterebilmek adına içinde geçtikleri cümleyi bütün olarak ele aldığımızdan bahsetmiştik. Ancak Dede Korkut'un metni sentaktik açıdan oldukça komplekstir. Bu edebi hazinedeki cümleler çoğu zaman fiilimsilerle ve bağlaçlarla birbirine eklenmiş ve uzun tasvir paragraflarından oluşan bir metin kurulmuştur. Bu sebeple bir paragrafı bulan cümlelerden oluşan örneklerde sadece sıfatın geçtiği kısım anlam bütünlüğü sağlanacak şekilde alınmış ve dahil edilmeyen kısımlar üç nokta işaretiyle belirtilmiştir.

Metnin transkripsiyonunda Saadettin Özçelik'in kullandığı alfabeye sadık kalınmıştır. Buna göre kullanılan alfabe şu şekildedir.

Harfin Aslı	Büyük Harflerle Karşılığı	Küçük Harflerle Karşılığı
ا	Ā, A, E	Ā, a, e, é, ı, i '
ب	B	b
پ	P	p
ت	T	t
س	Ş	ş
ج	C	c
چ	Ç	ç

ح	Ḥ	ḥ
خ	Ḫ	ḫ
د	D	d
ذ	Z̤	z̤
ر	R	r
ز	Z	z
ژ	J	j
س	S	s
ش	Ş	ş
ص	Ş	ş
ظ	Ẓ	ẓ
ط	Ṭ	ṭ
ظ	Z̤	z̤
ع	‘	‘
غ	Ġ	ġ
ف	F	f
ق	Q	q
ك	K, G	k, g, ŋ
ل	L	l
م	M	m
ن	N	n
و	V (O, Ö, U, Ü)	v (o, õ, ö, u, ū, ü)
ه	H (E, A)	h (e, a, i)
ی	Y (I, İ)	Y (ı, i, ĩ, è)

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Dede Korkut Kitabı'ndan tespit ettiğimiz niteleme sıfatları BOYUT, FİZİKSEL ÖZELLİKLER, HIZ, YAŞ, RENK, DEĞER, İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER anlam türlerine göre sınıflandırılmış ve her anlam türü kendi altında anlamsal özellikler, biçimsel özellikler ve sözdizimsel özellikler başlıklarında incelenmiştir.

Anlam türlerinin isimleri Dixon'un kendi çalışmalarında ve konuyla ilgili Türkçe literatürde bizden önce yapılan tek çalışma olan Yüksel'in çalışmasında büyük harflerle yazıldığı için biz de tez boyunca anlam türlerinin adlarını büyük yazmaya dikkat ettik.

3.4.1. Anlamsal Özellikler

Bu başlık altında öncelikle sıfatların derin yapıda ve yüzey yapıda gösterdiği anlamsal özelliklerden bahsedilecektir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir sözcük birden fazla sözcük türüne dahil olabilmektedir. Ya da bir sözcük farklı anlam türlerine dahil olabilmektedir. Burada sıfatların derin yapıda ve yüzey yapıda hangi sözcük türlerine ve anlam türlerine ait olduğu ve bunların sebepleri anlatılacaktır.

Bunun haricinde sıfatların derecelendirilmesinden de bu bölümde bahsedilecek ve sıfatların karşıtanlamlı çiftler halinde kullanımından örnekler verilecektir. Karşıtanlamlılık türlerinde Dixon'un yöntemi esas alınacaktır.

Dixon'ın Lyons (1968)'dan aktardığına göre üç türlü karşıtanlamlılık vardır. Zıtanlamlılık, bütünleyicilik ve karşıtsallık. Sıfatlar yalnızca zıtlık ve bütünleyicilik şeklinde karşıtanlamlılık türlerini gösterirler. Bütünleyici karşıtanlamlılıkta çiftlerden birinin reddi diğerin varlığına işaret eder. Evli/bekar çiftini örnek alalım. Evli olmama durumu doğrudan bekar olmayı ima eder. Tam tersi de geçerlidir. Bir ad bütünleyici karşıtanlamlı çiftlerin ikisini birden üzerinde taşıyamaz. Bütünleyici çiftlerin tanımladığı nitelikler kesindir. Zıtlık ise kullanım kriterine göre görecelidir. Örneğin “*Küçük fil büyüktür.*” örneğini ele alalım. Cümlenin öznesi fil küçük ve

büyük olma niteliklerini aynı anda taşıyabilir. Fil ailesi için küçük sayılabilecek bir fil bütün hayvanlar yada bütün hareket eden şeyler düşünüldüğünde büyük olabilir. (Dixon, 1982, 31)

Zıtanlamalı çiftlerden birinin olumsuz hali çiftlerden diğerine karşılık gelmez. Yani *büyük olmayan* ifadesi *küçük* ile eş anlamlıdır diyemeyiz. Ancak bütünleyici karşıtanlamalı çiftlerden birinin olumsuzu diğerine denktir. *Ölü olmayan* ifadesi *diri*yi tamı tamına karşılar.

3.4.2 Biçimbilimsel Özellikler

Bu başlık altında sıfatların türetimsel özelliklerinden bahsedilecektir. Öncelikle adlardan veya eylemlerden türetilen sıfatların hangi türetimsel süreçlerden geçtiği incelenecektir.

Sıfatlardan türetilen adlar, ve sıfatların geçirdiği süreçler irdelenecektir. Bu türetimlerin hangi ekler aracılığıyla yapıldığından ve bu eklerin sıfatlara kattığı anlamsal özellikler bahsedilecektir.

Daha sonra sıfatlardan türetilmiş belirteç örnekleri anlatılacaktır. Dixon'a göre sıfatlar bir sözcük türü olarak zarflaşp zarflaşamama özelliklerine göre ikiye ayrılır. (Dixon, 1982, s.39) Çeşitli eklerle sıfatlardan, zarf görevinde kullanılan sözcükler türeten ekler incelenecektir. Son olarak sıfatların hangi türetimsel süreçlerden geçerek eylem olduğu ve ne tür eylemler oluşturduklarından bahsedilecektir.

3.4.3 Sözdizimsel Özellikler

Bu bölüm altında öncelikle düşüme uğrayan/eksilteli olarak kullanılan sıfat örnekleri verilecek. Eksilteli sıfatların cümle içerisindeki işlevinden bahsedilecektir.

Daha sonra dağılımsal olarak belirteç işlevinde kullanılan sıfatların özelliklerinden bahsedilecektir. Bir cümlede dağılımsal olarak yüklemi veya bir

eylemi niteleme görevinde kullanılan ve eyleme sorulan ne zaman, nerede, nasıl gibi sorulara cevap veren belirteçler her zaman yüklem özelliğini belirtmeyebilir.

- a. Ali arabayı hızlı kullandı.
- b. Ali okula temiz gitti.
- c. Ali şiiri doğru okudu.

Yukarıdaki üç örnekte *hızlı*, *temiz* ve *doğru* sözcükleri dağılımsal olarak belirteç görevinde olmakla birlikte a örneği yüklem yönelimlidir ve *kullan-* eylemini niteler. b örneği özne yönelimlidir ve *Ali* adını niteler. c örneği ise nesne yönelimlidir ve *şiir* adını niteler.

Biz de dağılımsal olarak belirteç işlevinde olan sıfatları bu eğilimlerine göre kategorilendireceğiz.

Ardından sıfatlar içerisinde yüzey yapıda eylem olduğu için (ekşi/ekşi- gibi) ya da kopula olarak kullanıldığı için yüklemleşen sıfatlardan ve bunların türsel ve çekimsel özelliklerinden bahsedilecektir.

Son olarak sıfatlarla kurulan veya sıfatları bünyesinde bulunduran söz öbeklerinin yapısı incelenecek, ikilemeler, isnat grubu vb. şekillerde kullanılan sıfatların işlevleri ve yapısından bahsedilecektir. Bu sıfatlarla kurulan söz öbeklerinde anlam türü olarak bir değişiklik olup olmadığı irdelenecektir.

4.BÖLÜM: BULGULAR VE YORUMLAR

Tezimizin üçün bölümü olan Bulgular ve Yorumlar kısmında, Dede Korkut Kitabı'nın Dresden nüshasından tespit ettiğimiz niteleme sıfatları BOYUT, FİZİKSEL ÖZELLİK, HIZ, YAŞ, RENK, DEĞER, İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER anlam türleri altında sınıflandırılıp anlamsal, biçimbilimsel ve sözdizimsel özellikleri irdelenecektir.

4.1. BOYUT

BOYUT anlam türü bir varlığın uzayda kapladığı alanı ya da iki varlığın karşılıklı ilişkisi içerisinde birbirlerine göre olan uzamsal özelliklerini ifade etmek için kullanılan niteleme sıfatlarından oluşur. Yaptığımız taramada Dede Korkut Kitabı'nda BOYUT türüne ait 25 adet sıfata rastlanmıştır. Tespit ettiğimiz sıfatlar şunlardır: *alay, alçak, argap, aruk, bol, büyük, burçak, büldür, çağnam, geñ, ince, kaba, kalabalık, kalın, kaçar, san delim, semüz, tar, taşkun, tavla, uzun, uzunca, vâfir, yapa, yüksek*. Bu sıfatlardan vâfir dışındakiler Türkçe kökenlidir. Bu sıfatlardan 8 tanesi derin yapıda ad olmakla birlikte yüzey yapıda kullanımsal olarak sıfat görünümündedirler. BOYUT anlam türünün nitelediği isimlerse SOMUT ve SOYUT adlar ve bunların alt türlerinden oluşmaktadır. SOMUT anlam türünden İNSAN(rütbe, sosyal grup, vücuda ilişkin), CANSIZ(nesne, çevre, hava) ve CANLI(hayvan) alt türleri; SOYUT anlam türündense DURUM alt türleri nitelenmiştir.

4.1.1. Anlamsal Özellikler

4.1.1.1 Derin ve Yüzey Yapıya dair Özellikler

Yukarıda da bahsedildiği üzere tespit edilen BOYUT sıfatlarından 8'i derin yapıda addır. Bunlar; *alay*, *argap*, *burçağ*, *büldür*, *çağnam*, *kalabalık*, *katır* ve *tavla* adlarıdır. Aşağıda bu adların sıfat ve zarflaşmış sıfat şeklindeki örnekleri verilmiştir. *Katır* sözcüğü aslen Eski Anadolu Türkçesi'nde sıra, dizi anlamına gelen bir sözcüktür. "Sağa sola kullar dutarlar katır/ Kimi Rum, kimi Türkü kimi Tatar." (t.s 2336) Dede Korkut Kitabı'nda ikileme şeklinde hayvan sürülerinin bolluğunu anlatan BOYUT sıfatları olarak kullanılmıştır.

"**Katır katır** kızıl develerini yetdiler." (21a/6)

"**Katır katır** develer bağışlarıdı." (63b/6)

"**Katır [katır]** beserekmi ister?" (89a/8)

At ahırına anlamına gelen *tavla* sözcüğü yine ikileme şeklinde at sürülerinin çokluğunu anlatmak için sıfat işlevinde görev almıştır. Genellikle tek başına yada şehbaz DEĞER sıfatından önünde kullanılmıştır.

"**Tavla tavla** şehbaz atlarını bindiler." (21a/6)

"Dağı gendüsi **tavla tavla** atlarına vardı." (45b/5)

Haykır-, çığlık kopar- anlamındaki *çagna*-fiilinden türeyen bir sözcük olan *çagnam*, BOYUT sıfatı yüklem yönelimli belirteç olarak kullanılmıştır.

"**Çagnam çagnam** kayalardan çıkan su." (24b/3)

Büldür sözcüğü iri göz yaşı damlası, tane tane göz yaşı anlamlarına gelmektedir. İkileme halinde sıfat işlevinde kullanılmıştır.

“Oğlan böyle degeç **büldür büldür** gözinün yaşı revan oldı.” (29a/4)

Yine halka anlamındaki *argap* sözcüğü ikileme şeklinde BOYUT sıfatı olarak kullanılmıştır. *Argap argap* ikilemesi dağın yüksekliğini anlatmaktadır.

“**Argap argap** kara tağ[lar]uñ yıhılmışdı, yüceldi ağır.” (60b/4)

Alay sözcüğü günümüz Türkçesinde de kullanılan ve ordu birliği anlamına gelen bir sözcüktür. “Pes Ahad Subaşıya hükmeyledi/Sen alay düz yürü deyu söyledi.” (t.s 89) İkileme şeklinde ve dağılımsal olarak özne yönelimli belirteç işlevinde kullanılan bir sıfattır.

“Oğuz erenleri **alay alay** geldi, güpür güpür tavullar nağarlar çalındı.” (144b/11)

Burçak iri kar tanesi anlamına gelmektedir ve dağılımsal olarak belirteç işlevinde kullanılan bir sıfattır.

“..genç yigit, **burçak burçak** derlemiş uyur.” (56a/8)

Kalabalık sözcüğü Arapça üstün gelmek, önde olmak anlamlarındaki galebe kökünden Türkçe +[llk] ekiyle türetilmiş bir addır. Yüzey yapıda sıfat görevinde kullanılmıştır. *Kalaba* şekliyle sıfat görevinde kullanıldığı örnekleri mevcuttur.

“Yarındası bu kal‘anın beyi kalaba leşkerle gelip yetişti.” (t.s 2178)

“**Ėalabalık** kâfire girende Allâh te‘âlâ senüñ ođluña fırsat vërsün.” (39b/8)

Bu örnekler dışında bütün BOYUT bildiren sıfatlar hem derin hem de yüzey yapıda sıfat türündendir. Bu örnekler aşağıdaki gibidir.

“Ağır hazîne **bol** leşker alayın.” (14b/6)

“Ağır hazînem, **bol** aқçam götürübdürürsin.” (30b/10)

“Kâfirler leşinden bir **böyük** depe yıgdi.” (23a/5)

“Uruz **gên** yaqadan süñüsin şaıçdı tırdı.” (68a/1)

“Böyle degeç kırk **ince** kız yayıldılar.” (16a/13)

“Kıan Tıralı altunlu **ince** kettān bezini bêline şardı.” (91b/11)

“Gögsi gözel **kaba** tağlar başına çıkgıl.” (67b/8)

“Gölgelice **kaba** ağacın kesilmesün!” (19b/4)

“Üçyüz altmış altı alp ava binse, **kalm** geyik üzerine yoriş olsa Begil ne yay kırarıdı, ne oğ atarıdı.” (120b/9)

“**Semüz** koyun aruk toklı, senün kıapundan kâfirlere vermedüm.” (26a/9)

“**Semüz** etün yükletdün, gerü döndün.” (70a/5)

“Tıkuz ay **tar** kıarında götürdüğüm oğul!” (28a/9)

“Boynı **uzun** bedevī at vergil biner olsun.” (10b/13)

“Boyu **uzun** Borla Hātünını getürüp şagrakı sürdürmek gerek, dedi.” (25b/11)

“**Uzun** baldırları ince ...At Ağızlu Aruz Kıoca kıapar yetdi.” (33a/1)

Uzun Bınar demegile meşhür bir bınar varıdı.” (109a/13)

“Yañal ala iv yanında dikilse gerdek görkli, **uzunça** tenefi görkli.” (5b/2)

“Yağşı at, yağşı kıaftan, **vāfir** kıarlık verdi.” (120b/4)

“Süñüsin eline aldı, bir **yüksek** yere kııkdı.” (97b/12)

Derin yapıda BOYUT sıfatı olan *böyük* tespit ettiğimiz iki örnekte DEĞER belirtmektedir. BOYUT türüne giren diğerk örneklerde böyle bir kullanıma

rastlanmadığı için bu örnekler uzanımsal olmalıdır. Bu kullanımlar *böyük* sıfatının mecaz anlamda kullanımından ötürüdür.

“..yol kesdi, ādem aldı, **böyük** Һarāmī oldu.” (11a/1)

“El-Һamdulillāh menüm oğlanuğum **böyük** er olmuş, dedi.” (145b/4)

4.1.1.2 Karşıtanlamlılık

Dede Korkut Kitabında rastladığımız karşıtanlamalı BOYUT sıfatları *alçak* x *yüksek*, *semüz* x *aruğ*, *gen* x *tar*, *kalın* x *ince* çiftleridir. Bu sıfatlar çoğu zaman cümlede tezat sanatıyla anlamı kuvvetlendirmek için kullanılmakla birlikte, tek başlarına kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

Eserde geçen BOYUT sıfatlarının karşıtanlamalı kullanımları Dixon’un tasnifine göre zıtlıklar şeklindedir.

Alçak x yüksek çiftinin kullanımı pozisyon ve değer bildirme durumundadır.

“**Alçak** yirde yapılpdur Tañrı ivi Mekke görkli.” (5a/8)

“Sünüşin eline aldı, bir **yüksek** yere çıkdı.” (97b/12)

Semüz x *aruğ* çifti mantıksal olarak bakıldığında günümüz Türkçesindeki kullanımıyla *iri* x *zayıf* örneğinde olduğu gibi zıtlık göstermektedir. Yani ifade ettiği karşıtanlamlılığın derecesi görecelidir. Ancak örneklere bakıldığında hemen hemen her zaman aynı hayvanları nitelirmede kullanıldığı için (koyun, toklu vb.) *semüz* veya *aruğ* olmanın belirli bir standardı da olabileceği gözden kaçmamalı.

“**Semüz** koyun **aruğ** toklu, senüş Һapuñdan kāfirlere vērmedüm.” (26a/9)
karşıtlı anlamlılık

“Gel gēdelüm **semüzin** al, **aruğın** Һo, dedi.” (46a/1)

Gen x tar çiftinin kullanımında da tezat sanatının varlığı dikkat çekmektedir. Aşağıda örnekleri verilen sıfatlar arasından (66b/6) örneğinde *gen* sıfatının yakın anlamlı başka bir boyut sıfatı olan *kaba* ile birlikte kullanıldığı da gözükmektedir. *Tar* sıfatının sözdizimsel olarak zarf görünümünde olduğu (135a/8) örneği ise zıtanlamalı çiftlerdeki göreceliği vurgular niteliktedir.

“**Gen** etegüne **tar** koltuğuna kışılmağa gelmişem.” (43b/10)

“Mere ‘Azrāyil, men seni **ğen** yerde isteridüm, **tar** yerde eyü elüme girdün olamı?’” (81b/2)

“**Qalkar** bize **gen** yazıyı **tar** gösterür, dediler.” (135a/8)

“**Gen** etegüne **tar** koltuğuna kışılmağa gelmişem.” (43b/10)

“**Qaba** qarın, **gen** göğüsde oynada[yı]m senün için.” (66b/6)

“Uruz **gen** yaqadan süñüsin şaңçdı turdı.” (68a/1)

“**Toquz** ay **tar** qarnumda götürdüğüm oğul!” (28a/9)

“Yalan dünyā başına **tar** oldı.” (103b/8)

Kalın x ince çiftinin birlikte kullanıldığı örneklere Dede Korkut Kitabı’nda rastlanmamakla birlikte bu sıfatlarında karşıtanlamalı kullanımlarının zıtlık şeklinde olduğu malumdur. Bununla birlikte *kalın* sıfatının erkekler için güç, ve kudret; *ince* sıfatının ise kadınlar için zerafet belirtecek anlamlarda kullanıldığı gözükmektedir.

“Üçyüz altmış altı alp ava binse, **kalın** geyik üzerine yoriş olsa Begil ne yay kurardı, ne oğ atardı.” (120b/9)

“**Kalın** Oğuz beglerini bir bir atından yıkıcı **Qazılık** **Qoca** oğlu Beg Yegenek çapar yétدی.” (32b/9),

“**Qırk** **ince** kıızı boyına aldı.” (15a/3)

“Kırk **ince** bellü kızıyla Boyı uzun Borla Hatun yes̄ir ḡetdi.” (21a/8)

“K̄an Turalı altunlu **ince** kettān bezini b̄eline ŗardı.” (91b/11)

4.1.2. Biçimbilimsel Özellikler

4.1.2.1 Ad veya Eylemden Türeme

Dede Korkut Kitabı’nda BOYUT türüne giren sıfatlardan alçak, büyük, semüz, taşkun ve yüksek sıfatları geçişsiz eylemlerden türemiştir.

“Alaŋ **alçak** hova yerden gelen argıŷ.” (49b/5)

“Meger evleri öjinde bir **böyük** ağac varıdı.” (53a/3)

“Bakdı görđi ki ŷıgın[lar] sultān[ı] bir **semüz** geyik-dür.” (40b/10)

“**Taşkun taşkun** ŷuları aŷup geldügünđe geçdügünđe...” (54a/5-6)

“Sünjüsin eline aldı, bir **yüksek** yere çığdı.” (97b/12)

Bu örnekler dışında kalan BOYUT sıfatları ya tür olarak doğrudan sıfattır ya da derin yapıda isim olup da yüzey yapıda sıfat olarak kullanılan sözcüklerdir.

4.1.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi

Dede Korkut Kitabı’nda BOYUT sıfatlarından türetilmiş ad ve sıfat örneklerine nadir olarak rastlanmıştır.

Ad türetimine örnek olarak kalın sıfatını verebiliriz. Kalın sıfatı +[llk] ekiyle ad türetimine girmiştir.

“Kızuŋ üç cānvar **kalınlığı** k̄tanlığı varıdı.” (88b/1)

Benzer bir şekilde uzun sıfatı +[çA] ekiyle sıfat türetimine girmiştir.

“Yañal ala iv yanında dikilse gerdek görkli, **uzunça** tenefi görkli.” (5b/2)

4.1.3. Sözdizimsel Özellikler

DDK'da BOYUT sıfatlarıyla ilgili tespit ettiğimiz sözdizimsel unsurlar; eksilti, belirteç işlevli kullanım ve söz öbekleri şeklinde görünümüdür. Boyut sıfatlarıyla kurulan söz öbekleri ise ikilemeler, isnat grupları ve sıfat tamlaması +[IU] eki şeklinde kurulan sıfat öbekleridir.

4.1.3.1. Eksilti

BOYUT sıfatlarıyla kurulan sıfat tamlamalarında ad unsurunun düştüğü eksiltili kullanımların örnekleri aşağıdaki gibidir.

“Gel gèdelüm semüzin al, **aruğın** ço, dèdi.” (46a/1)

“Tanrı bunuğ semüzin-de alsun, **aruğında** alsun.” (46a/9)

“Gel gèdelüm **semüzin** al, aruğın ço, dèdi.” (46a/1)

“Tanrı bunuğ **semüzin**-de alsun, aruğında alsun.” (46a/9)

“Kara tağum **yüksegi** oğul.” (70b/1)

“Karşu yatan kara tağum **yüksegi** kartaş. (113b/7)

Semüz x aruk zıtanlamalı çiftelerinin eksiltili kullanımlarında sıfatlar ad unsurunun aldığı çekim eklerini alırlar ve cümlede nesne görevi görürler. Yüksek sıfatı ise ad tamlamasının tamlananını oluşturur ve bu tamlamalar ad cümlesinde eylemin niteleyicisi durumundadır.

4.1.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım

DDK'da *alay*, *aruk*, *burçağ*, *büldür*, *tar*, sıfatları belirteç işleviyle kullanılmıştır. Bu kullanımların örnekleri aşağıda verilmiştir.

Bu kullanımlardan yüklem yönelimli olanlar *burçağ* ve *büldür* sıfatlarıdır.

“..genç yigit, **burçak burçak** derlemiş uyur.”

“Ağ bürçeklü anası **büldür büldür** ağladı.” (47b/6)

Özne yönelimli olanlar şunlardır:

“Oğuz erenleri **alay alay** geldi, güpür güpür tavullar nağârlar çalındı.”
(144b/11)

“Yalan dünyâ başına **tar** oldu.” (103b/8)

Nesne eğilimli olarsa iki örnek tespit edilmiştir.

“Altında al aygırı **aruk** oğlan.” (125b/9)

“Kalkar bize gen yazıyı **tar** gösterür, dediler.” (135a/8)

Alay ve büldür adlarından sözcük tekrarıyla kurulan ikilemelerde bir süreklilik anlam ayrıntısı dikkat çekmektedir. Bu sebeple belirteç işlevinde kullanılmaları doğal gözükmektedir.

4.1.3.3. Söz Öbeği Oluşturma

4.1.3.3.1. İkilemeler

DDK’da tespit ettiğimiz ikilemeler halindeki BOYUT sıfatlarının hepsi aynı sözcüğün tekrarı şeklinde kurulmuştur. *Alay, argap, büyük, büldür, burçak, katar, taşkun, tavla* ve *yapa* sıfatlarıyla kurulan ikileme örnekleri aşağıdaki gibidir.

“Oğuz erenleri **alay alay** geldi, güpür güpür tavullar nağârlar çalındı.”
(144b/11)

“**Argap argap** kara tağ[lar]uñ yihılmışdı, yüceldi aıır.” (60b/4)

“**Böyük böyük** şularuñ köprüsi ağaç.” (29b/9)

“Oğlan böyle değeç **bldr bldr** gzinn yaşı revan oldu.” (29a/4)

“..genç yigit, **burçak burçak** derlemiş uyur.”

“**Ėatar Ėatar** develeri şorar olsañ ağam Beyregñ yükledi.đi.” (53b/12)

“**Ėaşkun taşkun** şuları aşup geldğnde geçdğnde...” (54a/5-6)

“Dağı gendsi **tavla tavla** atlarına vardı.” (45b/5)

“**Yapa yapa** Ėarlar yağsa yaza Ėalmaz.” (3b/8)

İkilemelerin işlevlerinden birisi de vurgu ve abartmadır bu yüzden nesnelere boyutunu veya çokluğunu vurgulamak için bu sıfatlar ikilemeler halinde kurulmuştur. Ancak bütün örneklerde görülmeyen ikileme kurma özelliği BOYUT türü için uzanımsaldır. Öte yandan yüzey yapıda sıfat ve belirteç işlevli sıfat olarak kullanılan adların ikilemeler oluşturması bu türden hemen hemen bütün adlarda (kalabalık hariç) var olduğu için normalsal gözükmektedir.

4.1.3.3.2. İsnat Grubu

DDK’da isnat grubu oluşturan BOYUT sıfatları *byk*, *ince*, *Ėaba* ve *uzun* sıfatlarıdır. Bu sıfatlarla kurulan isnat gruplarından tespit ettiğimiz örnekler aştığıda verilmiştir.

“**Ağzı byk** Ėumreler ortalığa şalınmış idi.” (63a/13)

“**Dönmesi byk** bizüm tağlarımız olur.” (82a/6)

“**Boyu uzun beli [ince]** Borla Ėātn boynıyla Ėulađın aldı deştı.” (29a/5)

“Uzun **baldırları ince** ...At Ağızlı Aruz Ėoca Ėapar ytdı.” (33a/1)

“**Avāzı Ėaba** köpeklere Ėavđa şalan.” (25a/4)

“**Boynu uzun** bedevī at vrgil biner olsun.” (10b/13)

“**Boyu uzun** Borla Hâtūnını gêtürüp şağrak sürdürmek gerek, dedi.” (25b/11)

“**Ayağı uzun** şehbâz ata binen argış.” (49b/7)

İsnat gruplarında sıfat unsuru geleneksel sözdizimsel kullanıma aykırı bir şekilde addan önce değil sonra kullanılır. Ad unsuruna iyelik ekiyle dayandırılan bu BOYUT sıfatlarıyla kurulan isnat grupları cümle içerisinde FİZİKSEL ÖZELLİK belirten ve kendisinden sonra gelen adı niteleyici söz öbekleri oluşturur.

Dikkat çeken bir başka nokta ise BOYUT sıfatlarıyla kurulan isnat gruplarının çoğunlukla BEDENSEL adları nitelemesidir. İsnat grubundaki sıfatın nitelediği ad ile isnat grubunun nitelediği ad arasında parça bütün ilişkisi vardır.

4.1.3.3.3. Sıfat Tamlaması + {IU}

Boyut sıfatlarında bu kullanıma iki yerde rastlanılmıştır. İlk örnekte söz öbeği sıfat işlevindeyken ikinci örnek de yüklem konumundadır.

“**Çırk ince bēllü** kızıyla Boyu uzun Borla Hâtun yesīr gētdi.” (21a/8)

“Yalab yalab yalabıyan **ince tonlum**.” (101b/7)

4.2. FİZİKSEL ÖZELLİKLER

FİZİKSEL ÖZELLİKLER anlam türüne giren niteleme sıfatları adların beş duyu organıyla (görme, koklama, duyma, tatma ve dokunma) hissedilebilen kendi özlerinde taşıdıkları özelliklerini veya adların gönderimde bulunduğu varlıkların sonradan bir etkiyle (eksiltme, ekleme vb.) sahip oldukları özellikleri karşılamak için kullanılan sıfatlardır.

FİZİKSEL ÖZELLİKLER anlam türüne giren sıfatlar DDK'daki sıfatlar arasında en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Eserde bu türe dahil olan 91 adet sıfat tespit edilmiştir. Bu sıfatlar anlam türlerine göre çok geniş bir yelpazede SOMUT, SOYUT ve ETKİNLİK bildiren adları nitelemektedirler. SOMUT anlam türünün alt

türlerinden Cansız(bitki, çevre, gök, hava, alet, eşya, silah), Canlı (hayvan), Aksam(vücuda ilişkin), Yapı, İnsan (rütbe, sosyal grup) türlerine ait adlar; SOYUT anlam türünün alt türlerinden Zaman ve Mekan; ETKİNLİK anlam türünün alt türlerinden Kutlama, Toplantı gibi adları nitelemiştir.

4.2.1. Anlamsal Özellikler

4.2.1.1. Derin ve Yüzeysel Yapıya Dair Özellikler

DDK'da tespit ettiğimiz FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne giren sıfatlardan ikisi derin yapıda ad durumundadır. Bu örnekler *kıyma* ve *alan* adlarıdır. *Alan* sıfatının ad olarak kullanıldığı örneğe “Dumanlıdır Aladağın alanı/Ortasında sarı çiçek sarvanı” örneğini verebiliriz. (t.s. 86)

“**Ƙıyma kıyma** ağ etinden çekün kara kavurma pişirüp kırk bir kıza eletün.”
(28a/1-2)

“**Alaŋ** alçak hova yerden gelen argış.” (49b/5)

Ƙuru sıfatı da derin yapıda sıfat olmakla birlikte yüzeysel yapıda eylem görevinde kullanılabilir.

Bir **Ƙuru** çayun üzerine bir köpri yapdurmışdı.” (79b/2)

“Ata, ağzun **Ƙurısın!**” (131a/12)

DDK'da derin yapıda FİZİKSEL ÖZELLİKLER anlam türüne ait olup da yüzeysel yapıda farklı bir anlam türünü karşılayan sıfatlar *açuk*, *ağır*, *aydın*, *katı* ve *Ƙaranu* sıfatlarıdır. Bu sıfatlar FİZİKSEL ÖZELLİKLER türü dışında DEĞER türünde sıfatlar olarak da kullanılmışlardır. Bu değişimin sebebi bu sıfatların sahip olduğu yan ve mecaz anlamlardır. Bu sıfatların farklı anlam türleri içerisinde kullanımıyla ilgili örnekler aşağıdaki gibidir.

Bu örnek de açık sıfatı talihli anlamında kullanılmıştır.

“Oğul oğurun **açuk** olsun” (90b/4)

Ağır eşyaların kıymetli olması düşüncesinden yola çıkarak olsa gerek, mecaz sanatıyla *ağır* sıfatı bu örneklerde kıymetli, önemli anlamlarında kullanılmıştır.

“**Ağır** sancak götürende müsülmânlar arhası olsun! (39b/5)

“Kalın Oğuz beglerini hep oğıldılar, odalarına götürdiler, **ağır** konukluk eylediler.” (42b/13)

“..**ağır** düğün yarağın gördi.” (46b/4)

“Meger ol gün kâfirlerün **ağır** günleriydi.”(49b/2)

“**Ağır** ulu dīvānum sürilmedi.” (75a/3)

Aydın sıfatı bu örnek de yine mecaz yoluyla kıymetli anlamında kullanılmıştır.

“Karangulıca gözlerüm **aydını** oğul.” (70b/2)

Biçim bildiren *egri* sıfatı da aşağıdaki örnek de DEĞER işlevinde kullanılmıştır.

“Vallāhi billāhi, toğrı yolu görür iken **egri** yoldan gelmeyeyin.” (140a/3)

Katı sıfatı sert ve sağlam temel anlamlarından yola çıkarak mecaz yoluyla kuvvetli, şiddetli anlamlarında DEĞER işlevinde kullanılmıştır.

“**Katı** kazab ederem şimdi saña!” (9a/1)

“Beyrege **katı** firāk geldi.” (53a/6)

Karaņu sıfatı ise kara renginin sözcüğe kattığı olumsuz anlam ayrıntısı sebebiyle talihsiz, çaresiz anlamlarında kullanılmıştır.

“**Karaņu** dün de bulduğum oğlum kıanı?” (70a/7)

Ƙanlu sıfatı da *Ƙaraƙu* gibi kökündeki kan sözcüğünün olumsuz anlamsal çağrışımı sebebiyle kötöleme amaçlı; tehlikeli, vahşi, korkulacak yer anlamlarında kullanılmıştır.

“Men **Ƙanlu** kâfir eline varmadın ol varmış.” (87b/2)

4.2.1.2. Karşıtanlamlılık

FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne ait sıfatlarda hem zıtanlamlılığa hem de bütünleyici karşıtanlamlılığa ait örneklere rastlanmıştır.

Aydın x *Ƙaraƙu* çiftinin derin yapıda FİZİKSEL ÖZELLİK belirtip DEĞER işlevinde kullanıldığından yukarıda bahsetmiştik. Bu sıfatlar metinde şahısların talih ve talihsizliğini anlatmak için zıtanlamalı çiftler olarak kullanılmışlardır. talih/talihsizlik durumu elbette öznedir.

“Muştılık, gözün **a[y]dın!**” (137a/13)

“**Ƙaraƙu** dün de bulduğum oğlum Ƙanı?” (117b/7)

Aşağıdaki (140a/3) örneğinde ise farklı bir durum vardır. Uzanımsal olarak DEĞER işlevinde kullanılan *egri* sıfatı aslen FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne ait olmakla birlikte zıtanlamalı çifti olan *toğrı* sıfatı doğrudan DEĞER türüne aittir. Egrinin değer işlevinde kullanılabilmesinin sebeplerinden biri de bu olmalıdır.

“Vallâhi billâhi, toğrı yolu görür iken **egri** yoldan gelmeyeyin.” (140a/3)

Aşağıdaki örneklerde geçen *başlu* x *başsuz* ve *kınlı* x *kınsuz* çiftleri +{IU}/+{sUZ} eklerinin bir nesneyi ya da özelliği bünyesinde bulundurma/bulundurmama işlevlerinden ötürü bütünleyici karşıtanlamalı çiftler olarak kullanılmışlardır.

“Ala **başlu** keçümce gelmez maña.” (22b/1)

“Başuñ ala baķar olsam **başsuz** ağaç.” (30a/1)

“Anda iki kılıç var , biri **ķımlu** biri ķınsuz.” (117a/2)

“Görđi bir **ķınsuz** ķılıç, turmaz ener çıkar.” (117a/5)

4.2.2. Biçimbilimsel Özellikler

4.2.2.1. Ad veya Eylemden Türeme

DDK’da addan veya eylemden türetilmiş sıfatların ikisine de rastlanmakla birlikte addan türetilmiş sıfatlar daha kalabalık bir grup oluşturmaktadır. Addan türeyen FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarında +{IU}, +{sUZ} ekleri etken gözükmektedir.

Ekseriyetle isimlerden sıfat yapan +{IU} eki (Gülsevin, 2007) FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne giren sıfatlarda en fazla BEDENSEL adlardan sıfat türetmede kullanılmıştır. Bu tür sıfatlar adların ayırt edici özelliklerini belirtmekten çok varlığın ‘var olma’ vasfı dolayısıyla zorunlu olarak üzerinde taşıdığı özellikleri betimler. Bu yüzden örneklerin çoğunda ya mürsel mecaz yoluyla varlıkları anlatmak için kullanılırlar ya da sözdizimsel özellikler bölümünde de bahsedeceğimiz üzere köklerindeki ad önce bir sıfatla sıfat tamlaması kurar ve ardından +{IU} ekini alır.

“...**ağzılılar** bu şuyumdan içdügi yok.” (43b/6)

“Ağ **alımlu** Bayındır Hānuñ dīvānına dünin varduñ.” (121b/3)

“**Ayaklılar** buraya geldügi yok.” (43b/5)

“Kırķ ince **bēllü** kız oğlanıyla ķara aygırın ķartdurđı.” (76a/8)

“Altun **başlu** ban evler gederise benüm gider.” (18a/10)

“Ağ **bürçeklü** ‘izzetlü cānum ana!’(16a/4)

“Kara **gözlü** kız ķarķaşımı ağlatmağıl.” (73b/11)

“**Ƙanlu** ƙuyruk üzüp ƙap ƙap yudan.” (25a/3)

“Ala **ƙollu** şapanın eline aldı.” (22a/1)

“Yedi biş ƙaftanınuñ ardı yırtuħlu yarımından ƙara **şaçlu**, şası dīnlü, dīn düşmeni, alaca atlu ƙāfir bindi, yılgadı.”

“**Şaƙallu** bozac torğay sayraduħda.” (12b/5)

“Ƙar üzerine ƙan ƙammış gibi ƙızıl **yañaklum**.” (101b/8)

“Ağca **yüzlü** anañ ƙarşu gelüp ‘Oğul?’ dēse.” (75a/8)

“Al **ƙanatlu** ‘Azrāyil ol yigidüñ cānın aldı.” (80a/4),

+{IU} ekiyle türetilmiş FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarında ikinci en kalabalık grubu nesne isimlerinden türetilen ve o nesneyi bünyesinde bulundurmıy bir nitelik haline getiren sıfatlardır. Bu grubun büyük bir kısmını da silahların niteliklerini belirten sıfatlar oluşturuur. Bu gruptan sonra diğēr nesnelere menşē/malzeme bildiren adlardan veya HAVA ile ilgili adlardan türetilen sıfatlar gelir.

“Altı **berli** gürz ile depesine ƙatı tuta urdı.” (34a/9)

“Üç yüz şay **cidalu** yigit bunıñ yanına cem‘ oldı.” (129a/13)

“**Çetirli** otakımı dilersin.” (57b/1)

“Ebçin ƙara ƙonlu gök **demürli** altı yüz ƙāfir seçdi.” (98a/1)

“Anda iki kılıç var , biri **ƙınlı** biri ƙınsuz.” (117a/2)

“Ƙur ƙurma **ƙuşaƙlu**... Ƙazılığ Ƙoca oğlı Beg Yegenek ƙapar yētdi.” (32b/8),

“Demür **yaıly** Ƙı[p]çak Melike ƙan ƙuşduran...” (32a/6)

“Üç **yelekli** ƙayın oklar atıldı, demreni düşdi.” (33b/11)

“Al **duvahlı** gelin aldı.” (128b/1)

“Kulağı altun **küpeli**...Kaızılık Koca oğlu Beg Yegenek çapar yétدی.” (77b/5)

“**Kapulu** Kara Dervendde kâfir dahı konmuş idi.”(72b/13)

“Kan Turalı geldi kara **şapkalı** Teküre selâm verdi.” (91b/1)

“Kara **tonlı** dervişlere nezirler vèrdüm.” (14a/11)

“**Tülü** kuşuñ yavrısı, Türkistānuñ diregi..” (57a/4)

“Kan Turalı **altunlu** ince kettān bezini bêline şardı.” (91b/11)

“Çign[i] **kuşlı** cübbe ton vèrgil bu oğlana geyür olsun.” (11a/4)

“**Asmānlu** gökde kara bulut oluban kâfirün üzerine gürleyeyin.” (75b/6)

“Karşu yatan **karlı** kara tağlar karıyubdur, otı bitmez.” (31b/2)

“Eli **bağlı**, boynı bağlu yüzi üzerine şalup süridiler.” (69a/6)

“..elleri bileginden **kınalı** barmağları nigārlı..kâfir kızları..” (63b/2)

“..elleri bileginden kınalı barmağları **nigārlı** ...kâfir kızları..” (63b/3)

“Bir ağ **tozlu** çatı yay aldılar.” (37a/1)

Yünlü Koca ile Yapağulu Kocayı Depegöze vèrün, aşın pişürsün, dedi.”
(112a/4)

“Aldı Delü Karçarı ol **pürelü** yère gètürdi.” (46a/2)

+{IU} ekiyle yapılan FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarında son grubu SOYUT veya SOMUT adlardan türetilip de niteliğin o varlığı bünyesinde bulundurmamak olmadığı, nesneyi karşılayan addan yeni bir niteliğin türetildiği sıfatlar oluşturur.

“**Akımdılı** görklü suyumuñ taşkunı kardaş.” (113b/8)

“Kamın akan **görekli** suyuñ kurımasun!” (19b/4)

“**Güçlü** bêlim kuvveti cânım oğul!” (74b/11)

“Mere ne **heybetlü** kocasin.” (80b/8)

“Ağ **ışıklı** alpları yanuma şaldum.

“**Yapağulu** gökçe çemen güze kalmaz.” (3b/8)

“Av avlayu gezeriken öninden bir **yaralu** geyik çıkdı.” (122a/9)

“Kazagucum kısrığın **yüklü** kodum.” (107b/9)

“Bağlarun kara **salkumlu** üzümü olur.” (82a/7)

DDK’da adlardan FİZİKSEL ÖZELLİK belirten sıfatlar yapan bir diğerk de +{IU} ekinin paradigmatik olarak olumsuz karşılığı olan +{sUZ}ekidir. Bu ekle yapılan FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarına az rastlanmakla beraber özellik olarak +{IU} eki gibi ya vücut aksamını yada bir nesneyi bünyesinde bulundurmama yada SOMUT ve SOYUT adlardan nitelik belirten sıfatlar yapmada kullanılmıştır.

“Başuñ ala bañar olsam **başsuz** ağaç.” (30a/1)

“**Demrensüz** oñıla yigit seni şınar idüm.” (102a/4)

“Anda iki kılıç var , biri kınlu biri **kınsuz**.” (117a/2)

“Biñde kıyruksuz **kulaksuz** köpek gêtürün.” (44b/10),

DDK’da eylemden türetilen FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatları adlardan türetilenlere göre oldukça azdır. Ancak türetimde kullanılan ekler daha çeşitlidir.

-{Uk} ekinin geçişli eylemlerden FİZİKSEL ÖZELLİK sıfat türettiği 3 örneğe rastlanmıştır.

“Alnı **açuk** cömerd erenler diñlesün! dedi.” (86b/11)

“Karnı **yaruk** balığı karşı tutdu” (107a/4)

“Elindeki sünüsü **şmuk** oğlan.” (125b/10)

-{I} eki ile geçişli ve geçişsiz eylemlerden yapılmış iki FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatına rastlanmıştır.

“**Eğri** başlu çevgenümce gelemez maña.” (22b/4)

“Kara sağrı şokmanı **tolu** kan oldu.” (107b/1)

Bunlardan dışında –{mA} isim-fiil ekinden, –{Gun} ve –{mAç} eklerinden türetilmiş az sayıda örneğe rastlanmıştır.

“Boynızı **burma** koşlarımız aldığı yok.” (55b/1)

“**Kıyma kıyma** ağ etinden çekün kara kavurma pişirüp kırk bir kıza eletün.” (28a/1-2), (28a/13)

“Ağ yelekli **ötkün** ohdan kayıkmayan..” (94a/4)

“Oğul, sen varacak yerün **tolamac tolamac** yolları olur.”

4.2.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi

DDK’da sıfatlardan türetilen sözcüklerde yalnızca ad ve sıfat türetimine rastlanmıştır. Eylem türetiminin örneğine rastlanmamıştır. Sıfatlardan türetilen sıfat örnekleri sıfatlardan türetilen adlara nazaran daha fazladır. Ad türetimine tek bir örnekte rastlanılmıştır.

“Yalancı oğlu Yaltacıgun **acığı** tutdı.” (56a/6)

Sıfat türetiminde ise +{CA}, +{CAK}, +{GU} ve +{IU} ekleri kullanılmıştır.

+{CA} eki, +{IU} ekiyle türetilmiş FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarından sıfatın anlamını değiştirmeyip bir nevi derecelendiren başka FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatları türetmiştir.

“Gölgelice kaba ağacın kesilmesün!” (19b/3)

“Karangulica gözlerüm aydını oğul.” (70b/2)

“Altunluca günlüğün diküb Kan Turalı gerdegine girüp muradına maşşūduna erişdi.” (102a/13)

+{CAK} eki *yalın* FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatından eksilti olarak kullanılan *yalıncağ* sıfatını türetmiştir.

“Deli Karçarı **yalıncağ** eyledi.” (46a/3)

“**Yalıncağ** görsem tonadayım senün için.” (86b/1)

+{GU} eki bir RENK sıfatı olan ‘kara’ dan FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatı türetmiştir.

“**Karanğu** aşıam olanda kaygulu çoban.” (22a/2),

+{IU} eki ise yine FİZİKSEL ÖZELLİK bildiren sıfatlardan bünyesinde barındırma anlamı olan FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatları türetmiştir.

“Yedi biñ kaftanınun ardı **yırtuflu** yarımından kara saçlu, şası dīnlü, dīn düşmeni, alaca atlu kāfir bindi, yılgadı.” (55b/7)

“**Karangulu** gözlerüm aydını oğul!” (74b/12)

4.2.3. Sözdizimsel Özellikler

4.2.3.1. Eksilti

DDK'da tespit ettiğimiz FİZİKSEL ÖZELLİK belirten sıfatlardan 7 tanesi düşmeye uğrayıp tek başlarına cümle içerisinde özne veya nesne işlevinde kullanılmıştır.

“...**ağızlılar** bu şuyumdan içdüğü yok.” (43b/6)

“Yügrük olsa yarışsam, **güclü** olsa güreşsem.” (90b/9)

“Deli Dumruluñ gözine **ķarañu** oldı.” (80b/7)

“Bileginden on parmağını **şovuk** almış.” (59b/2)

“**Yalıncaķ** görsem ÷onadayım senüñ için.” (86b/1)

“Deli Ķarçarı **yalıncaķ** eyledi.” (46a/3)

“Gök ırak, yer **ķatı**, dedi.” (123b/10)

Yeyni sıfatındaki düşmenin sebebi ise *ağır* sıfatıyla birlikte tek bir ad tamlaması içerisinde kullanılmıştır.

“Erüñ ağırın **yeynisin** at bilür.” (4b/5)

Bir örnekte ise düşüme uğrayan *aydın* sıfatı ad tamlamasının tamlananı görevindedir.

“Ķarangulıca gözlerüm **aydını** oğul.” (70b/2)

4.2.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım

DDK'da FİZİKSEL ÖZELLİKLER türünde sıfat olup da dağılımsal olarak belirteç işlevinde kullanılan 8 adet sıfat tespit edilmiştir. FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne ait olmalarından dolayı bu sıfatlar durum belirteci görevinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki belirteç işlevli kullanımlardan 12 tanesi yüklem yönelimlidir. *ağır* ve *ķatı* örneklerinin yüklem yönelimli olmasının sebebi niteledikleri ismin yüklem

olmasıdır. Eğer cümleler ‘ol gün kâfirlere ağır oldu.’ Veya ‘ağ tozlu **katı** yayumu aygır vèrip aldum.’ şeklinde kurulsaydı belirtecin yönelimi özneye doğru olurdu.

“Meger ol gün kâfirlerün **ağır** günleriydi.”(49b/2)

“Aygır vèrip aldugum [ağ] tozlu **katı** yayum.” (56b/4)

“Karanğuluca gözleri **çönge** oğlan.” (125b/12)

“Depegöz boynuzundan **berk** tutdı.” (116a/4)

“Kaftanı altından ayağın **berk** şardı.” (122b/2)

“Yavşan dibi **berk** olmaz.” (126a/5)

“Elin ayağın **berk** bağladılar.” (138b/10)

“Oğlan yène boğanuñ alnına yumruğıyla **katı** urdı.”(9a/10)

“Kazan Beg gördi ki kâfir **katı** yaçalandı.” (68a/3)

“Mancılığı ağır taşdan gızıldayup **katı** enen..” (96a/9)

“El-Hâşılı, uzadı bunun ucından **katı** encindiler, âciz kaldılar.” (110b/8)

“Bir gece döşeginde **katı katı** inledi.” (123a/9)

Aşağıdaki örneklerdeyse belirtecin yönelimi özneye yöneliktir. Dağılımsal olarak belirteç görevinde olan sözcükler aslında cümlenin öznesini nitelemektedir.

“Eski tonuñ biti, ögsüz oğlanuñ dili **acı** olur.” (130a/11)

“Oğul oğurun **açuk** olsun” (90b/4)

“Karusından ağ elleri **bağlu** dègil.” (74a/2)

Aşağıdaki tek bir örnekte ise *gedük* sıfatı dağılımsal olarak belirteç görünümünde olmakla birlikte nesne yönelimlidir.

“Kara polad uz kılıcı **gédük** oğlan

4.2.3.3. Yükleme İşlevli Kullanım

DDK’da tespit ettiğimiz FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarından *kurı*, *aydın*, *çöng*e, *kınlı*, *kınsuz*, *tonlu* ve *yanaklu* sıfatlarının yükleme işlevli kullanımına rastlanmıştır.

Bu sıfatlardan eylem kökenli bir tek *kurı* sıfatı vardır. Bunun sebebi derin yapıda sıfat olan *kur*mın yüzey yapıda eylem olarak da kullanılmasıdır.

“Elüj **kurısun** parmaklarıñ çürisün, hey tonuz oğlı tonuz!” (56a/3)

“Kaba ağacıñ **kurumışdı**.” (60b/6)

“Ata, ağzıñ **kurısın!**” (131a/12)

Çönge sıfatı ise tasvir fiiliyle birlikte birleşik fiil yapısındadır.

“Gözüm **çöng**e idügin ne begenmezsin?” (81a/3)

Geri kalan örneklerde düşünme uğrayan sıfatlar cümle içerisinde yükleme işlevli kullanılıp isim cümleleri oluşturmuştur. Bunlar arasından *aydın* örneği aynı zamanda bir deyim oluşturmuştur.

“Muştılık, gözün **a[y]dın!**” (137a/13)

“Anda iki kılıç var , biri kınlu biri **kınsuz**.” (117a/2)

“Yalab yalab yalabıyan ince **tonlum**.” (101b/7)

“Kar üzerine kan tammış gibi kızıl **yanaklum**.” (101b/8)

4.2.3.4. Söz Öbekleri

4.2.3.4.1. İkilemeler

DDK'daki FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarından *açuk, kanlu, kıyma, kuru, şalkum, şovuk, tolamac, yumrı, kafalı/börklü* sıfatlarının ikilemeler şeklinde kullanıldığına rastlanmıştır.

Bu ikilemelerden sözcük tekrarıyla oluşturululanlar şunlardır:

“**Açuk açuk** meydāna beñzer senüñ alıncuğun.” (51b/6)

“**Kanlu kanlu** ırmak-lar, qarıy[up]dur dēye şuyı gelmez.” (31b/2-3)

“**Kanlu kanlu** şular esen olsa kulun toğar.” (74b/2-3)

“Bir gece döşeginde **katı katı** inledi.” (123a/9)

“**Kıyma kıyma** ağ etinden çekün kara kavurma pişirüp kırk bir kıza eletün.” (28a/1-2), (28a/13)

“**Kunt kunt** bilekleriñ sol-masaydı.” (55a/7)

“**Kur[u] kuru** çaylara şucu şaldum.” (14a/10), (71a/1)

“**Şalkum şalkum** tañ yelleri esdüginde.” (12b/4)

“**Şovuk şovuk** şuları şorar olsan ağam Beyregün içidiydi.” (53b/9)

“**Şovuk şovuk** bıñarlarum gerekişe ana içit olsun.” (83b/8)

“Oğul, sen varacak yerün **tolamac tolamac** yolları olur.”

Sözcük tekrarı dışında rastlanan FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarına ait ikilemelerin kuruluşu yakın anlamlı sözcükler ve biri anlamlı diğeri anlamsız sözcüklerle olmak üzeredir.

“**Kafalı börklü** başuñ kesmeyince..” (118a/8)

“Sizi **yamrı yumrı** tadum dāyem şandum.” (139a/3)

4.2.3.4.2. İsnat Grubu

FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarıyla kurulan isnat grupları yine FİZİKSEL ÖZELLİK belirten sıfat öbekleri oluşturmuştur.

“**Başı açık**, yalın ayak kâfirlerün yanınca tutsak getdi.” (25b/13)

“Eli bağlı, **boynı bağlı** yüzi üzerine şalup sürdiler.” (69a/6)

“**Boynızı burma** çoçlarımız alduğı yok.” (55b/1)

“**Gögsi güzel** kaba tağlarda gün degende.” (12b/8)

“**Bıyığı Kıanlu** Bügdüz Emen çapar yètdi.” (33a/5), (111a/13)

“**Elcügezi kıanalı** kızcuğazları çok yemişem.” (118b/9)

“Ben seni **yüzi niķāblu** Beyrege vèrmişem dèridi.” (41a/1)

“..elleri bileginden kıanalı **barmağları nigārlı** ...kâfir kızları..” (63b/3)

“**Egni bek** demür tonum şaklarındum bu gün için.” (66b/9)

Ancak tek bir örnekte *açuk* sıfatı alın ismine isnat edilerek gururlu, erdemli anlamında İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türüne ait bir sıfat öbeği oluşturmuştur.

“**Alını açuk** cömerd erenler diğlesün! dèdi.” (86b/11)

Tepel kaşga örneğinde de istisnai bir durum söz konusudur. İsnat grubu geleneksel kuruluşun aksine isnat edilen unsura iyelik eki eklenmeden kurulmuştur.

“**Tepel kaşga** aygırına Tundar bindi.” (20b/7)

4.2.3.4.3. Sıfat Tamlaması + {IU}

Burada yine sıfat + ad + {IU} ekiyle kurulmuş söz öbekleri söz konusudur. Bu yapı FİZİKSEL ÖZELLİK sıfatlarından + {IU} ekiyle kurulmuş bir sıfatı nitelemek için başka bir sıfatın kullanılması yoluyla kurulur. Bu tür söz öbeklerinde genellikle + {IU} ekiyle kurulmuş sıfat bir nesnenin var olması dolayısıyla taşıdığı ayırt edici olmayan sıfatları ayırt edebilmek için kurulmuş yapılardır.

Başlıca örnekleri, BEDENSEL adlardan türetilmiş sıfatları niteler. Bu söz öbekleri genellikle cümlede öznenin ya da nesnenin tanımlayıcısı konumundadır.

“**Ağ alınlı** Bayındır Hānuḡ dīvānına dūnin varduḡ.” (121b/3)

“**Ƙara gözlü** kız Ƙarṡaṡumı aḡlatmaḡıl.” (73b/11)

“**Ağ yüzlü ala gözlü** gelinler gēderse benüm gēder.” (18a/12)

“**Ƙara gözlü** kızun varıṡa gētür.” (31b/7), (51a/3), (73b/11)

“**Ƙara gözlü** kāfir kızın men aluram.” (64a/8)

“**Ala gözlü** kırk yigidi boyuḡa aḡıl.” (67b/7)

“**Ala gözlü** bebeklerin ögsüz Ƙomıṡ-sın.” (118a/7)

“**Ağ ṡaƘallu** Ƙocanuḡ aḡzın söḡdi.” (11b/5)

“**Ağ ṡaƘallu** babası Ƙarṡu geldi.” (42a/8)

“**Ağ ṡaƘallu** ‘azīz, ‘izzetlü, cānum baba..” (83a/10)

“**Ağ yüzlü ala gözlü** gelinler gēderse benüm gēder.” (18a/12)

“**Aḡca yüzlü** anaḡ Ƙarṡu gelüp ‘Oḡul?’ dēse.” (75a/8)

“**Aḡca yüzlü** yengemi ṡul eylemiṡ-sin.” (118a/6)

“**Aḡca yüzlü** görklünile söyleṡmezsin, nedür ḡaluḡ?” (121b/7)

“**Ağca yüzlü** kızum gelinüm inleşmedin.” (151b/4)

“**Ala başlu** keçümce gelmez maña.” (22b/1)

“**Çırk ince bəllü** kız oğlanıyla qara aygırın tırtırdı.” (76a/8)

“**Eğri başlu** çevgenümce gelemes maña.” (22b/5)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bu söz öbeklerinde ikinci sıfatın niteleyicisi durumundaki sıfat çoğunlukla RENK türüne ait bir sıfattır. Bazı örneklerdeyse bu yapı cümlenin yüklemi olarak kullanılmıştır.

“Yalab yalab yalabıyan **ince tonlum**.” (101b/7)

“Kar üzerine qan tammış gibi **kızıl yanaklum**.” (101b/8)

Bu söz öbeğinin diğer örnekleri, BEDENSEL adlardan türetilmiş sıfatlarda olduğu gibi nesnenin zaten özünde bulundurduğu nesne ve özellikleri ayırt edici duruma getirmek için kullanılmıştır. Bu örneklerde de renk sıfatlarının çokluğu dikkat çekmektedir. Bu yapıyla kurulmuş sıfat grupları yine FİZİKSEL ÖZELLİKLER belirten niteleme işlevinde kullanılırlar.

“Ebçin qara tonlu **gök demürli** altı yüz kâfir seçdi.” (98a/1)

“**Al duvaflu** gelin aldı.” (128b/1)

“**Ağ ışıklı** alpları yanuma şaldım.” (105a/10)

“**Al kanatlu** ‘Azrāyil ol yigidün cānın aldı.” (80a/4),

“Bağların **qara salkumlu** üzümü olur.” (82a/7)

“Qan Turalıgeldi **qara şapkalı** Teküre selām verdi.” (91b/1)

“**Qara tonlu** dervişlere nezirler vërdüm.” (14a/11), (71a/2)

“**Qara tonlu** azgun dīnlü kâfirlere bir oğul aldurdunısa dëgil maña!” (14b/4)

“**Ağ yelekli** ötkün oğdan kayıkmayan..” (94a/4)

“Bir **ağ tozlu** katı yay aldılar.” (37a/1),

4.2.3.4.4. Ayrılma Grubu

FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne ait sıfatlardan ayrılma grubu içerisinde kullanılan iki örneğe rastlanmıştır. Bu örneklerden birincisi cümlenin öznesini karşılaştırma yoluyla nitelerken diğer örnek, sıfatın ada yüklediği niteliği sınırlandırmaktadır.

“Menden deli **menden güçlü** er varmıdır ki.” (79b/5)

“..elleri **bileginden kınalı** barmaqları nigârlı..kâfir kızları..” (63b/2)

4.3. RENK

Renk sıfatlarını tanımlarken ‘cisimlerin rengini niteleyen sıfatlardır.’ şeklinde bir tanım yapmak zannımca pek de açıklayıcı bir tanım olmayacaktır. Bu yüzden öncelikle rengin dil dışına bakmakta fayda vardır.

Renk sözlükte “cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum” şeklinde tanımlanmaktadır. (Yurtbaşı, 2013, s.568)

Yani diğer niteleme sıfatlarından farklı olarak renkler cisimlerin özünde taşıdığı ya da onlara sonradan eklenen bir niteliği belirtmezler. Aslına bakarsak ‘cisimlerin rengi’ diye bir durum söz konusu bile olamaz. Zira renk mefhumu tamamen dil konuşucusunun gözünde başlayıp zihninde biten bir süreç sonucu oluşur. Bu sebeple olsa gerek her ne kadar FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüyle bağdaştırılabilecek bir sıfat türü olsa da, özellikle anlamsal çeşitliliğinden ötürü RENK adı altında farklı bir anlam türü olarak sınıflandırılmıştır.

DDK' da RENK türüne giren 19 niteleme sıfatı tespit edilmiştir. Tespit edilen sıfatlar şunlardır: *ağ, ağca, al, alca, ala, alaca, boz, bozaç, gök, gökçe, gökçek, kara, karaca, karaluca, kırmızı, kızıl, koyun, şaru, tori.*

Eserde geçen niteleme sıfatları arasında nitelediği ad türleri bakımından en geniş yelpazeye sahip olan tür RENK sıfatlarıdır. RENK sıfatları SOMUT anlam türüne dahil adlar arasından CANLI alt türüne dahil; Hayvan (*at, koyun, yılan* vb.), CANSIZ alt türüne dahil; Bitki (*kavak* vb.), Hava (*kar* vb.), Çevre (*meydan, orman, çayır, dağ* vb.), Yapı (*otag, çadır, hisar* vb.), İNSAN alt türüne dahil; Rütbe (*koca, çoban* vb.), Sosyal Grup (*ordu, millet, hindü* vb.), AKSAM alt türüne dahil Vücuda İlişkin (*sakal, göz, el, saç* vb.), Kıyafet (*etek, kaftan* vb.), SOYUT anlam türü altında Zaman (*dün* vb.), Mekan (*yer, alan* vb.); DURUM anlam türüne dahil *kaygulu, dinli* vb. adları; ETKİNLİK anlam türü altında *düğün, gerdek, şiven* gibi pek çok farklı adı nitelemişlerdir.

4.3.1. Anlamsal Özellikler

4.3.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler

DDK'da derin yapıda ad olup da yüzey yapıda sıfat işlevinde kullanılan RENK türüne ait tespit edilen tek sıfat *gök* tür.

“**Gök** bedevinin şartdurdı.” (20b/8)

“Yanun'dağı **gök** polad [kılıcu]nı maña vèrgil yigit!” (76b/1)

Ancak derin yapıda RENK türüne dahil olduğu halde yüzey yapıda farklı anlam türlerine kayan sıfatların durumuysa oldukça çeşitli ve zengindir. DDK'da RENK anlam türüne giren sıfatların bir kısmı uzanımsal olarak DEĞER türüne girmektedir. Bu uzanımın sebebi DDK'da oldukça işlek bir biçimde kullanılan renk simgeciliğidir. Renk simgeciliğinin en sık kullanıldığı sıfatlar *ağ* ve *kara* çiftidir. Özçelik (2005) de renklerin bu kullanımına ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bu iki

rengin DEĞER işlevinde kullanılmasının farklı yönlerine rastlanmıştır. Bunlardan birincisi DDK boyunca görülen Oğuzlar-Kafirler dualizmini yansıtmak içindir. Bu dualizm içerisinde *ağ*, *boz* ve *gök* renkleriyle birlikte Oğuzları yüceltmek için kullanılmıştır. *Ƙara* ise çoğunlukla *ala* ve *alaca* renkleriyle birlikte kafirleri yermek için kullanılır.

ağ sıfatı Oğuzlarla ilgili kişilerin saflığını, temizliğini ve masumiyetini tasvir etmek için kullanılmıştır. Bu tasvirler organ adları, silah adları ve mekan/yapı adlarıyla birlikte kullanılmıştır

“**Ağ** şakallu Ƙocanuğ ağzın söğdi.” (11b/5)

“**Ağ** bürçeklü anası büldür büldür ağladı.” (47b/6)

“Gelün Dirse Hānı tatalum **ağ** ellerin ardına bağlayalum, Ƙıl sicīm **ağ** boynına taƘalum .” (16b/12)

“**Ağ** etinden Ƙan ƘıƘınca dögdiler.” (17a/2)

“**Ağ** meydānuğ ortasında baƘdı tırdı.” (10a/6)

“**Ağ** etinden Ƙan ƘıƘınca dögdiler.” (17a/2)

“Gökden ıldırım **ağ** ban évüm üzerine şakır gördüm.” (23b/1)

“Oğlan anda yıkıldıƘda **boz** atlu Hızır oğlana hāzır oldı.” (15a/11)

“**Gök** bedevinin tırtırdı.” (20b/8)

Ƙara sıfatının kafirlerle ilgili kullanımı da ak sıfatıyla paralellik gösterir. Şahıs adları ve ünvanlarıyla birlikte mekan/yapı, organ, kıyafet vb. toplumsal unsuru niteleyerek Kafir taifesi ile ilgili olumsuz bir tasvir zinciri oluşturulmuştur.

“On altı bin **Ƙara** tınlı Ƙafir ata bindi.” (65b/4)

“Ġāfillüce **ķara** başın alup kesdi.” (34a/4)

“**Ķara** Tekür Melike Ķıyan Selcük oğlı Deli Tundar ķarşu geldi.” (34a/6)

“**Ķara** dērvend ağzına ķonmıřlarıdı.” (37a/11), (37b/8)

“**Ķara** toņuz etinden yağnı yēdürdüņ.” (52a/3)

“**Ķara** dīnlü kāfire göz karartdı.” (68a/5)

“Yēdi biņ ķaftanınuđ ardı yırtuğlu yarımından ķara şaçlu, şası dīnlü, dīn düşmeni, **alaca** atlu kāfir bindi, yıldı.” (21a/3), (124a/6)

“Altuņdađu **alaca** atuņ ne ögersin?” (22b/1)

Bunun dışında *ķara* Oğuzların başına gelen kötü olayları, talihsizlikleri veya toplulukları içinde kötü eğilimler gösteren üyeleri nitelemek için kullanılır.

“**Ķara** bağrı şarsıldı, dom yüregi oynadı.” (13b/11)

“**Ķara** başum ķurbān olsun bugün řaņa!” (14b/10)

“**Ķara** bulut dēdügüņ senüņ devletüņdür.” (23b/7)

“Ġēce yaturiken Ķaracuk Ķoban **ķara** ķayđulu vāķı‘a gördi.” (21b/11)

“Ađ çıkardılar **ķara** geýdiler.” (49a/8)

“**Ķara** gözden acı yaşın dōkdürdüņmi?” (70a/11)

Ķara rengin bir diğer işleviyse Oğuzlara dahil karakterlerin kişilik veya güzellik unsurlarını niteleyen iyi kullanımlardır.

“**Ķara** kıyma gözleri ķan yaş tōldı.” (13b/12)

“Ve hem bir **ķara** gözlü yavuğlum varıdı.” (51a/3)

“**Ķara** gözli örme saçlı...kāfir kızları.” (63b/2)

“Kargu gibi **ķara** Őađını yoldı.” (29a/7)

Ağ - *ķara* dualizmi dışında *gök* rengi topluluk üyelerinin matem durumunu anlatmak için kullanılmıştır. *Gök*'ün o dönemde tam olarak hangi rengi karŐıladıđını bilemiyoruz ancak genel olarak *gök* konseptine atanan tanrısallık/maneviyattan ötürü bu işlevde kullanılmış olabilir. Bu kullanım dıŐındaki kullanımlar

“Kırķ yiğit **ķara** geyüp **gök** Őarındılar.” (151b/12)

Bu kullanım dıŐındaki kullanımlar Oğuzların kutalama ve ziyafet törenlerini tasvirde kullanılır ki bu da rengin manevi kullanımıyla paraleldir.

“**Gök** çayıruğ üzerine bir kırmızı otağ dikilmiŐ.” (40a/4)

“Kazan, **gök** alağ [görklü] çemene Őazılık çaldı.” (153b/5)

“Ağlasıla yapılanda **gök** Őayvanlu...Hānum Kāzan!” (56b/13)

Bunlar dışında kalan az sayıda örnekte *ķara* ve *sarı* sıfatları hayvanlarla ilgili olumsuz anlamlar yükleyen DEĞER türünden sıfatlar olarak kullanılmışlardır.

“**Kāra** eşek başına uyan ursağ kır olmaz.” (3b/6)

“**Şaru** yılan Şokmadın ağca tenüm kākup ŐiŐer.” (14a/9)

4.3.1.2. Karşıtanlamlılık

RENK sıfatları arasında karşıtanlamlılık ilişkisi içerisinde kullanılan tek çift *ağ* x *ķara* çiftidir. Bu karşıtanlamlılığın temel sebebi yukarıda bahsettiğimiz renk simgencilikdir. Bu sıfat çifti DEĞER işlevinde kullanıldığı için zıtanlamlılık türünde karşıtanlamlılık göstermektedir.

“**Ağ** yüzüni **ķara** yere depeydüm.” (28b/8)

“**Kāra** tırnağ **ağ** yüzüme çalayınmı?” (71b/3)

“Ağ otağı koyuban **ķara** otağa giren kızlar.” (54b/5)

“Ağ çıkarup **ķara** geyen kızlar.” (54b/6)

4.3.2. Biçimsel Özellikler

4.3.2.1. Ad veya Eylemden Türeme

DDK’daki RENK sıfatları arasından bir tek *ķızıl* sıfatı *ķız-* fiilinden türetilmiştir. Bunun haricinde kalan renk sıfatları ya basit halleriyle zaten sıfatlılar ya da kendi içlerinde türetime girerek yeni RENK sıfatları türetmişlerdir.

“**ķızıl** develerüñ kâfir yetmiş.” (26a/2)

“**ķızıl** altun gêtürüñ hân kızına tırnak yonuñ.” (59b/2)

4.3.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi

RENK türüne giren sıfatların türetimsel sürecine baktığımızda bu türe ait niteleme sıfatlarından türetilmiş ad, eylem ve sıfat örneklerine rastlamaktayız.

Ad türetiminin tek örneği +{cUK} ekiyle türetilmiş olan *ķaracuğ* örneğidir.

“**ķaracuğın** kaplanı, devletlü hân meded!” (104b/4)

Eylem türetiminde ise +{Ar} ve +{lAş} eklerinin aktif olduğu görülmektedir. Bu eklerin geldiği RENK sıfatlarının geçişli ve geçişsiz, durum bildiren eylemler türettiği görülmektedir. Ayrıca +{Ar} ekinin ünlüyle biten sıfatlara eklendiği durumlarda sözcük sonundaki ünlünün düştüğü gözlemlenmektedir.

“Şaķalum **ağarduğın** ne begenmezsin.” (81a/5)

“ķara dīnlü kâfire göz **ķarardı**.” (68a/5)

Bıycağı **ķararmış** yigiteükleri çok yemişem.” (118b/8)

“Ammā kızuñ derdinden benzi **şarardı.**” (109b/10)

“Kızıl deve gördüğünde **bozlaşduran.**” (24b/13)

Sıfat türetiminin en işlek eki +{cA}'dır. *ağ, al, ala, kıara* sıfatlarına eklenerek o renge yakın olma anlam ayrıntısı ekleyen ya da renk karmaşasını anlatan yeni sıfatlar türeten +{cA}ekin RENEK türü için normal bir türetim biçimi olduğu gözükmektedir.

“Şaru yılan şokmadın **ağca** tenüm kılup şışer.” (14a/9)

“**Ağca** koyun gördüğünde kuyruk çarpup kamaçılayan.” (25a/1)

“San delim **ağca** karlar yağmış.” (59a/13)

“**Ağca** kıala Sürmelüye gelüp Kıazan kırık otağ dikdürdi.” (78b/8)

“**Ağca** sazlar içinde şarı gönler görüben..” (94a/1)

“**Alca** kanı şorladı.” (13b/1)

“Altunıdağı **alaca** atun ne ögersin?” (22b/1)

“Taz **alaca** yundunu şurgurmaya.” (142a/10)

“**Karaca** Çoban şapan çatlatdı.” (30b/4)

+{cA} eki dışında RENEK sıfatlarını türetime sokan ekler +{Aç} ve +{çAk} ekleridir ki RENEK türünün sadece belirli üyelerini türetime sokan bu eklerin tür içindeki kullanımının uzanımsal olduğu gözükmektedir.

“Şakallu **bozac** torğay sayradukda.” (12b/5)

“Gözi **gökçek** kızların gelinlerün cânın çoğ almışam.” (81a/4)

Bu üç ek dışında +{IU} ekiyle türetilmiş *karalu* sıfatı vardır. Bu sıfatın tek başına kullanımına rastlanılmamıştır ancak +{cA}ekiyle birlikte kullanıldığı ve ikileme kurduğu iki örnek mevcuttur.

“**Karaluca** men kızun nesine gerek, ozan?” (53b/6)

“**Karalu göklü** otağı şorar olsam gölge kimün” (53b/4)

4.3.3. Sözdizimsel Özellikler

4.3.3.1. Eksilti

Eksilteli kullanımların en yaygını kıyafet adlarını niteleyen RENK sıfatlarının mürsel mecaz yoluyla tek başına kullanıldığı örneklerdir. Bu örneklerde RENK sıfatları cümlenin nesnesi konumundadır.

“Yedi kız kardaşı **ağ** çıkardılar kara tonlar gëydiler.” (47b/12)

“**Ağ** çıkarup kara gëyen kızlar.” (54b/6)

Bu örnekler dışında *gökçek* sıfatının; sıfat tamlamasının yeniden kurularak ad tamlaması yapıldığı bir cümlede tamlamanın tamlayanı olarak görev yaptığı bir örnek mevcuttur.

“Kumaşın arusını kızun **gökçegini** toközlama çarğap cuğa Bayındır Hāna pencik çıkardılar.” (108a/8)

4.3.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım

Renk sıfatlarının belirteç işlevli kullanımının sıklığı azdır. Tespit ettiğimiz üç örnekten ikisinde belirteç işlevli RENK sıfatı nesne eğilimlidir.

“Mere yüzünüz **ağ** olsun.” (52b/13)

“Kādir Allāh yüzün aġ etsün, Basaṭ, dēdi.” (119b/1)

Üçüncü örnekteyse *kızıl* sıfatının nitelediği ad, ad cümlesinin yüklemi konumunda olduğu için yüklem yönelimlidir.

“K̄ar üzerine k̄an ṭammıṣ gibi **kızıl** yaṇaklum.” (101b/8)

4.3.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım

RENK sıfatlarının yüklem işlevli kullanıldığı tek örnekte *kara* sıfatı i- tasviri fiilinin düşüme uğramasıyla yüklem konumuna gelmiştir.

“Şaç kayğudur, k̄an **k̄aradur.**” (23b/9)

4.3.3.4. Söz Öbekleri

Tespit ettiğimiz RENK sıfatları üç türlü söz öbeği ile kullanılmıştır. İkilemeler, isnat grubu ve sıfat tamlaması +{IU}/+{CA} şeklinde kurulmuş sıfat beklere.

4.3.3.4.1. İkileme

RENK sıfatlarıyla kurulan ikilemeler 3 türdür. Aynı sözcüğün tekrarıyla kurulan ikilemeler, sıfat+lu sıfat+lu şeklinde kurulan ikilemeler, yakın anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemeler.

Sözcük tekrarıyla kurulan ikilemeler rengin anlamını kuvvetlendirmek ya da nitelenen nesnenin çokluğuna vurgu yapmak için kullanılmıştır.

“**Ala ala** gönderler süsildi.” (33b/9-10)

“**K̄ara k̄ara** taġlardan ḥaber aṣa.” (95a/11)

“**K̄ara k̄ara** denizlerün gemisi ağaç.” (29b/10)

“**K̄ızıl k̄ızıl** develer k̄arıyubdur köşek vërmez.” (31b/4)

Sıfat+{lu} sıfat+{lu} şeklinde kurulan ikileme örneğinde karışık renkte olma durumuna vurgu vardır.

“**Ƙaralu göklü** otağı şorar olsam gölge kimün” (53b/4)

“Bağdı gördi kız arkadaşları **Ƙaralu göklü** otururlar.” (54b/4)

Yakın anlamlı sözcüklerle kurulan ikilemelere tek bir örnekte rastlanmıştır ve ikilemenin işlevi yine karışık renkte olma durumuna vurgudur.

“Çapariken **ağ boz** atuş büdremesün!” (19b/5)

4.3.3.4.2. İsnat Grubu

Renk sıfatlarının isnat grubu içinde kullanıldığı iki örneğe rastlanmıştır. Bu iki örnekten birinde isnat grubunun ad unsuru iyelik eki almamıştır.

“Mere **şakalcuğı ağca** koca..” (80b/3)

“**Yañal ala** iv yanında dikilse gerdek görkli, uzunça tenefi görkli.” (5b/1)

RENK sıfatının isnat edildiği adlarla oluşturulan bu söz öbekleri FİZİKSEL ÖZELLİK türüne dahil sıfat işlevindedirler. Zira RENK sıfatıyla kurulan bu yeni öbek bir renk adı oluşturmaz. Dolayısıyla nesnelerin fiziksel özelliklerini tasvir eder.

4.3.3.4.3. Sıfat Tamlaması + {IU}

Bu tür yapılarda sıfat tamlamasının ad unsuru, tek başına + {IU} ekiyle kullanıldığında nitelediği ad için ayırt edici bir özellik belirtmediğinden dolayı, bu ad unsuru öncelikle bir sıfat ile tamlama kurarak ayrıntılandırılmış ve + {IU} ekiyle nitelendiği ada bağlanmıştır.

RENK sıfatları ile birlikte sıfat tamlaması + {IU} şeklinde kurulan söz öbeklerinin büyük çoğunluğu FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne ait niteleme sıfatları oluşturmuşlardır.

“Ağ şakallu kocanun ağzın sögdi.” (11b/5),

“Belī pes ağ şakallu ‘azīz baba evermağ gerek, dēdi.” (42a/12)

“Ağ bürçeklü ‘izzetlü cānum ana!”(16a/4)

“Ağ bürçeklü anası büldür büldür ağladı.” (47b/6)

“Ağ yelekli ötkün oğdan kayıkmayan..” (94a/4)

“Bir aq sancaqlu çıkdı.” (145a/12)

“Bir ağ tozlu katı yay aldılar.” (37a/1)

“Al kanatlu ‘Azrāyil ol yigidün cānın aldı.” (80a/4)

“Al duvaqlu gelin aldı.” (128b/1)

“Boz Ayğırlu Beyrek çapar yētdi.” (32b/6)

“Gözeller serveri Şarı Tonlı Selcan Hatunı alsam.” (90b/12)

“Atlasıla yapılanda gök sayvanlu...Hānum Kāzan!” (56b/13)

“Ebçin kara tonlı gök demürli altı yüz kâfir seçdi.” (98a/1)

FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne giren sıfat tamlaması + {IU}yapılı söz öbeklerinin bir kısmı şahısların ve nesnelerin güzellik unsurlarını nitelemektedirler.

“Ve hem bir kara gözlü yavuqlum varıdı.” (51a/3)

“Ağ şakallu kara şakallu yigitlerün cānın çoğ almışam.” (81a/5)

“Bağların kara salkumlu üzümü olur.” (82a/7)

“Ala gözlü beglerle yēdüm içdüm.” (121b/12)

“Ağ yüzlü ala gözlü gelinler gēderse benüm gēder.” (18a/12)

“Ağca yüzlü yengemi tül eylemiş-sin.” (118a/6)

“Ağca yüzlü kızum gelinüm inleşmedin.” (151b/4)

“Ağca yüzlü görklümi Aruz oğlu Basat gelüp almadın.” (151/5)

Sıfat tamlaması +{IU} yapısıyla kurulmuş söz öbeklerinin ikinci grubuysa DEĞER anlam türüne ait sıfatlar oluşturmaktadır. Bu sıfatlar hikayelerdeki kahramanları öven ya da düşmanları yeren ifadelerde kullanılmıştır.

“On altı bin **ğara tonlu** kafir ata bindi.” (65b/4)

“Gece yaturiken Ğaracuk Ğoban **ğara Ğaygulu** vâkı‘a gördi.” (21b/11)

“**Ğara dīnlü** kâfire göz karartdı.” (68a/5)

4.4.İnsana Özgü Eğilimler

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türüne giren sıfatlar şahısların yada kişileştirme yoluyla şahıs vasfı kazanan hayvanların duygu veya karakter özelliklerini bildiren sıfatlardır.DDK’da bu türe giren 67 sığata rastlanmıştır. Bunlardan 20 tanesi yabancı kökenli yada yabancı kökenli sözcüklere +{IU} ekinin getirilmesiyle oluşmuş sıfatlardır: *bikr* , *ārsuzı* ‘*āciz* , *cahil* , *cömerd* , *gāfil* , *gāzī* , *harām-zāde* , *hayf* , *ğoyrad* , ‘*izzetlü* , *mağbūb* , *miskin* , *mürevvetlü* , *muğannat* , *nāmerd* , *nimetlü* , *saht* , *ser-ğoş* , *şāh*.

4.4.1. Anlamsal Özellikler

4.4.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler

Tespit ettiğimiz İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER belirten sıfatlardan 8’i derin yapıda ad olduğu halde yüzey yapıda sıfat işlevinde kullanılmıştır.

Bur örneklerden *cahil* ve *gāzī* Arapça ism-i fāil babında olup eylemi gerçekleştiren kişiyi belirten adlar oluştururken yüzey yapıda önad olarak sıfat görevinde kullanılmıştır.

“Çok **cahil-ler** seni gökde arar, yerde ister.” (86a/10)

“**Ġāzī** erenler başına ne geldi-gin eyidi vèrdi.” (119a/10)

“Menden sonra **alp** ozanlar söylesün.” (86b/11)

“Meger kâfir beginüñ bir **bikr** kıızı varıdı.” (50b/11)

Akıl sağlığı yerinde olmayan kişi anlamındaki *deli* adı yüzey yapıda “*zorlu, azgın, korkunç surette*” anlamlarında önad olarak sıfatlaşmıştır. (t.s. 1066)

“**Delü** ne kadar māl istedi?” (45a/6) (*Derin yapıda ad*)

“...ay oğul, Bâi Çiçegün bir **deli** kardaşı vardır.” (42b/9) (yüzey yapıda sıfat)

“**Harām-zāde** oğlan..” (125b/8)

tutsak örneği de aslen derin yapıda esir anlamına gelen bir addır. “Kamu azan işe ıslah senden/Kamu dutsaklara iflāh senden.” (t.s. 1286)

“Varuñ ol **tutsak** yigidi çıkaruñ gètürün.” (134b/8)

“Bir **yigit** olsa, dirisi haberin gètürse..” (48b/3)

Bu sıfatlar arasından *bikr*, *cahil*, *delü* ve *harām-zāde* haricindekilerin savaş veya kahramanlıkla ilgili adlar olduğu gözükmemektedir.

Aşağıda verdiğimiz 5 örnek ise derin yapıda İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER belirtmekle birlikte kullanımda DEĞER türüne ait özellikler belirtmektedir.

“ ‘**Ayb-luca** hān kıızı, ere varmak ‘ayb olur, dèdi.” (59b/3)

“**Azgun** dīnlü yağı kâfirdür, oğul.” (66a/7)

“**Buñlu** yèrde ÷odum geldüm.” (56b/4)

“Uşşı yok **dèrneksiz** kâfir.” (31b/1)

“Ağ bürçeklü ‘**izzetlü** cānum ana!”(16a/4)

4.4.1.2. Karşıtanlamlılık

DDK’da hem bütünleyici hem de zıtanlamlı olmak üzere karşıtanlamlılık örneklerine rastlanmıştır. Zıtanlamlı çiftler +{IU}/+{sUz} paradigmasında yapılmıştır.

“**Devletlü** oğul ÷opsa ocağınun köri-dür.” (3b/13)

“**Devlet-süz** [oğul], şerrinden Allāh şaklasun hānum sizi!” (4a/2-3)

“Hakluya hakkı dege, **haksuza** yüzi qaralığı dege.” (57b/10)

“**Hakluya** hakkı dege, haksuza yüzi qaralığı dege.” (57b/10)

Bütünleyici karşıtanlamlılığa yine +{IU}/+{sUz} paradigmasında tek bir örnekte rastlanmıştır. Burada kardeş sahibi olup olmama durumu göreceli değildir.

“**Kardeş-suz** Oğuzda ÷urmazam.” (130b/3)

“**Kardeşlu** yigitler kalkar ÷opar olur.” (131b/8)

Bu üç örnek dışında karşıtanlamlı çifti meinde rastlanmadığı halde karşıtanlamlılık yükü taşıyan üç örnek vardır. Bu örneklerde de zıtanlamlılık görülür

“Oğuzun ‘**ārsuzı** Türmanun delüsine beñzer.” (126b/1)

“Varuban **destür-suzca** Bayındır Hānun yağısın başan.” (77a/8-9)

“Mere dīni yok ‘**akılsuz** kâfir.” (31b/1)

4.4.2. Biçimsel Özellikler

4.4.2.1. Ad veya Eylemden Türeme

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türünde addan türetilmiş sıfatlar, eylemlerden türetilmiş sıfatlara nazaran daha kalabalık görünmektedir. Addan sıfat türetiminde en işlek ek +{IU} ekidir aşağıda adlara bu ekin getirilmesiyle türetilmiş sıfatlar listelenmiştir.

“**Buñlu** yërde ÷odum geldüm.” (56b/4)

“**Çaraila** yağmur yağanda **çakmaçlu** çoban.” (22a/3)

“Çaya [baksa] **çalımlu**... bir güzel yahşı yiğit oldı (37a/5)

“**Devletlü** oğul ÷opsa ocağınun köri-dür.” (3b/13)

“Ağam **Çazan** şası **dınlü** Gürcistân ağzında oturursın.” (20b/4)

“Çaya baksa çalımlu, çalkara kuş **erdemlü** bir güzel yahşı yigit oldı.” (37a/5)

“Yâ pes sen ne **eylemeklü** çadasın?” (82b/3)

“**Hakluya** hakkı dege, haşsuza yüzi çaralığı dege.” (57b/10)

“Varayın **Çazanı** göreyin ne **hällü** gişidür.” (139a/7)

“Ağ bürçeklü ‘**izzetlü** cānum ana!’”(16a/4)

“**Çardaşlu** yigitler çalkar çopar olur.” (131b/8)

“Çarançu ahşam olanda **çaygulu** çoban.” (22a/3),

“Südi peyniri bol, **çaymaçlu** çoban.” (22a/4)

“**Çardaşlu** yigitler çalkar çopar olur.” (131b/8)

“Vallâh, yahşı yigit, **mürevvetlü(?)** yigit.”

Bu örneklerde en çok dikkati çeken unsur, sıfatların türetildiği adların çoğunlukla İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER bildiren adlar olmasıdır. *Buñ, çalım, devlet, dīn, erdem, haq, izzetl, kaygu, mürevvet* gibi. Büyük olasılıkla bu adlar derin yapıda sadece adı karşılayıp sıfatlaşamadıkları için bu tarz bir türetilme uzanımsal olarak sıfat olmaktadır.

Bu tür için bir diğer türetim eki +{IU} ekinin paradigmatik eşleniği olan +{sUz} ekidir. Bu eklerle sıfatlaşan adlar, +{IU} ekinde olduğu gibi İNSANA ÖZGÜ EİLİMLER belirten adlardır.

“Mere dīni yok **akılsuz** kāfir.” (31b/1)

“Oğuzun **ārsuzı** Türmanuñ delüsine beñzer.” (126b/1)

“Uşşı yok **dérneksiz** kāfir.” (31b/1)

“**Devlet-süz** [oğul], şerrinden Allāh şaklasun hānum sizi!” (4a/2-3)

“Haqluya haqqı dege, **haksuza** yüzi qaralığı dege.” (57b/10)

“**Qardaş-suz** Oğuzda tırmazam.” (130b/3)

“Qademi qutsuz gelin dēyince **udsuz** gelin dēsünler.” (133a/3)

Adlardan İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER bildiren sıfatlar türeten ama işlek olmayan iki ek de +{Ik} ve +{cI} ekerlidir. Bu eklerle türetilmiş iki sıfata rastlanmıştır. Bu adlarında İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türüyle alakalı olduğu görünmektedir.

“Adaqlusından **ergenlik** bir kırmızı kaftan geldi.” (46b/7)

“**Yalancı** oğlu Yartacuk eydür.” (48b/6)

Fiillerden türetilmiş İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türüne ait sıfatların yalnızca iki örneğine rastlanmıştır. Bu ekler –{gUn} ve +{sAk} ekleridir.

“Kara tonlu **azğun** dīnlü kâfirlere bir oğul aldurdunısa dēgil maña!” (14b/4)

“Varuñ ol tutsak yigidi çıkaruñ gétürün.” (134b/8)

4.4.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi

DDK’da sıfatlardan türetilen sözcük türleri olarak ad, sıfat ve belirteç türlerine rastlanmıştır.

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türünde ad türeten ek olarak bir tek +{IIK} ekine rastlanmıştır. Bu adların aşağıdaki örneklerde sırasıyla, edat grubu şeklinde belirteç tümleci, belirtisiz nesne, belirtisiz nesne ve yönelme haliyle yer tamlayıcısı olarak kullanıldığı görülmektedir. .

“Mere kavat **muğannaş-lıgıla** er öldürmek nece olur men saña göstereyim, dēdi.” (153a/7)

“Mize mizim **ögsüzlüğümüz** yétmezmi?”

“**Şadılık** étdiler, yēme içme oldı.” (109a/3)

“**Yigitlige** toymadum cānum alma ‘Azrāyil, meded! dēdi” (82a/10)

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türünden +{CA} ekiyle yine İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türüne dahil sıfatların türetildiği görülmektedir.

“ ‘**Ayb-luca** hān kıızı, ere varmaç ‘ayb olur, dēdi.” (59b/3)

“**Çakmaqluca** çoban-ları dünle yügürden.” (25a/4)

“**Gāfillüce** başlar keseyim seniñçün.” (124b/13)

“**Kısrıca** Yenge dērler bir hatun varıdı, ilerü vardı, pay diledi.” (40b/1)

“**Yalıñuzca** oğul görünmez, bağrum yanar.” (70b/5)

Belirteç türetiminin tek bir örneğine rastlanmıştır. O da +{CA} ekiyle yapılmıştır. İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türünden belirteç türetimi uzanımsal bir özellik olarak gözükmektedir. Zira doğrudan şahsı etkileyen bu sıfatların eylemle olan ilişkisi zayıf gözükmektedir.

“Varuban **destür-suzca** Bayındır Hānuñ yağısın başan.” (77a/8-9)

4.4.3. Sözdizimsel Özellikler

4.4.3.1. Eksilti

DDK’da tespit ettiğimiz İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türünde sıfatlardan 10’u eksiltili olarak kullanılmıştır.

Bu kullanımlardan aşağıdaki üçü zaten derin yapıda ad durumunda bulunmaktadır. Dolayısıyla eksiltili kullanımdan çok gerçek işlevleri olan ad türünde kullanıldıklarını söylemek daha doğru olur.

“Çok **cahil-ler** seni gökde arar, yerde ister.” (86a/10)

“**Delü** ne kadar māl istedi?” (45a/6)

“Başı açık, yalın ayak kâfirlerün yanınca **tutsak** geldi.” (25b/13)

Örneklerden dördünde eksiltili kullanılan sıfatlar ad tamlamasının tamlayanı veya tamlananı görevindedir.

“Oğuzun ‘**ārsuzı** Türmanuñ delüsine benzer.” (126b/1)

“Er **cömerdin** er nākesin ozan bilür.” (4b/8)

“Beze **miskin** umudı...devletlü hān meded!” (104b/2)

“Ol **nā-merdlerün** yigirmisi dahı çıka geldi.” (11b/13)

Üç örnekte eksiltiye uğrayan sıfat yönelme durumunda yer tamlayıcısı durumundadır.

“**Hakluya** hakkı dege, haşsuza yüzi qaralığı dege.” (57b/10)

“Hakluya hakkı dege, **haşsuza** yüzi qaralığı dege.” (57b/10)

“Oğuzun ‘arsuzı Türmanuñ **delüsine** beñzer.” (126b/1)

Son örnekte ise eksilti kullanılan sıfat tümcenin nesnesi konumundadır.

“**Aç** görsem çoyurayım senüñ içün” (86a/13)

4.4.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türündeki sıfatların belirteç işlevli kullanımında eylemi niteledikleri yüklemcil kullanıma rastlanmamıştır. Bunun sebebi bu tür sıfatlarla insanlar arasında dolayısıyla özne arasında kopmaz bir bağ olmasından dolayıdır. Aşağıda verdiğimiz örneklerde belirteç işlevli sıfatlar özne ve nesne yönelimlidir.

“El-Ĥāşılı, uzadı bunun ucından çatı encindiler, **āciz** kaldılar.” (110b/8)

“Kara başı buñaldı, **buñlu** oldu.” (107b/2)

“Varayın Kazanı göreyin ne **hällü** gişidür.” (139a/7)

“**Kardaş-suz** Oğuzda çürmazam.” (130b/3)

“İki oğlancuğı **ögsüz** çomağıl.” (85b/4)

“At kulağı **sak** olur.” (134a/4)

“Senüñ oğluñ **kür** çopdı, ercel çopdı.” (11b/3)

“Senüñ oğluñ kür çopdı, **ercel** çopdı.” (11b/3), (12a/6)

Bu sıfatların yüklemcil olarak kullanıldığını söyleyebileceğimiz örnekler sadece isim cümlelerinde vardır. Bunun da sebebi bu cümlelerde sıfatın nitelediği adın cümlenin yüklemi konumunda olmasıdır.

“Mere dīni yok ‘**akılsuz** kâfir.” (31b/1)

“İtümile bir yalağda yundum içen **azgun** kafir!” (22b/1)

“Karıla yağmur yağanda **çakmaklı** çoban.” (22a/3)

“Uşşı yok **derneksiz** kâfir.” (31b/1)

“Karanğu aħşam olanda **kaygulu** çoban.” (22a/3),

“Ol bir **yavuz** cānvardur.” (45b/13)

4.4.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER bildiren sıfatların yüklem olarak kullanıldığı iki örneğe rastlanmıştır.

“Men ‘**ayb**-lumıyam kim maña ‘ayb koşarsın, dedi.” (59b/4)

“Kız eydür: Nêçün **saht**-sın, hānum yigit?” (50b/13)

4.4.3.4. Söz Öbekleri

4.4.3.4.1. İkilemeler

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türündeki sıfatların ikileme halinde kullanıldığı tek bir örneğe rastlanmıştır. Yakın ya da eş anlamlı sözcükle kurulmuş olan bu ikileme nesnenin niteliğini kuvvetlendirme işlevindedir.

“Pes varasın bir **cici bici** Türkman kızını alasin.” (87b/7)

4.4.3.4.2. Sıfat Tamlaması + {IU}

Bu kullanımın özgün örneklerine 6 yerde rastlanmıştır.

“**Boz Ayğurlu** Beyrek çapar yètdi.” (32b/6)

“**Ƙara ƙonlu azğun dīnlü** kâfirlere bir oğul aldurduŋısa dègil maŋa!” (14b/4)

“Ağam **Ƙazan şası dīnlü** Gürcistān ağzında oturursın.” (20b/4)

“**Ƙara dīnlü** kâfire göz karardı.” (68a/5)

“Yaykandugında yağ dökilen **bol ni‘metlü.** Hānum **Ƙazan!**” (57a/2)

“Ulaş oğlı Salur **Ƙazan ƙara kayğulu** vāqı’a gördi.”(23a/11)

4.4.3.4.3. Ayrılma Grubu

Rastlanılan tek örnekte ayrılma grubu özneyi karşılaştırma yoluyla nitelemektedir.

“**Menden deli** menden güçlü er varmıdur ki.” (79b/5)

4.4.3.4.4. Birleşik Fiil

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türünde sıfatlarla kurulmuş birleşik fiil yapısına 4 yerde rastlanmıştır. Burada birleşik eylemin kuruluş biçimi yabancı ad + yardımcı eylem şeklindedir.

“**Ğāfil olma** ƙara başuŋ ƙaldur, yigit.” (98a/5), 135b/8)

“Bunuŋ gibi yigit **hayf ola** ki cānvarlar elinde helāk ola dèdi.” (92a/7)

“Bağdı gördi Beyrek **saht olmış.**” (50b/12)

“Men ‘ayb-lumıyam kim maŋa ‘**ayb ƙoşarsın,** dèdi.” (59b/4)

4.5. YAŞ

YAŞ türü HIZ ile beraber sıfatlarda, çoğu dil için de geçerli olmak üzere en az üyeye sahip anlam türüdür. DDK'da bu türün sıfat sözcük türüne giren 7 üyesine rastlanmıştır. *eski, yeñi, qarı, kıoca, köhne, genç, giçi*.

4.5.1. Anlamsal Özellikler

4.5.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler

DDK'da tespit ettiğimiz YAŞ türüne giren sıfatlarından *eski* hariç hepsi derin yapıda sıfattır. Eski örneğiye derin yapıda sıfat olmakla birlikte yüzey yapıda geçişli ve geçişsiz olarak kullanılan ve durum bildiren bir eylemdir.

Anlam türleri bağlamında baktığımız zaman sadece *ulu* sıfatının uzanımsal olarak DEĞER türünde kullanıldığı gözükmektedir.

“Şol koyunları dahı götürseñ Kıazana **ulu** hayf édeidüñ, dedi.” (21b/8)

“Menüm **ulu** dergāhumda geze, menlik eyleye, dedi.” (80a/13)

“Ul[u] düğünine va'de kıodi.” (50a/11)

Köhne sıfatıysa YAŞ türüne dahil olmak üzere bu niteliği FİZİKSEL ÖZELLİKLER üzerinden yüklenmiş gibi gözükmektedir.

“**Köhne** kıaftanuñuz var ise geyeyin.” (54b/12)

4.5.1.2. Karşıtanlamlılık

Bu türün üye sayısının az olmasına rağmen üyelerin çoğu karşıtanlamlı çifte sahiptir. YAŞ türüne ait sıfatlardan *eski x yeñi, qarı/kıoca x genç, ulu x giçi* sıfatları zıtanlamlılık tarzında örnekler göstermektedir.

“Bir **eski** deve çulı buldı.” (55b/7)

“**Yeñi** yaķa dikdüreyim senüñ için.” (124b/12)

“Ulu **giçi** kalmadı, ol yigide karşı gètdi.” (130b/13)

karı/koca x genç çiftinin durumu ise ilgi çekicidir. Zira bu çiftte yaşlı olmayı gösteren sıfat cinsiyet için işaretlilik gösterirken *genç* sıfatı bu işaretlilikten yoksundur.

“Meger bir **koca** babam bir **karı** anam var.” (83a/6)

“Tıksan tümen **genç** oğuz şöhetine deril[m]işidi.” (63a/12)

4.5.2. Biçimsel Özellikler

Üye sayısı az olduğu için YAŞ türüne ait sıfatların biçimsel özellikleriyle ilgili ayrıntılara DDK’da rastlayamıyoruz.

Sadece türetimsel olarak *karı* sıfatından +{cUk} küçüktme ekiyle türetilmiş *karıcuk* sıfatına rastlıyoruz

“**Karıcuk**, ağ bürceklü anamı bozlatmış-sın.” (118a/5)

4.5.3. Sözdizimsel Özellikler

Yine sözdizimsel özellikler bakımından da YAŞ türüne ait sıfatlar pek fazla örnek göstermemektedir. Sadece *ulu*, *giçi* ve *karıcuk* sıfatlarının eksiltili olarak kullanıldığı örnekler mevcuttur.

“Ağ şakallu babañi **karıcuk** olmuş, anañı bozlatmağıl! (90a/3)

“Ulu **giçi** kalmadı, ol yigide karşı gètdi.” (130b/13)

4.6. DEĞER

DEĞER sıfatları *iyi* ve *kötün*ün çeşitlemeleridir. Her değer sıfatı bu iki temel sıfatın altanlamlı türleri olarak yüceltme veya yerme bildiren, ya da nesnenin durumuna bir değer atayan sıfatlar olarak kullanılırlar.

DDK'da tespit ettiğimiz DEĞER türüne giren 37 niteleme sıfatı vardır. *arı*, *'azīm*, *'azīz*, *bellū*, *cebbār*, *fānī*, *Ġarib*, *gelimlū gēdimlū*, *görekli*, *hoş*, *hūb*, *eyü*, *issüz*, *'izzetlū*, *kādir*, *kaḥḥār*, *koç*, *meşhūr*, *mübārek*, *muḥkem*, *kutlu*, *kutsuz*, *şası*, *settār*, *şom*, *şāh*, *şehbāz*, *şīrīn*, *tatlu*, *toğrı*, *uz*, *yaḥşı*, *yalan*, *yalıñuz*, *yañlış*, *yamān*, *yüce*.

Bu sıfatlardan 17'si yabancı kökenlidir. Yabancı kökenli sıfatların İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türünde olduğu gibi DEĞER türünde de bu kadar kalabalık olmasının sebebi Dede Korkut Kitabı'nın yazıldığı tahmin edilen tarihte Türklerin İslami kültür ortamına iyice yakınlaşması ve dolayısıyla hayatlarının merkez noktalarından biri olan dinin şahıs ve nesnelere karşı olan yaklaşımlarını etkilemesi olarak görüyoruz. Bu durum Allah'ın isimlerinin DEĞER türünde sıfatlar olarak kullanılmasında daha belirgindir.

4.6.1. Anlamsal Özellikler

4.6.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler

DEĞER sıfatları arasından yalnızca *koç* derin yapıda bir hayvan adı olmakla birlikte yüzey yapıda sıfat olarak kullanılmaktadır. Anlam türleri bakımından incelediğimizde de DEĞER sıfatlarının İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER sıfatları gibi temel işlevlerine sadık kaldıkları gözükmektedir. Sadece üç sıfatın DEĞER dışında FİZİKSEL ÖZELLİKLER türünde kullanıldığı gözükmektedir.

“**Arı** şudan ābdest aldılar.” (33b/2)

“Meger Tırabuzan Tekürinüñ bir **'azīm görklü** maḥbub kıızı varıdı.” (88a/11)

“Çaya baksa çalımlu, çalkara kuş erdemli bir güzel **yağşı** yigit oldu.” (37a/5)

4.6.1.2. Karşıtanlamlılık

DDK’da DEĞER türüne giren niteleme sıfatlarının karşıtanlamalı çiftler olarak kullanıldığı iki örneğe rastlanmış tır: *toğrı x yanlış*, *kutlu x kutsuz* çiftleri. Bu sıfat çiftlerinin karşıtanlamalı kullanımları zıtanlamlılık türündedir. Yani birbirlerine göre görecelidirler.

“Varayım oğluma **toğrı** haber vereyim.” (88b/12)

“Ata ana: **Yanlış** haberdür, gétme oğul! dèdiler.” (131b/12)

“**Ƙutlu** olsun devletünüz, dèdi.” (57a/12)

“Ƙademi **Ƙutsuz** gelin dèyince udsuz gelin dèsunler.” (133a/3)

4.6.2. Biçimsel Özellikler

4.6.2.1. Ad veya Eylemden Türeme

Tespit ettiğimiz DEĞER sıfatlarından 6’sı +{IU}/+{sUZ} ekleriyle adlardan türetilmiş sıfatlardır. Bu sıfatların kökündeki adlar da yine DEĞER bildiren adlardır. Bu sıfatlar kökündeki adın bildirdiği değeri bünyesinde taşıma anlamı kazanmıştır.

“Ƙazan **görklü** çemene çadır otağ dikedürdi.” (147a/11)

“Oğul, ocağum **issüz** koma.” (114b/2)

“Ağ şağallu ‘azîz, ‘**izzetlü**, cānum baba..” (83a/10)

“Ƙademi **Ƙutsuz** gelin dèyince udsuz gelin dèsunler.” (133a/3)

“**Ƙutlu** olsun devletünüz, dèdi.” (57a/12)

“**Tatlu** damağ vèrüp şorişduğum.” (85b/7)

İki DEĞER sıfatının ise yakış- ve yanıl- geçişsiz eylemlerinden türetilmiştir.

“Menüm oğlum için **yağşı** armağanlar götürün.” (36b/10)

“Ata ana: **Yağlış** haberdür, gétme oğul! dédiler.” (131b/12)

4.6.2.2. Sıfatlardan Sözcük Türetimi

DEĞER sıfatlarının türetime girdiği iki örneğe rastlanmıştır. Birincisinde *yalıuz* sıfatı +{CA} ekiyle türetime girip yeni bir DEĞER sıfatı oluşturmuştur.

“Ala taşla yeründen şırı geldün [**yalıuzca**] oğulı şırdurduñmı?”

Diğer örnekteyse *yüce* sıfatı +{1} ekiyle geçişsiz bir eylem türetmiştir.

“Argap argap kara taş[lar]uñ yihılmışdı, **yüceldi** ahır.” (60b/4)

4.6.3. Sözdizimsel Özellikler

4.6.3.1. Eksilti

DDK’da DEĞER sıfatlarının eksiltili kullanıldığında ya ad tamlamasının tamlananı şeklindedir yada tek başına tümcenin nesnesi konumundadır.

“Kumaşuñ **arusını**, kızun gökçegini.... hānlar hānı Bayındıra pencik çıkardılar.” (62b/3)

“Göz kaçuban gönül alan anuñ **görklüsi** olur.” (89b/13)

“Ağca yüzlü **görklümi** Aruz oğlı Basat gelüp almadın.” (151/5)

“Bāzırgānın **ulusı** şıtıldı.” (3b/1)

“Daz yerde toğay atmağa **yağşı** dēdi.” (56a/11)

“Hağ size **yamān** gētürmesün!” (4a/13)

4.6.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım

DEĞER türü sıfatların eylem kökenli yüklemeleri nitelediği 4 örneğe rastlanmıştır. Bu örneklerde sıfatlar tam anlamıyla eylemi niteleyen yüklem yönelimli belirteçtirler.

“Selcen Hatun bu yeri **görklü** gördi.” (97b/4)

“Uruz **hüb** şoyladı, şeker yedi.” (65a/2)

“Yigide yenile vürüridük, hâırları **hoş** olurıdı.” (120a1)

“Ol **yaşşı** bilür, zîrâ ol dikübdür yene ol tanır.” (49a/1)

İki örnekteyse sıfatların nitelediği ad yüklemcil işlevde olduğu için, DEĞER sıfatları da belirteç işlevinde kullanılmıştır.

“Oğul, ocağum **issüz** koma.” (114b/2)

Gelimlü gëdimlü dünya.” (34b/12)

4.6.3.3. Yüklem İşlevli Kullanım

DEĞER sıfatlarının yüklem işlevli kullanımının en belirgin örneği yakın anlamlı sıfatlar olan *görkli*, *yaşşı* sıfatlarıdır. *görkli* sıfatı eserin mukaddime bölümünde *yaşşı* sıfatı da Kazılık Koca oğlu Yigenek Boyu'nda ard arda tümcelerde yüklemcil işlevde kullanılarak metin için de tekrar yoluyla bağdaşıklığı sağlama fonksiyonu kazanmıştır.

Mukaddime bölümünden örnekler;

... “Ağız açup öger olsam, üstümüzde Tanrı **görkli**.” (4b/12)

“Tanrı döstü, din serveri Muhammed **görkli**.” (4b/13)

“Muhammedün sağ yanında namâz kılan Ebü Bekir Şiddîk **görkli**.” (4b/13)

“Ahır şıpara başıdur ‘amme **görkli**’ (5a/1)

“Hecetinleyin düz okınsa yâsin **görkli**.” (5a/2)

“Kılıç çaldı din açdı Şâh/ı Merdan ‘Ali **görkli**.” (5a/3)

“Hasan/ile hüseyin iki kardaş bile **görkli**.” (5a/5)

“Yazılıp düzilüp gökden indi Tañrı ‘ilmi Qur’an **görkli** (5a/6)....

Kazılık Koca oğlu Yigenek Boyu’ndan örnekler;

“Segirddüğünde sürçmese yügrük **yaşşı**.” (106a/6)

“Geldüğünde dāyim tursa devlet **yaşşı**.” (106a/6)

“Bildüğün unıtmasa ‘akıl **yaşşı**.” (106a/7)

“Karīmden dönmese kaçmasa erlik **yaşşı**.” (106a/8)

Yüklem işlevli kullanımın bir diğer örneği ise yalın halde ve bildirme ekiyle kullanılan *hoş* sıfatına dairdir.

“Beyrek eydür: **hoş**, imdi atlanuñ.” (41b/1)

“Dirliğün yer altındamı **hoşdur**, yoḥsa yer yüzindemi **hoşdur**.” (139a/10)

4.6.3.4. Söz Öbekleri

4.6.3.4.1. İkilemeler

Değer sıfatlarının ikileme şeklinde kullanıldığı iki örneğe rastlanmıştır. Bunlardan birincisinde gelimli sıfatı zıtanlamlı çiftiyle beraber süreklilik fonksiyonunda kullanılmıştır.

“**Gelimlü gédimlü** dünya.” (34b/12)

Şehbâz sıfatının tekrarıyla kurulan ikinci örnekteyse ikileme DEĞER sıfatının anlamını kuvvetlendirmek için kullanılmıştır.

“Şehbâz şehbâz atlar, karıyubdur, kulun vermez.” (31b/3)

4.6.3.4.2. İsnat Grubu

DEĞER sıfatının isnat grubu kurduğu tek örnekte kurulan isnat grubu İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER belirten bir sıfat öbeği oluşturmuştur.

“Adı görklü Muhammedi yâd götürdi.” (68a/4)

4.6.3.4.3. Sıfat Tamlaması +{IU}

Sıfat tamlaması +{IU} şeklinde kurulan örneklerde DEĞER sıfatı sıfat tamlamasının niteleyeni konumundadır ve bu öbeklerle ilk iki örnekte İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER tünüe üçüncü örnekteyse FİZİKSEL ÖZELLİKLER türüne dair sıfat öbekleri oluşturulmuştur.

“Tavla tavla çekilende şehbâz atlu... Hânum Kazan!” (57a/1)

“Sası dīnlü kâfir başın kesdüreyim senüñ [i]çün.” (66b/8)

“Kayın talı belügümden şom altunlu menüm oğum.” (105b/12)

4.6.3.4.4. Ayrılma grubu

DEĞER sıfatlarıyla kurulan ayrılma gruplarındaysa söz öbeğinin karşılaştırma işlevinde kullanıldığı görülmektedir.

“Aydan arı, günden görkli kız kardeşüñ Bānı Çiçeği Bamsı Beyrege dilemeğe gelmişem.” (43b/11)

“..umarumdan yahşı umar olaydı! dēr.” (6a/4)??

“Yücelerden yücesin kimse bilmez nècesin.” (82b/5-6)

“Aydan arı, günden görkli kız kardaşuñ Bānı Çiçeği Bamsı Beyrege dilemeğe gelmişem.” (43b/11)

4.6.3.4.5. Birleşik Eylem

Yabancı kökenli *hoş* ve *mübārek* sıfatlarına eklenen yardımcı eylemlerle durum bildiren birleşik eylemler oluşturulmuştur.

“Yigide yeñile vëürüdük, hâırları **hoş** olurıdı.” (120a1)

“Hak te‘ālāya Dumruluñ sözi **hoş** gelmedi.” (80a/11)

“İçerü şöbete girdi, destür diledi. Begler **hoş** kaluñ dëdi.” (130b/5)

“Ġazā **mübārek** oldı.” (78b/7)

4.7.HIZ

HIZ sıfatları nesnelere hareketini hareketi belirten eylem üzerinden değil nesnenin kendisi üzerinden niteleyen sıfatlardır. HIZ türü DDK’da en az örneğine rastlanan türdür. 4 örneğine rastlanmıştır. *yügrük, külük, çevük, yorga*

4.7.1. Anlamsal Özellikler

4.7.1.1. Derin Yapıya ve Yüzey Yapıya Dair Özellikler

DDK’da tespit ettiğimiz HIZ türünde sıfatların hepsi derin yapıda sıfattır. Bunların uzanımsal olarak belirteç görevinde kullanılmaktan başka ad veya belirteç türüyle bir alakaları yoktur.

4.7.2. Biçimsel Özellikler

Zaten çok az sayıda olan HIZ sıfatlarının bizim tespit ettiğimiz örnekleri herhangi bir biçimsel özellik yansıtmamaktadır.

4.7.3. Sözdizimsel Özellikler

4.7.3.1. Eksilti

HIZ sıfatlarının eksiltili olarak kullanıldığı tek örnek *yügrük* sıfatıdır. İki örneğine rastladığımız bu sıfatın birinci örneğinde adlaşmış sıfat yan cümlelerin öznesi durumundadır. İkinci örnekteyse adlaşmış sıfat isim cümlesinin yüklemi durumundadır.

“**Yügrük** olsa yarışsam, güçlü olsa güreşsem.” (90b/9)

“Bu yigidün sözi **yügrük**.” (91b/9)

4.7.3.2. Belirteç İşlevli Kullanım

HIZ sıfatlarından üçünün dağılımsal olarak belirteç işlevinde kullanıldığına rastlanmıştır. Sıfatların bu kullanımı hız kavramının hareketle olan ilişkisine de bağlı olarak doğrudan eyleme yükleme yönelik belirteç şeklindedir.

“At ayağı **külük**, ozan dili **çevük** olur.” (16b/6)

Yügrük olan atların tavlāsından o zālīm seçdüri.” (113a/13)

4.7.3.3. Yükleme İşlevli Kullanım

HIZ sıfatının yükleme olarak kullanıldığı tek bir örneğe rastlanmıştır.

“Bu yigidün sözi **yügrük**.” (91b/9)

4.7.3.4. Söz Öbekleri

4.7.3.4.1. Ayrılma Grubu

HIZ türü sıfatların kurduğu söz öbeklerinin de yine tek bir örneğine rastlanmıştır. Burada ayrılma grubu karşılaştırma işlevinde kullanılmıştır.

“Ölülerünüzde andan **yorğa** yoktur.” (139b/2)

5. BÖLÜM: SONUÇ

Tezimizden elde ettiğimiz veilerden çıkan sonuçları özetlemek gerekirse; Eski Anadolu Türkçesi'nde Dede Korkut Kitabı örneği üzerinden baktığımızda varlıkların ve kavramların niteliklerini karşılamak için kullanılan gönderimi özellik kavramlarına dair olan sıfat türünün var olduğu kaçınılmazdır. Ancak bunun yanında adların da ya yalın halde ya da çeşitli türetimsel veya sözdizimsel süreçlerden geçerek ve niteleme işlevi kazanarak yüzey yapıda sıfat işlevinde kullanılabildikleri gözükmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda tespit ettiğimiz niteleme sıfatları DİXON'un (2005) sıfatlar için tespit ettiği on anlam türünden yedisiyle denklik göstermektedir. Bu anlam türleri: BOYUT, FİZİKSEL ÖZELLİKLER, RENK, İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER, YAŞ, DEĞER, HIZ türleridir. Bu anlam türleri dışında Dixon'un sıfatlarla ilişkilendirdiği ZORLUK, İSTEM, BENZERLİK anlam türleri tümce içinde edat gruplarıyla kurulan yapılarla, zarf fiillerle veya ad türünden diğer sözcüklerle karşılanmıştır.

Anlam türlerine göre sıfatların özelliklerine baktığımızda BOYUT türüne giren sıfatlardan derin yapıda ad olanların ikileme yapısında sıfat görevinde kullanılması normalsal bir özelliktir. Zira bu türden adların hepsi için geçerlidir. Bunun yanında anlam türü değişimi tek bir örnekte gözüktüğü için uzanımsaldır. BOYUT türündeki sıfatların karşıtanlamlılık görünümüleri zıtanlamlı çiftler şeklindedir. Türün sadece en yaygın üyeleri eksiltili yapılarda kullanılmıştır. Belirteç işlevli yapıların kullanımı nadir olarak gözükürken yüklem işlevli kullanıma

hiç rastlanılmamıştır. Boyut sıfatlarıyla kurulan sözcük öbeklerindeyse sadece isnat grubu ve sıfat tamlaması +{lu} eki yapısına rastlanmıştır.

FİZİKSEL ÖZELLİKLER türün giren sıfatlardan yalnızca ikisi derin yapıda addır. Bu tür sıfatlardan yan anlam yada mecaz anlama sahip olan üyelerin uzanımsal olarak DEĞER türünde işlev kazanabildikleri gözükmektedir. Türün üyelerinden +{IU}/+{sUZ} ekiyle çekimlenmiş olanlar bütünleyici karşıtanlamalı çiftler oluştururken türün DEĞER işlevinde kullanılan üyeleri zıtanlamalı çiftler oluşturmaktadır. Türün üyeleri arasında türetime girenlerin sayısı oldukça azdır. Bu türetimlerde çoğunlukla +{CA} +{IU} ekleriyle ve bazı örneklerde +{CAK}, +{GU} ekleriyle yapılmıştır. Türün yalnızca dokunma duyusuyla hissedilme özelliğine sahip olan üyeleri belirteç işlevli kullanım özelliğine sahiptir. Benzer şekilde dokunma duyusuyla hissedilme özelliğine ve bünyesinde barındırma özelliğine sahip olan üyeler yüklem işlevinde kullanılmıştır. Bu türe giren sıfatlardan bazılarının ikilemeler yoluyla niteliğin ölçüsünü kuvvetlendirme işlevi kazandığı görülür. FİZİKSEL ÖZELLİKLER türündeki sıfatlardan kurulan isnat grupları ve sıfat tamlaması + {IU} yapısıyla yine FİZİKSEL ÖZELLİKLER belirten sıfat gruplarının kurulduğu, ayrılma gruplarıylaysa karşılaştırma belirten söz öbeklerinin yapıldığı gözlenmiştir.

RENK sıfatları arasından derin yapıda ad olan tek örnek *göktür*. Bunun haricinde kalan örneklerin hepsi derin yapıda sıfattır. Ayrıca hemen hemen bütün RENK sıfatlarının DEĞER işlevinde kullanılabildiği gözükmektedir. Bu sebeple DEĞER işlevinde kullanılmanın RENK türü sıfatlar için en azından DDK kesitinde normal olduğu gözükmektedir. RENK sıfatlarının renk simgeciliği çerçevesinde kullanımlarında zıtanlamalı çiftler oluşturduğu gözükmektedir. Renk sıfatlarından ad türetiminin tek örneği bulunurken +{CA} ekiyle türetime girmek RENK türü için normalsıdır. +{Aç} ve +{çAk} ekleriyle türetime girme ise bir tek *boz* ve *gök* renklerinde gözüktüğü için uzanımsal bir özellik olarak gözükmektedir. DDK

örneğinde eylem türeten tek sıfat türü de RENK sıfatlarıdır. Eserde +{Aç} ve +{çAk} ekleriyle türetilen geçişli ve geçişsiz eylem örneklerine rastlanmıştır. Tür içinde az rastlanan eksiltili kullanım özellikle renk simgeçiliğinin temel renkleri olan ak x kara çiftinde gözükmeştir. RENK türünün belirteç işlevli kullanımını DDK'da sadece iki örnekte tespit edilebilmiştir. Yükleme işlevli kullanım da yine tek bir üye de gözükmeştir. RENK türü sıfatların ikilemeler şeklinde renk niteliğinin kuvvetlendirmek için kullanıldığı gözükmeştir. Renk sıfatlarıyla kurulan isnat grupları ve sıfat tamlaması + {IU} yapılarıysa FİZİKSEL ÖZELLİKLER türünde sıfat öbekleri oluşturmuştur.

İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türüne giren sıfatlar DEĞER sıfatlarıyla birlikte en çok alıntı sıfata sahip olan türdür. Bu sıfatlardan 8'i derin yapıda ad özelliği göstermeştir. 5 örnekteyse DEĞER türünde sıfatlarla nöbetleşme gözükmeştir. Türün türetimsel özelliklerine baktığımızda ad türetiminin +{IİK}, sıfat ve belirteç türetiminin ise +{CA} ekiyle yapıldığı görölür. Bu sıfatların eksiltili olarak kullanımına on örnekte rastlanılmıştır. Belirteç işlevli kullanımdaysa belirteçin yönü özneye ve nesneye yöneliktir. Yükleme işlevli kullanıma çok az rastlanılmakla birlikte İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türü DEĞER türüyle birlikte birleşik eylem türeten tek anlam türüdür. İkileme kurma bu tür için uzanımsal gözükmeştir. Zira tek örnekte rastlanılmıştır. İsnat grubuna ve sıfat tamlaması + {IU} yapısına hiç rastlanılmamakla birlikte ayrılma grubunun karşılaştırma işleviyle kullanıldığı bir örnek mevcuttur.

Az üyeye sahip YAŞ türünden bir tek *eski* örneği derin yapıda sıfat yüzey yapıda eylem olma özelliği göstermeştir. Diğer örneklerin hepsi derin yapıda sıfattır. Farklı anlam türlerinde kullanılma uzanımı ise bir tek *ulu* öneğinde gözlemlenmiştir. Karşıtanlamlılık bakımından YAŞ sıfatları zıtanlamalı çiftler oluşturmaktadır. Biçimsel olarak tek bir örnekte ad türetimine girmiş olan YAŞ sıfatları sözdizimsel olarak da eksiltili kullanım örneği göstermeştir.

DEĞER türü sıfatlar yine islamiyetin etkisiyle alıntı sıfatlar bakımından zengin bir türdür. Bu türün üyelerinden sadece *koç* derin yapıda ad olmakla birlikte üç örnekte de DEĞER türünde kullanım uzanımı gözükmektedir. DEĞER sıfatlarının DDK'da karşıtanlamalı kullanımları zıtanlamalı çiftler şeklindedir. Türetimsel olarak çok fazla örnek vermeyen DEĞER sıfatları yalnızca bir örnekte +{CA} ekiyle sıfat, bir örnekte de +{I} ekiyle geçişsiz eylem türetmiştir. 6 örnekte eksilteli kullanıma rastlanmıştır. DEĞER sıfatlarının belirteç işlevli kullanımları ise her zaman yüklem yönelimlidir. DEĞER sıfatlarının yüklem işlevli kullanımına özellikle *görkli* ve *yahşı* örneklerinde rastlanmıştır. Bu iki örneğin ard arda tümcelerde yüklem işlevinde kullanılmaları metinde bağdaşıklığı sağlamanın yollarından biridir. DEĞER türünde ikileme ve isnat gruplarının tek bir örneğine rastlanırken sıfat tamlaması + {IU} yapısı üç örnekte İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER belirten sıfat öbekleri oluşturmuştur. Ayrılma grubuysa DEĞER türünde en çok örneği olan söz öbeğidir. Ayrıca DEĞER türü İNSANA ÖZGÜ EĞİLİMLER türüyle birlikte birleşik eylemlerin rastlandığı tek türdür.

HIZ türü yine üye sayısı az olan anlam türlerindedir. Tespit edilen üç örnek de derin yapıda sıfattır. Bu türün karşıtanlamalı kullanımlarına rastlanmamıştır. HIZ sıfatlarının türetime girdiği herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Örnekleri arasından yalnızca *yügrük* eksilteli olarak kullanılmıştır. Belirteç işlevli kullanımlardaysa HIZ türünün eylemle olan doğrudan ilişkisi nedeniyle belirteçler yüklem yönelimlidir. Türün söz öbeği içerisinde kullanımına bir tek ayrılma grubunda rastlanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Atabay, N. , Özel, S. , Kutluk, (2003). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Aliyarlı, S. (2002). Dede Korkut Kitabı ve Türk Tarih Öncesi. *Türkler Ansiklopedisi*, 3, 801-805, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başkan, Ö. (2003). *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual.
- Bilgegil, K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Konya: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Boeschoten, H., Tezcan, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Crystal, D. (1992). *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- De Saussure F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Dixon, R.M.W. (1982). Where Have All The Adjectives Gone?. *Janua Linguarum. Series Major: 107*.
- Dixon, R.M.W. (2010). *A Semantic Approach to English Grammar*. New York: Oxford University Press.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A.B. (1988). Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Kağan Destanı Arasındaki Münasebetler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, [1994] 1988, 69-89.
- Ergin, M. (2006). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ergin, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkman-Akerson, F., Özdil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme: Sifat İşlevli Yan Tümceler*. İstanbul: Simurg Yayınları
- Gencan, T.N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Göknel, Y. (1974). *Türkçe Dilbilgisi*. İzmir: Esen Kitap ve Kırtasiye Evi.
- Göksel, A. , Kerslake, C .(2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, V.D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- İmer, Kamile. , Kocaman, A. , Özsoy, A.S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Martinet A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim* (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özsoy, B.S. (2006). *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Trask, R.L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London: Routledge
- Trask, R.L. (1999). *Key Concepts in Language and Linguistics*. London: Routledge
- Uzun, N.E. (1998). *Dilbilgisinin Temel Kavramları (Türkçe Üzerine Tartışmalar)*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi No:39
- Yılmaz, E. (2004). *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları (Örnekli Niteleme Sıfatları Dizini)*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü (Türkçe Thesaurus)*. İstanbul: Sartonet
- Yüksel, F. (2004). *Türkçede Anlam Türlerine Göre Sıfatlar ve Biçim-Sözdizimsel Özellikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Zahidoğlu, V. (1999). "Kitab-ı Dede Korkut'un Vatikan Nüshası Çok Kötü bir Nüshadır mı?". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 13, 153-168.

EKLER

EK-1: Dede Korkut Kitabı'ndaki Niteleme Sıfatlarının Anlam Türleri ve Niteledikleri Adlara Göre Eserde Dağılımı

Tablo 1. BOYUT Sıfatlarının Anlam Türlerine ve Nitelediği Adlara Göre Eserde Dağılımı

Niteleme Sıfatı	Nitelediği Adlar	DDK'da Kullanıldığı Yerler
alay	Oğuz erenleri	(144b/11)

alçaq	yir, hova	(5a/8), (49b/5)
arğap	tağlar	(60b/4)
aruq	toklı, oğlan	(26a/9), (30b/2), (46a/1), (46a/8), (46a/9), (120b/13), (125b/9)
bol	leşker, çoban, akça , hazine, ni' metlü	(14b/6),(22a/4),(22a/7),(30b/10), (26a/2), (71a/12), (57a/2)
böyük	depe, şu, ağac, humre, Dönme, harāmī er	(23a/5), (29b/9), (53a/3), (63a/13), (82a/6), (11a/1), (145b/4)
burçaq	ter	(56a/8)
büldür	göz yaşı	(29a/4), (58b/5), (47b/6) (53a/6-7)
çağnam	su	(24b/3)
düm	pusarık, yürek	(23b/1), (69b/11), (72a/2)
gəñ	etek, göğüs, yaqa, yer, yazı	(43b/10), (66b/6), (68a/1), (81b/2), (135a/8)
ince	kız, bel, Borla Hātūn, baldır, kettān bezi, ton	(15a/3) , (16a/13), (21a/8), (21b/3), (22a/9), (25b/11), (27b/7),(29b/3),(30b/11),(31a/6) (41b/13), (29a/5), (33a/1), (91b/11), (101b/7)
ķaba	tağ, ağac, köpek, ökçe, diz, şarıq, qarın, çomaq, ümge	(12a/2), (14a/5), (67b/8) (12b/8), (19b/4), (35a/1), (54a/11), (60b/5), (63a/3), (76b/5), (79a/5), (27a/7), (118a/1), (25a/4), (28b/8) (35b/11), (47b/4), (50b/3) (66b/6), (66b/11), (96a/10)
ķalabalıq	kāfir	(39b/8)
ķalın	Oğuz begleri, kaftanlıq, geyik	(32b/9), (35b/10), (36b/6), (42b/11), (43a/1), (48a/11), (49a/8), (49b/8), (55b/3), (61b/4), (62a/1), (62a/2), (64b/5),

		(71b/13), (77b/1), (88b/1), (120b/9)
kaçar	deve, beserek	(21a/6), (21b/3), (53b/2) (22a/6), (26a/1), (31a/9), (31a/2), (61a/3), (83b/10-11) (63b/6), (53b/12), (89a/8)
semüz	ķoyun, geyik, et	(26a/9), (30b/2), (40b/10), (46a/1), (46a/7), (46a/9), (70a/5), (120b/13)
şar	ķarın, ķoltuę, yer,	(28a/9), (84a/13), (43b/10) (81b/2), (103b/8), (111a/8) (135a/8)
şaşkun	su	(54a/5-6)
şavla	at	(21a/6), (21b/1), (22a/5), (53b/1), (53b/10) (26a/1), (31a/9-10), (31a/1), (83b/9), (30a/4), (45b/5), (56b/13-57a/1)
uzun	at, boy, baldır, bışar	(10b/13)(18a/3), (18b/6), (25b/11), (27b/5-6), (29a/5), (31a/7), (58a/4), (78b/1), (33a/1), (49b/7), (10b/13), (18a/3), (18b/6), (25b/11), (109a/13)
uzunça	tenef	(5b/2)
vāfir	şarçlık	(120b/4)

Tablo 2. FİZİKSEL ÖZELLİKLER Sıfatlarının Anlam Türlerine ve Nitelediği Adlara Göre Eserde Dağılımı

Niteleme Sıfatı	Nitelediği Adlar	DDK'da Kullanıldığı Yerler
acı	ot, şu, ayran, řırnaķ, şoğan, dil	(4a/7), (4a/8), (25a/10), (33a/5), (76b/13), (56a/6), (81a/2), (47b/7), (49a/4),

		(84a/10), (74a/5), (75a/13), (130a/11)
açuk	baş, meydan, cömerd, oğur	(25b/13), (65a/13), (51b/6), (86b/11), (90b/4)
ağır	er, yük, hazîne, sancak, konukluk, düğün, gün, şîven, bukağı, dîvân, taş	(4b/5), (4b/6), (14b/6), (22a/7), (30b/10), (39b/5), (42b/13), (46b/4), (49b/2), (71a/12), (71b/4), (74a/5), (75a/12), (75a/3), (96a/9), (118b/1),
akındılu	su	(113b/8)
alan	yer, şabâh	(49b/5), (57a/7), (60a/6)
alımlu	Bayındır Hânun	(121b/3)
alar	şabâh, tañ	(56b/12), (74b/12)
altunlu	kettân bezi, günlüg	(91b/11), (102a/13), (112b/2)
asmânlı	gök	(75b/6)
aydın	göz	(70b/2), (74b/12), (137a/13)
bağlu	boyn, el	(69a/6), (74a/2), (75a/9)
başlu	keçü, çevgen, ev	(22b/1), (22b/5), (11a/3), (73b/9), (18a/10), (18b/12)
başsuz	ağaç	(30a/1)
bek	egin	(66b/9), (124b/11)
bellü	kız	(16a/13), (76a/8), (21a/8), (25b/11), (21b/3), (22a/9), (30b/12), (31a/6), (27b/7)
berk	ağıl	(25a/2), (116a/4), (117a/11), (122b/2), (126a/5), (138b/10),
berli	gürz	(34a/9), (37a/2)
burma	boynız	(55b/1)
bürçeklü	ana	(35a/6), (19b/7), (63a/4), (16a/4), (47b/6), (49b/11), (73b/8)
cıdalı	yigit	(129a/13)
çetirli	otak	(57b/1)
çıplak	oğlan	(125b/12)
çönge	göz	(81a/1), (81a/3), (125b/12)

daz	yer	(56a/10)
demürli	kaşır	(98a/1)
demrensüz	oğ	(102a/4)
duvağlı	gelin	(128b/1)
egri	baş, yol	(22b/4), (140a/3), (144b/7)
gölgelice	ağac	(19b/3), (35a/1), (54a/11), (63a/2), (76b/5), (79a/5)
gözel	tağ, yigit	(12a/2), (14a/5), (67b/8), (12b/8) (37a/5)
gözlü	kız , gelin , yigit, bebek, begler	(73b/11), (31b/7), (51a/3), (73b/11), (64a/8), (18a/12), (18b/11), (63b/2), (65a/9), (67b/7), (118a/7), (121b/12),
güclü	er, bêl	(74b/11), (113B/8), (79b/5), (90b/9)
gürbüz	er	(87a/7)
ğarāb	memleket	(124b/3)
heybetlü	koça	(80b/8), (81a/1)
ışıklı	alplar	(105a/10)
kanatlı	‘Azrāyil	(80a/4), (81a/7), (81a11), (83a/12), (84a/5)
kanlı	kuyruk, ırmak, su, bıyığ, Koça, kaşır	(25a/3), (31b/2-3), (74b/2-3), (39b/7-8), (60b/5), (33a/5), (111a/13), (87a/6), (87b/2)
karāņu	karāņu, dün	(22a/2), (24b/12), (25b/5), (70a/7), (117b/7), (80b/7)
karlı	tağlar	(31b/2), (34b/13), (39b/6)
kařđa	tepel	(20b/7)
katı	yay, kaşab, firāk, sağt, yer	(38a/10), (17b/4), (37a/1), (26b/2), (56b/4), (9a/10), (9a/1), (11b/10), (53a/6), (68a/3), (96a/9), (103b/1), (110b/8), (119b/10), (123a/9), (123b/10)
kıyma	et	(28a/1-2), (28a/13)
kınalı	barmağ, kızcığazlar	(63b/2), (118b/9)
kınlı	kılıç	(117a/2)

ķımsuz	kılıç	(117a/2), (117a/5)
ķunt	bilek, ışık	(55a/7), (66b/11)
ķuru	çay	(14a/10), (71a/1), (56a/3), (60b/6), (79b/2), (131a/12)
ķuyruķsız	köpek	(44b/10), (45a/12), (45b/7)
ķulaķsız	köpek	(44b/10), (45a/12), (45b/7)
ķüpelı	ķulaķ	(77b/5)
niķāblu	yüz	(41a/1)
niġārlı	barmaķlar	(63b/3)
ōtkün	oġ	(94a/4)
pürelü	yēr	(46a/2)
şakallu	torġay, ķoca, baba, yigit,	(12b/5), (11b/5), (18b/2), (19a/1), (42a/12), (42b/7), (18b/3), (19b/8), (35a/5), (63a/3), (75a/6), (42a/8), (49b/10), (32a/8), (81a/5)
şakar	ķoç	(115b/9)
şalkum	taş yēlleri, üzüm	(12b/4)
Şarp	ķaya	(17a/8)
şay	cıda	(129a/13)
şımuķ	oġlan	(125b/10)
şovuk	şu, bınar	(53a/13), (53b/9), (61a/1), (59b/2), (83b/8)
şapķalu	Teküre	(91b/1)
tolu	ķan	(107b/1)
tonlı	dērvış, kāfir, Selcan Ĥatun, Mamaķ	(14a/11), (71a/2), (14b/4), (65b/4), (90b/12), (101b/7), (111a/12)
tozlu	yay	(37a/1), (56b/4), (38a/10)
tozluca	yay	(17b/3), (26b/6)
tülü	ķuş	(57a/4)
yahn	ayak, kılıç	(25b/13), (46a/3), (86b/1), (95a/4), (129a/8)

yumrı	şadum, başı	(139a/3), (140b/8)
yapağulu	çemen, Őoca	(3b/8), (112a/5)
yaralu	geyük	(122a/9)
yaruğ	şarın	(107a/4)
yelecli	oğ	(33b/11), (94a/4)
yeyni	er	(4b/5)
yüklü	ķısradı	(107b/9)
yüğlü	Őoca	(112a/4)
yüzlü	gelin, ana, yenge, görkli, kız	(18a/12), (18b/11) , (75a/8), (118a/6), (121b/7), (151b/4), (151/5)

Tablo 3. RENK Sıfatlarının Anlam Türlerine ve Nitelediği Adlara Göre Eserde Dağılımı

Niteleme Sıfatı	Nitelediği Adlar	DDK'da Kullanıldığı Yerler
ağ	meydan, saçal, toz, bürçek, el, et, yüz, tırnak, at, koyun, alın, kaftan, otağ, orman, kavağ, bileg, boyun, çadır, yelek, ışık, hişâr, aqça, şunqur kuşu, sancağ	(10a/6), (66b/4), (11b/5), (10a/6), (66b/4), (11b/5), (18b/2), (19a/1), (32a/8), (42a/12), (42b/7), (18b/3), (19b/8), (35a/5), (63a/3), (42a/8), (49b/10), (81a/5), (50a/5), (17b/3), (26b/2), (37a/1), (38a/10), (56b/4), (16a/4), (19b/7), (35a/6), (49b/11), (47b/6), (63a/4), (50a/5), (83a/10), (16b/12), (17a/1), (17a/10), (69a/3), (70a/10), 73a/13), (47b/11), (17a/2), (28a/2), (28a/13), (28b/8), (71b/3), (47b/7), (49a/4), (84a/10), (18a/12), (18b/11), (19b/5), (32a/13), (35a/3), (20b/9), (23b/1), (24a/7), (25b/7), (35a/13), (56b/12), (62b/6), (24b/6), (33b/2), (62a/3), (121b/3), (35a/7), (79a/10), (43b/5), (68a/4), (46b/10), (47b/12), (48a/10), (49a/8), (50a/6), (52b/13), (54b/5), (72a/2), (62b/6), (54b/6), (57a/7), (57a/8), (59b/5), (65b/1), (73a/13), (81a/5), (81a/6), (91a/6), (94a/4), (105a/10), (119b/1), (142a/1), (142a/2), (142a/10), (142a/12), (145a/12)
ağca	ten, koyun, qarlar, qala, koca, gögüs, sazlar, yüz, yarjal,	(14a/9), (25a/1), (29a/12), (71b/9), (54a/1), (61a/4), (83b/12), (59a/13), (78b/8), (83a/13), (84a/6) (94a/1), (118a/6), (121b/7), (142a/11), (151b/4), (151/5),

al	şerâb, yañağ, duvağ, kıanat,	(12a/4), (82a/8), (29a/6), (47b/8), (48a/2), (49a/5), (48a/3), (49a/5), (80a/4), (81a/7), (81a/11), (83a/12),), (84a/5), (101a/5), (128b/1)
ala	iv, şayvan, tağ, göz, gönder, ipek, leşker, kıol, baş, evren, kıalkıan, yılan, çadır, köpek, kıaz, gerdek, kıyıma, tañ, yorğın, oğ, bargâh, ördek	(5b/1), (7a/2), (35b/1), (37b/2), (38b/11), (63a/11), (14b/1), (20b/13), (18a/12), (18b/11), (65a/9), (67b/7), (72a/1), (118a/7), (19b/7), (32a/3), (35a/5), (20a/4), (20b/13), (21b/13), (22b/6), (22b/1), (33b/9-10), (66b/5), (68b/11), (86a/1), (91a/6), (94a/5), (95b/8), (96b/11), (98a/6), (99a/9), (101a/4), (121b/12), (123a/10), (142a/12), (150a/10)
alaca	at, kıalkıan, gerdeg, ordu, yund	(21a/3), (124a/6), (22b/1), (26a/13), (32b/4), (50a/13), (77a/13), (47a/6), (49a/78), (142a/10)
alca	kan	(13b/1), (34a/5), (78a/10), (14b/8), (71a/13), (15b/3)
boz	at, ayğır,	(15a/11), (16a/11), (19b/5), (32a/13), (35a/3), (79a/7), (20b/11), (40a/1), (37a/1), (51b/4), (24b/13), (32b/6), (77b/1), (60a/7)
bozac	torğay	(12b/5)
gök	bedevi, çayır, şayvan, polad, çemene, alañ	(20b/8), (40a/4), (56b/13), (76b/1), (102a/11), (151b/12), (153b/5)
gökçe	çemen, tağ, deniz	(3b/8), (65a/6), (129b/2)
gökçek	kız,	(81a/4), (108a/8)
kara	tağ, eşek, polad, yer, év, otag, bağır, kıyıma, yeli, ton, baş, ölüm, göz, saç, deve, kıaygu, pusarık, bulut, kıan, mudbağ, köpek, kıavurma, deniz, hindü, dère, boğa, taş, Tekür, dèrvend, toñuz, şağac, dñn, göz, tırnak, şiven, bıyığ, sallkıum, şapka, kıaplan, kıaz	(3b/2), (19b/3), (35a/1), (60b/4), (63a/2), (79a/4), (95a/11), (114a/9), (31b/2), (60b/13), (39b/6), (54a/4), (71a/7); (43b/8), (70b/1), (76b/5), (3b/6), (3b/10), (17b/3), (19b/6), (26b/1), (33b/10), (66b/7), (67a/10), (68a/9), (79a/8), (81b/4), (20a/3), (34a/13), (63a/10), (28b/9), (72a/2), (4a/7), (7a/8-9), (54b/6), (13b/11), (24a/12), (72a/6), (53a/11), (13b/12), (24a/11), (55a/3), (55a/5), (69b/11), (15b/4), (14a/4), (14a/11), (14b/4), (71a/2), (65b/4), (47b/12), (14b/10), (15b/7), (15b/13), (24b/8), (25a/5), (25b/7), (26a/11), (25a/12), (37b/11), (37b/11), (49b/13), (53b/5), (54a/9), (61a/6), (64a/4), (64a/9), (66a/3), (67a/3), (72a/3), (82a/1), (34a/4), (67a/13), (19a/13), (20a/6), (31b/6), (51a/3), (64a/8), (63b/2), (23b/4), (29a/7), (55a/6), (21a/9), (23b/3), (25b/10), (21b/11), (23a/11), (23a/12), (23b/1), (23b/7), (23b/9), (24a/10), (83b/12), (28a/1-2), (28b/1), (28b/13), (23b/7), (31b/13), (32a/10), (34a/1), (34a/8), (50a/3), (55b/10), (63b/8), (77a/2), (23b/7), (32a/10), (35b/5), (78a/7),

		(29b/10), (30a/3), (31b/10), (31b/10), (76b/12), (76b/12), (34a/6), (37a/11), (37b/8), (48a/2), (48a/11), (49a/8), (50a/6), (54b/6), (48b/11), (52a/3), (54b/7), (68a/5), (70a/4), (71b/12), (70a/11), (71b/3), (72a/12), (72b/13), (76b/13), (78b/1), (81a/5), (82a/7), (91b/1), (92a/2), (104b/4), (105a/12), (107a/13), (107b/1), (114a/9), (118b/8),
ķaraca	ķoban	(30b/4), (25a/7), (25b/3),
ķaraluca	ķız	(53b/6), (54a/13)
ķaralu	otaĝ	(53b/4), (54a/2), (54b/4)
ķırmızı	otaĝ , ķaftan	(40a/5), (46b/7), (59a/10)
ķızıl	deve, ķaftan, ķına, altun, gerdek, yanĝak	(24b/6), (29a/11), (4b/13), (71b/6), (26a/2), (60b/7), (31b/4), (46b/10), (47b/11), (59b/2), (142a/3), (96b/11), (101b/8),
ķoĝur	at	(23b/11), (24a/2), (26a/12), (65b/12), (69b/3), (73a/5), (57a/5), (67a/9)
ķarı	yılan, ķulmař, ton, ĝonler	(14a/9), (21a/12), (90b/12), (91a/12), (94a/1), (109b/10)
ķarı	ayĝır	(20b/12)

Tablo 4. İNSANA ÖZGÜ EĝİLİMLER Sıfatlarının Anlam Türlerine ve Nitelediĝi Adlara Göre Eserde Daĝılımı

Niteleme Sıfatı	Nitelediĝi Adlar	DDK'da Kullanıldıĝı Yerler
āciz	-	(110b/8)
aķ	-	(129a/8)
adlu	yigit	(54a/5), (54a/8)
'aķılsuz	kāfir	(31b/1)
alp	ozanlar, er, yigit	(86b/11), (90a/6), (130a/7)
'ārsuz	Oĝuz	(126b/1)
'āřı	mel'ūn	(127b/12)
ayĝırlu	Beyrek	(32b/6), (77b/2)

'ayblu	-	(59b/4)
'aybluca	hān kıızı	(59b/3)
azğun	dīn, kafir,	(14b/4), (14b/6), (66a/13), (71a/10), (22b/1), (66a/7), (67a/10), (68b/8),
bahadur	yigit	(128b/13), (130a/7)
buñlu	yer	(56b/4), (107b/2), (148a/13)
bıkr	kıız	(50b/11)
cılasun	yiğitler, erenler, oğıl, bahadur	(34b/8), (68a/8), (78a/7), (78b/11), (87a/7), (87b/4)
cici	Türkman kıızı	(87b/7)
cömerd	er, erenler	(4b/8), (86b/11)
çakmağlu	çoban	(22a/3), (25b/6)
çalımlu	Yegenek, yiğit	(32b/8), (77b/4), (37a/5)
deli	Budağ, Tundar, kardeş, Karçar kavat, ozan, Dumrul, yigit	(34a/1), (34a/8), (34a/6), (48a/9), (49b/10), (50a/2), (77a/7), (77b/8), (42b/9), (42b/9), (43a/4), (43b/3), (43b/13), (44a/2), (44a/3), (44a/5), (44a/6), (44a/7), (44a/13), (44b/7), (45a/2), (46a/2), (46a/4), (46b/2), (48b/1), (55b/12), (44b/5), (46a/12), (45a/6), (56a/6), (58a/5), (81a/3), (82b/12), (80b/1), (56b/11), (57a/13), (57b/4), (57b/11), (58b/1), (58b/12), (59b/4), (58b/9), (59a/6), (79b/5), (79b/12), (80a/2), (80a/5), (80b/3), (80b/5-7), (81b/7), (82a/1), (82b/4), (82b/11), (82b/13), (83a/2), (83a/3), (83a/8), (84a/9), (84b/10), (126b/1), (128b/13)
dérneksiz	kāfir	(31b/1)
devletlü	oğul, hān	(3b/13), (4a/10), (48b/2)
devletsüz	oğul	(4a/2-3)
destürsuz	-	(77a/8-9)
dīnlü	Gürcistān, kāfir,	(21a/3), (20b/4), (28b/4), (29a/2), (52a/2), (66a/13), (67a/10), (66a/7), (66b/8), (68b/8), (71a/10)
ercel	oğul	(11b/3), (12a/6)
erdemlü	yigit	(37a/5)

ergenlik	kaftan	(46b/7)
eylemeklü	kada	(82b/3) (82b/3)
gāfil	baş, kāfir	(4b/7), (37a/13), (98a/5), 135b/8)
gafillüce	baş	(34a/4), (124b/13)
gāzī	erenler	(119a/10)
haqlu	-	(57b/10)
haksuz	-	(57b/10)
hällü	gişi	(139a/7)
harām-zāde	oğlan	(125b/8)
hayf	-	(92a/7)
hoyrad	oğul	(4a/9)
'izzetlü	ana	(16a/4)
kardeş-suz	-	(130b/3)
kaygulu	vāqı'a	(23a/11)
qaymaqlu	çoban	(22a/4)
qısırca	yenge	(40b/1), (40b/5), (58a/11-12-13), (58b/8)
kür	oğul	(11b/3),(12a/6)
maḥbüb	qız	(33a/11), (88a/11)
miskin	yigit	(104b/2), (131b/9)
muḥannat	ana, baba	(153a/7), (86a/2)
nā-merd	yigit, Aruz, tayu	(4a/4), (11b/13) , (17a/9) , (35a/3), (79a/7)(151a/7), (151a/11)
ni'metlü	Hānum Qazan	(57a/2)
oynaşlu	Boğazca Faṭma	(59a/2)
ögsüz	oğlan	(85b/4), (118a/7), (130a/9), (130a/11)
saḥt	Beyrek, yigit.	(50b/12), (50b/13)

sağ	at kulağı	(134a/4)
ser-hoş	yigit	(95a/2)
sevgilü	kardeş, ana	(5b/1), (84a/2)
şadılık	-	(109a/3)
şāh	yigit	(48a/4)
tuşak	yigit	(25b/13), (134b/8)
udsuz	gelin	(133a/3)
yād	oğul, kız, kâfir	(3b/5), (85a/3), (120a/12)
yalıuz	yigit	(126a/4)
yalıuzca	oğul	(70b/5)
yalancı	oğul	(48b/6), (49a/9), (50a/11), (50b/4), (50b/8), (51a/4), (52a/11), (52b/11), (56a/11), (61b/5)
yavuz	cānvar	(45b/13)
yigit	-	(48b/3), 82a/10)

Tablo 5. YAŞ Sıfatlarının Anlam Türlerine ve Nitelediği Adlara Göre Eserde Dağılımı

Niteleme Sıfatı	Nitelediği Adlar	DDK'da Kullanıldığı Yerler
-----------------	------------------	----------------------------

eski	panbūk, aftan, on, deve ulı	(3b/9), (55b/6), (55b/7), (130a/11)
gen	ouz	(63a/12), (72b/4)
gii	oıl, arda	(130a/7), (130b/13), (137a/2)
arı	ana,	(83a/6) , (118a/5), (90a/3)
oca	baba	(83a/6)
khne	aftan	(54b/12)
yei	yaa, bayır	(124b/12), (105b/10)

Tablo 6. DEĞER Sıfatlarının Anlam Türlerine ve Nitelediği Adlara Göre Eserde Dağılımı

Niteleme Sıfatı	Nitelediği Adlar	DDK'da Kullanıldığı Yerler
arı	su, kız kardeş, ĩmān, göl, kumaş	(33b/2), (43b/11), (62a/3), (62b/3), (63a/5), (68a/3), (77b/13), (96a/9), (108a/8), (122a/4)
'azīm	yas, kız	(48a/11), (88a/11)
'azīz	baba, Tanrı, cān, sevgilü	(42a/12), (42b/7), (48a/11), (62b/2), (83a/10), (84a/1), (84a/2), (88a/11),
bellü	Tanrı	(107a/7)
cebbār	Tanrı	(82b/8)
fānī	dünyā	(19a/13), (34b/12), (79a/2)
ġarib	baş	(121b/5)
gelimlü gēdimlü	dünya	(34b/12)
görkli	Tanrı, Muḥammed, Ebū Bekir Şiddīk, 'amme, yāsin, Şāh-ı Merdan 'Ali, Ḥasan ile ḥüseyin, Qur'an, 'Osmān 'Affan oġlu, Mekke, şıdkı bütün hacı, ayne, kuṭbe, ümmet, faķı, ḥelāl, baba, ana, kara buġur, karadaş, gerdek, tenef, oġul, Allah Tanrı, ad, řu, selām, kız karadaş, kız, göz, çemen,	(4b/12), (4b/13), (5a/1), (5a/2), (5a/3), (5a/5), (5a/6), (5a/7), (5a/8), (5a/9), (5a/10), (5a/11), (5a/12), (5a/13), (5b/1), (5b/2), (5b/3), (5b/4), (33b/3), (35a/2), (43b/2), (43b/9), (43b/11) (62a/4), (63a/7), (68a/4), (79a/6) (79a/12), (88a/11), (89b/13), (97b/4), (98a/6), (98b/1), (102a/11), (121b/7), (121b/13), (123a/12), (147a/11), (151/5), (153b/5)
ḥoş	dirlig	(41b/1), (44b/12), (80a/11), (112a/2), (120a/1), (130b/5), (139a/10), (149b/9)
ḥüb	yer, yigit	(65a/2), (66b/1), (79b/9)

eyü	kul, bahadır, and	(78b/10), (130a/7), (140a/4)
------------	-------------------	------------------------------

Tablo 7. HIZ Sıfatlarının Anlam Türlerine ve Nitelediği Adlara Göre Eserde Dağılımı

Niteleme Sıfatı	Nitelediği Adlar	DDK'da Kullanıldığı Yerler
çapar	-	(60b/3), (62a/2), (79b/12)
çevük	dil	(16b/6), (30b/8)
yügrük	su , at, söz	(14b/2), (71a/9), (43a/5), (90b/7),(90b/9),(91b/9),(106a/6), (113a/13)

